

ЮРІЙ ТИС

РЕЦІЯ У НЕВІДОМЕ

ДИВНІ ПРИГОДИ
ЗНАТНОГО МОЛОДЦЯ
ПАНА МИКОЛИ
ПРЕТВИЧА

В-ВО
ЧЕРВОНА КАЛИНА

Б

К 55

Спонсор видання
Жидачівський целюлозно-картонний завод

У цьому найновішому творі Юрій Тис розповідає нам про лицарські пригоди молодого юнака Миколи Претвича, який живе в позатках XVI століття. Вихований у світлих традиціях княжих родів, Микола їде на Січ, щоб вивчити в цьому лицарському гнізді воєнне мистецтво. В бою з турками рятує князя Дашковича, отамана січового війська, але й сам потрапляє в турецьку неволю. Живе там, наче в казці з тисячі й однієї ночі. Та туга за Україною намовляє його до втечі. З двома друзями тікає на море, і тут рятується одним еспанським кораблем. Після морських пригод, зокрема зустрічі з піратами, досягає врешті берегів Іспанії. Згодом, всі троє друзів, стають під прапор конкістадора Пізарро, який вибирається в заморську подорож.

В країні інків беруть участь в історичних подіях боротьби і закріплення еспанської влади та стикаються з невідомою досі культурою Перу.

Книга наснажена пригодницькими подіями, відзеркалює шляхетність і лицарськість героїв, які ніколи не забувають, що те все, чого навчилися і що бачили в чужих світах, завжди має служити їхній далекій батьківщині.

1. ТОВАРИШ ВІЙСЬКОВИЙ

Гостро бренькнула тятива арбулету *). Стріла з тонким свистом ринула в простір. Крізь отвір бійниці замкнутого муру дивились їй услід дві пари очей.

— Добре! — сказав баштовий і всміхнувся до Миколи широким приязним усміхом. Він ще раз глянув з-під залізного шолома в напрямі стріли, ген понад широкий рів, наповнений водою, понад кілька дімків що пригорнулися один до одного й обросли яблунями та сливами, туди, на горб, де стояв старезний дуб, самотньо й туго, як лицар на брєвїй сторожі.

Микола вихилився вперед, наче б хотів досягнути стрілу рукою, його стрілу, що стирчала тепер у пні дуба, вгрузнувши в дерево своїм гартованим вістря. Але на цій віддалі ледве було видно біле пірце на її кінці; воно означало власність княжої зброї. Миколі билосся серце з радості. Ця стріла давала йому все те, про що мріяв, про що чував від людей бувалих і читав у дивних латинських книгах.

Нагло баштовий виструнчився, аж напнялася дротяна кольчуга на його міцних грудях. Микола оглянувся. Біля них стояв його дядько, князь Богдан Глинський, староста черкаський, той, що колись на чолі лицарів запорозьких розгромив очаківську фортецю. Микола пам'ятав, як дядько садовив його на коліна й розповідав про свої воєнні пригоди. Тоді, бувало, вони сідали біля відкритого ватрану, де горіли грубі й важкі пні. Вогонь кидав тіні на світлицю, стіни багряніли відблиском полум'я, а дядько розповідав. Цілими нечами міг би слухати Микола про татар і козацтво, про бої і життя в далекому степу.

Дядько Богдан приїжджав рідко, і Микола не ба-

чив його вже дві весни. Тепер стояли напроти: молодий, п'ятнадцятилітній юнак з чорними палючими очима й неспокійним чубом та старий князь з сивою бородою й могутніми бровами. Дядько Богдан мав на собі домашню одежу з золотими петлицями та м'які чоботи з зеленого сап'яну.

— Це ти, Миколо, чи не ти? — сміявся князь, — таки добре виріс за останні два роки. Може, вже в лицарі збираєшся?

Микола легко приклякнув перед дядьком. Князь глянув у напрямі стріли.

— Хто тебе вчив стріляти з арбулету?

— Ось, товариш військовий, — показав Микола на баштового.

— Доброго вчителя знайшов! — похвалив князь, — товариш Скумина відомий стрілець на ціле воеводство. В скоку на коні стріляє орлів!

Князь розмовляв ще із Скуминою, як звільна потемніла синява неба й на вишинах появилися перші зорі. Обшир далеких просторів вкрився імлою, і різьблена башта на Красній Горі виглядала, неначе б зависла в повітрі. Князь з Миколою рушили до замку. Була осінь, і вечірній холод не йшов на здоров'я літньому лицареві.

— Час тобі, бачу, піти в світ, — промовив князь, — піти слідами родів княжих і бояр славетних, що бували в Єрусалимі, на Родосі і в Римі.

Тепер сиділи вони у великій світлиці. Зі стін звисали багаті колдрини, з малюнками боєвих чинів лицарства княжого, а на долівці лежали взористі турецькі килими, воєнна здобич дому князів Збараських.

Микола був сиротою. Його батько, поліський каштелян, загинув у війні, а мати теж померла молодю. Жив він, від коли сягала його пам'ять, у замку далекого свого родича, хоругового пана, князя Збараського. Це був старий пан, що багато подорожу-

вав, бував у Іспанії і Франції, воював з москалями й татарами. В той час багато лицарських синів їздило по світі. Одні ходили на далекі воєнні виправи на заході, інші їздили по науку, а ще інші йшли за Київ, у степи, де школилося нове українське лицарство.

В тих далеких землях рідного краю йшли якісь таємничі завзяті змагання. Багато з тих, що їхали туди, ніколи більше не верталися. Гинули в боях, або залишалися на ціле життя в лицарсько-чернечому товаристві козаків, що сиділи за Дніпровими порогами, серед багон і затонів, у плавнях і на островах. Доходили чутки про тих лицарів, що, на диво, не вживали важкої залізної зброї, а йшли проти ворога в кольчугах, з луками і шаблями.

Микола приглядався часто до людей, що прибували в місто, а то й на замкове подвір'я. Вони привозили з заходу метал для мечників і збройників, звої сукна для найманців з Фляндрії і Чехії, та папір для книг. Микола жадібно слухав довгі й цікаві історії про далекі подорожі й мандрівки, і його мрією було покинути княжий замок та й собі рушити в далекі, небезпечні, але приманливі сторони. Куди — цього він і сам не знав. Його вабили історії мандрівних лицарів і здобичників, і він щоранку виглядав крізь римські вікна замку, цікавлячись, чи не прибули з західних царств які нові люди. Коло двох років тому приїхали до них, до Острога, визначні і світлі лицарі. Прибули князь Остафій Дашкевич з Диких Піль і дядько Миколи — Бернард Претвич. Князь Константин Острозький сидів біля столу й розповідав про розгром татар під Вишневецем. Вони радили довго вночі, і Микола ще й тепер пам'ятав те, що було їхньою журбою. Україна спустошувалась, міста занепадали, села горіли, визначні мистці й будівничі переходили жити за захід, у Люблин і Краків, рідна земля става-

ла країною диких піль. І в той час, коли рідшали лави лицарських оборонців, Польща і Литва, загороджені від степу українською зброєю, розвивалися й могутніли.

Велика жура огорнула славетні роди Збаразьких, Вишневецьких, Острозьких, Претвичів, Тишкевичів і багато інших. Це ж бо були, як писалося, камені дорогоцінні в короні народу і церкви; це були гнізда родів давніх, куди давніших за княжі титули.

Коли одного разу Микола попросив у дядька Збаразького дозволу поїхати на лицарські герці в степ, князь засміявся:

— Ти хлопець сильний, але все таки ще на таке діло не годишся. Хіба вмієш мечем орудувати? Хіба стрілиш на сотню кроків з арбулету? І чи знаєш уже потрібні науки, бо не для тебе ці твої майбутні раті, а для вітчизни славу нести мають. Труди лицарські достойно треба приймати!

Не легко було Миколі вивчати шерм важкими обочічними мечами. Деякі з них були великі, майже на його зріст і з довгою рукояттю для обох рук. Микола заприятнися з баштовим Скуминою, і той у вільні хвилини навчав його орудувати зброєю, а головню механізмом важкого лука, натягати тятиву й звільняти її тоді, коли віддих ставав спокійний і серце билосся звичайним ритмом.

Тепер по цілому замку рознеслася вістка про вдачу пробу стріляння. Князь Глинський закликав Миколу до себе й дав дозвіл вийти з княжого гнізда на лицарське діло.

— Але не тепер, — додав, — звичай каже вирушати на весну. Готуйся в дорогу, слухай дидаскал-вчителя, набирайся сил і розуму. Від нині можеш заходити в нашу книгозбірню.

Кілька днів ходив Микола, збентежений. Куди йому доведеться йти? Глядів на хмари, але осінні вітри

гнали їх у всіх напрямках. Думав про далекі кам'яні міста й лицарські бурги, про скелясті гори Ганібалової путі і про безкраї степи Диких Піль. Хотів стати хоробрим, щоби про нього славу рокотали, як про старовинних багатирів, щоби згадували його ім'я в піснях і чудувалися його лицарським чинам. Коли засинав, мріяв про воїв, з якими добуватиме таємничі замки, або буде боронити рідні городища від ворогів; бачив у снах далекі південні країни, повні пречудних чарів і казок.

А дидаскал навчав:

«... від предків дістали ми хоробрість і закон: жити й перемагати, або вмерти зі славою, ділом, як слід, показавшись сміливими мужами. Не бути тобі в житті сребролюбцем, погорджуй лукавством, живи благочестиво і будь зразком добра і честі!»

А позатим розповідав учитель про українські степи, де живуть дикі коні-тарпани й антилопи-сугаки, про великих турів, що цілими отарами наповняють пущі, про оленів, зубрів і ведмедів, що на них полюють білим ножом.

— А виїхавши з лісу, стрінеш великих птахів, турухалів, та ховітвів, які не летять, а біжать так скоро, що їх і конем не доженеш! Світ є гарний!

А тим часом настала осінь. Дереву скинули з себе золоте листя, і воно застелювало дороги, падало на долини і вози й шелестіло таємничо під ногами. Коли Микола любив збирати ці жовті й червоні листки, що ще зберігали в собі життя, але тепер полонили його поважніші справи. Слухав гусярів, що співали й грали про славних воїнів —

«що їх щити були, як зоря,
а шоломи, як сходяче сонце.»

А дидаскал учив:

— Горде це наше попередження: Іду на ви!

Аж тепер зауважував Микола красу свого оточення, тепер, коли в серці прощався з своїм дитинством. З подивом глядів на церкву з галицького каменя, чудувався постатям, що їх вирізьбив славетний майстер Авдій. Поміст святині, вилитий з міді, дзвенів під його ногами, а осіннє сонце кидало сині, червоні й золоті плями крізь кольорові венетянські скла церковних вікон.

Так прийшла зима тисяча п'ятсот двадцять першого року.

Сніг падав уже три дні, поволі, спокійно, без найменшого вітру. Микола глядів крізь вікна на білі горби, на засипані дороги й хати і на сніжну тишу, що царила довкола. Вдосвіта двері були ще засипані, і служба ледве прочищувала стежки, накидаючи сніг у два високі вали. Час до часу гомоніли мідяні дзвінки саней. Сніг спадав з гілля дерев, і мільйонами дрібних пелюсток засипав землю. А надвечір усе темніло в святочній тиші зими. Тоді Микола йшов до великої кімнати, де замкові люди слухали співців, що торкали пальцями струни, і в супроводі сумовитих акордів співали-розповідали:

«Із-за моря синього, моря руського, зі славного Острога, з міста багатого, не ясний сокіл вилітав, вїздив удача, добрий молодець, син Степанович. Кінь під ним, наче лютий звір, бурий, волохатий. Грива — на лівий бік, до сирої землі. Сам він на коні, як ясний сокіл. Срібна зброя на могутніх плечах. А кінь броду не питає, коли річка в цілу версту п'ятисотну, він скаче з берега на берег!»

Знову брєніли гуслі, а Микола бачив себе на такому коні; стоїть, задивлений у далі, руку поклав на меч, а шолом сяє сріблом, золотом і знаками князів

роду українського. Так міг він мріяти цілу ніч, а коли всі розходилися, він сидів далі, поринувши у вичаровані картини, заслуханий в тишу зимової ночі.

Ранком, коли виходив із замку, сонце блищало многістю променів у хрустальних пластинках снігу. Тисячі сонць горіли на полях і на купках білого пуху, який насів на гіллях смерек. Свіже морозне повітря вдихав з радістю і негайно біг до збройних. Там ждали його важкі вправи зброєю, а опісля гри і лицарські змагання. Це був тепер його світ. Ішов же на добрий шлях, на чесні пригоди, на славу для свого народу. А старий князь радив йому слухати оповідань давнини, бо там захована родова мудрість, вивчати звичаї лицарські, зглибити Псалтир і Євангелію. Бажав собі князь, щоб Микола не забував ще й Аристотеля і Платона. Микола знав добре латину, граматику й реторику, бракувало йому тільки знання природи й наук, що описують деякі чужі країни. Князь казав йому піти до списателя, що переписував книги для княжої бібліотеки.

Поспішив.

Списатель, Михайло Васильович, із Сянока, чудесно розмальовував золотом і червінню книжні заставки; він розповідав Миколі речі вчені й вишукував цікаві і потрібні книги. Одного дня Микола дістав книжку, яка його цілком полонила. Це був опис нової країни, що її відкрив Колон, відважний і сміливий мореплавець. Книжку написав Америкго Веспуччі. Він розповідав про новий край, наче про рай на землі. Квіти там нечуваної краси, величні і райдужні, мотилі безшумно пролітають повітрям, наче велике кольорове листя, по деревах виспівують золоті, червоні й жовті птахи, ростуть незнані овочі чудесного смаку, і там, певне, був рай, той рай, з якого Творець вигнав наших пращурів Адама й Єву.

З цією книгою прибіг до списателя:

— Туди я хочу йти, дорогий Михайле Васильовичу! Туди, де птахи, де квіти, де рай на землі.

— Не там рай, сину,— похитав головою списатель,— рай дома!

— Як то? А татари, а Литва?

— Слід боронити рідний край, бо це лицарське діло. Не думай собі, що й країну індіан не боронять червоні люди перед білими здобичниками. Та про це Америкго не пише. І наш степ барвистий. Підеш туди, і побачиш невидану красу, далі поля білого ромену, жовтої кам'янки і криваво-червоного маку. А горицвіт, а первоквітень? Варто стати в обороні нашої прекрасної країни!

І списатель дав Миколі перші друки Фіоля і Вуковича з Праги, а про старовинних багатирів-лицарів розповів, що вони сплять у печерах Києва, куди Микола має їхати.

— Там поклонися тіням тих, що в давні віки перемогали ворога і прийдешні покоління закликали обстоювати свою справу.

Цього вечора Микола сидів перед ватраном і слухав, що казала його няня — старенька бабуня.

— Правду казав списатель, святу правду. Єдиний рай — це рідна земля!

І вона розповідала про давні часи, про русалії, сонячні панянки, що то їхній день лицарі святкують іграми та воєнними змаганнями. І про Київ, що стоїть нерушимою стіною, не один раз мертвений, не один раз січений, аж Пречиста змиливалася над стільним городом.

— От,— казала няня,— із далекого було, з чистого поля, з-під білої берізки кучерявої вийшла туриця золоторога з турятами, своїми дітьми. Розійшлися тури в чистому полі. Лучилося турам повз Київград іти. І бачать над Києвом чудним-чудне: по тій стіні городській ходить дівчина красна, в руках Єван-

геліє носить, плаче. Не красна дівиця плакала, то плакала сама Мати-Богородиця, тужила за стольний город Київ.

— А це було тоді, коли камінь на камені не стояв, коли всі церкви знищив варвар Боголюбський. І ти, сину, піди в Київ. Євангеліє святе візьми з собою, а вийди на сімнадцятий тиждень по Різдві, зараз після святого Юрія. Так велить наш старовинний звичай!

Останні місяці зими пройшли Миколі в щоденних змаганнях зі збройними. Він гонив конем по горбах і лісах, заходив до ружейників, що за валами мали свої майстерні, та до бронників і ковалів, що теж жили за замком. Годинами приглядався, як вони кували зброю, спітали кольчуги, вигинали шоломи й нарамники. Тут побачив теж аркебузи, з яких стріляли порохом, нову й стару зброю. Казали, що куля ціляє на двісті кроків! А ось, і мушкет, що на шістсот кроків перебиває лицарські панцері. Микола чув уже про цю нову зброю, але стріляти з неї не навчився.

— Небезпечно, — казав Скумина, — буває, порох розриває залізо й ранить стрільця. Він попровадив Миколу в особний відділ княжої зброї, де стояли дві великі гармати. Побіч них лежали на землі кам'яні ядра.

— Це для розбивання мурів. Ось таку гармату везе дванадцять коней, а підставу до неї — шістнадцять коней. Тільки тепер війни нема, тож гармат ніхто не вживає. А там, у степу, вони не придатні.

Коли Микола, вражений цією незнаною зброєю, вертався до себе, підійшов до нього Станько, товариш дитячих забав, хлопець у його віці.

— О, давно тебе не бачив, Станьку, — зрадів Микола.

— А я до... вас, пане! — сказав Станько, — я теж пішов би у світ! З вами!

Станько виріс на тугого, але неповоротного хлопця.

До шкіл не ходив, а працював у ковалів, яких недавно відвідував Микола.

— То ти такий смільчак? — засміявся, — це небезпечне діло!

— Смільчак то я не є, а так, пішов би з вами. Тут треба робити в коваля, а в світі, біля вас, все таки буде вигідніше.

Микола згадав, як колись дружив зі Станьком та щодня гуляв з ним по замку. Врешті, йому ж буде потрібний джура.

— Подумаю, — сказав поважно, а в дійсності хотів тільки дозволу дядька-князя. Сам про це не міг рішати.

Наставала весна, рання роса відкрила землю, і люди почали змивати нею худобу. Адже не слід скоріше брати коней в похід.

Коли минув святий Юрій і ластівки повернулися з вирію, князь закликав Миколу:

— Благословен єси в лицарську путь! — поблагословив його, поклавши руки на його плече.

Цього ж дня готовилися справно в дорогу, а ранком рушили з замку. Було з ними п'ять лицарів, боярських синів, і п'ять джур, путніх слуг. Між ними сидів на коні й Станько. З в'ючними кіньми стояли готові вільні люди, уходники, які рішилися осісти в степах і там жити.

Лицарі мали на собі шкіряні одяги з нашитими металевими пластинками, і шоломи. В'ючні коні везли гартовані стріли, кольчуги й шишаки, короткі боеві коп'я і рогатини. Кожний міг пізнати, що це виправа знатних мужів.

Коли все було готове, пригнав на коні військовий товариш Скумина. Це він мав провадити молодців. На балконі замку стояв князь з родиною. Він підніс руку й мовчки поблагословив лицарів. І тоді понісся спів, несподіванка, яку зробили замкові люди Миколі.

«Пусти нас, князю, у невір-землю,
Пустимо стрілку, як грім по небу,
Пустимось кіньми, як дрібен дощик,
Блиснемо шаблями, як сонце в хмарі!»

Рушили. Замкові люди кланялися на від'їзді, молилися, щоб ніхто з лицарів не набіг лиха, та щоб вернулися з добром і славою.

Микола знав, що мине багато часу, поки він знову побачить замок, місто й цих добрих людей. Тож бачно спостерігав усе довкола, щоб добре закарбувати собі в пам'яті найменшу дрібничку рідної околиці. Глядів на будівничих, що везли тесане дерево й камінь у підгороддя, а коли виїхав у поле, оглянувся. Востаннє побачив земляний оборонний вал замку й його тугу стіну з грубих кругляків, побачив вежі й стрільниці, та вікна, в яких видніли лица його близьких. Коли згодом знову оглянувся, замок заслонили ліси. Микола відчув раптом, що він лишився сам. Але ні! Біля нього п'ять лицарських синів, а спереду спокійний Скумина. Позаду їхали джури, між ними коліхався на коні його Станько.

Були мовчазні. Прямували туди, де лігво вовків де здолати треба і сон, і голод. Перед ним стояв світлий який мають подужати, дні, в яких грозяться хмари і ночі стоять безпросвітні і дикі. Їхали до сильного війська запорозького.

Минали ліси й байраки; оселі рідшали, дорога губилася серед піль, і знову виростала перед ними. Скумина чимраз частіше від'їздив від них на могили та розглядав околицю.

Могили! Хто зна, з яких вони часів, і з ким воювали

тут предки. Старовинні ці могили, верхами вже позападалися, багато воїв лежить під ними, своїх і чужих. Хай з Богом спочивають!

Ще стрінули кінних пастухів, що гнали табуни коней, а далі були вже пустирі, незалюднені дикі простори. Під вечір Скумина завернув убік, в сторону балки, що темніла верхами дерев.

— Ідемо в гості! — сказав до Миколи, — господар — старий характерник, відомий на цілу околицю.

Двір був хоронений валом і тугим частоколом, тож лицарям здавалося, що в ньому ніхто не живе.

— Обережне життя, — сказав Скумина, — господарі вже здалеку зауважили нас. Не певні тільки — хто: свої чи вороги. Ось, бачиш, ніхто не ворухнеться, наче б усе вимерло, але з-поза бійниць глядять на нас бистрі очі й ждуть напняті луки.

Коли виїхали з чагарників і наблизилися до двору, Скумина гукнув:

— Никодиме, а ге-ей, Никодиме!

Аж тепер появилися з-над частоколу голови й закрипіла важка брама. Лицарі рушили у двір.

Привітались із старим господарем, Никодимом. Він подав кожному руку й попросив почуватися, як дома.

Микола приглядався з цікавістю до старого воїна. Це був тугий чоловік, з довгим сивим вусом, у полтнянці і вільних м'яких чоботях.

— У нас бойове поготівля, — сказав до Миколи, зауваживши, що той приглядається докладно всьому, що бачить у дворі.

При бійницях частоколу сторожили люди і зорили поле, не звертаючи жодної уваги на гостей. Біля них стояли плетені коші, повні стріл. Доки приїхали гості, напевне, царила тут мовчанка, бо крім добрих очей, треба було гостро наслухувати всі порухи і шелести в околиці.

— Учора появилися ординці й захопили трохи коней,— пояснив господар.— Ми не знаємо, чи це тільки невеликий загін, чи передвісники орди. А покищо заходьте, будь-ласка, у світлицю!

Лицарі поскидали шоломи й шкіряні каптани та відклали зброю. Світлиця сподобалась Миколі. Стіни і долівка були виложені килимами, а на широких лавах сиділося м'яко й вигідно. На стінах висіла зброя, кольчуги, легкі й важкі шоломи, луки руського лицарства, легкі тонкі татарські ножі, ятагани, короткі списи.

— Моя зброя,— пояснив господар,— а це — воєнна здобич. Ось ця шабля з турецьким написом, з-під Перекопу, а ятаган з Кафи.

Старому світилися очі, коли подавав гостям зброю, щоб оглянули, та розповідав про давні бої. Микола витягнув шаблю з піхви. На лезі був турецький напис, витиснений золотом, а ціле лезо мало хвилястий кручений рисунок яснішої й темнішої сталі.

— Дамаська? — спитав Микола.

— Дамаська,— потвердив Никодим,— дуже добра сталь. Усі турецькі лицарі вживають тільки такої. Тверда сталь!

Після вечері Микола вийшов глянути, чи джури подбали про коней і зброю. В челядні зустрів Станька за великою мискою борщу. Джура їв із смаком, але на лиці відбивався якийсь неспокій.

— А може, пане,— сказав до Миколи тихцем,— а може, ми вернулися б додому? Бачите, що тут робиться? Люди чатають, сну не мають. Виходить, не безпечно стало!

Микола засміявся:

— Хочеш — вертайся. А до мене з такими дурницями не підходь. Зрозумів?

Коли увійшов у світлицю, всі сиділи вже вигідно за медом, а господар бренькав на кобзі й розповідав.

Микола дивувався, чому цей лицар сидить на такому відлюдді, самотній, як старий ведмідь, завжди готовий прийняти бій, завжди на чатах.

— Таких нас багато! — сказав старий.— Поїдете далі, побачите більше таких пустельників. Сидимо ми тут на старості літ, обсадили фортецями нашу землю і тримаємо її нашою чуйністю. Годі нам уже йти в луги і на острови, та й до походів, діти, сил уже немає. Але тут ще обстоїмо землю і віру! Плуг і меч — ось що тримає землю українську!

Скумина попросив розповісти, як поводилося Никодимові в турецькій неволі.

— П'ять років прожив невільником,— сказав господар,— і мав щастя. Визволили козаки. А як жилося? Не варто й згадувати! Краще скажу вам, що з наших ніхто не похитнувся, не потурчився.

Він бренькнув кобзою й заспівав невільничу пісню:

Бодай же ти того не дїждав,

Щоб я віру християнську під ноги топтав.

Хоч буду до смерти неволю сприймати,

А буду в землі козацькій голову покладати!

— У Київ їдете? Славне місто! Не кваптеся там, поклоніться святій Софії. То ж сама Мати Божа казала:

— А зітніте ж ви кедрове дерево, збудуйте з нього святу Софію, святу Софію в святому Києві, щоб на ній було сімдесят верхів, сімдесят хрестів!

Гомоніли ще довго із старим, аж прийшов час спочинку. Раннім-ранком мусіли їхати далі.

Минуло кілька днів. Спали в степу, при чатах; їли з похідних казанків, а вдень не злазили з коней. Миколі боліли кості від незвичної подорожі, а Станько посоловів і мовчав, тільки жалісно поглядав на свого пана. Хоч уста не відкривались, але очі говорили виразно: а може б, таки..?

Одного полудня в'їхали в село. Стирчали спалені решти хат і клунь, розкидане господарське знаряддя лежало на подвір'ях, і непоховані людські кості білили при оборонному валі.

Лицарі стояли мовчки й гляділи довкола. Видно було, що тут ішов бій, що люди не здалися на ласку й неласку ворога. Скумина зліз із коня й підняв зламану рогатину. Микола стиснув рукою шаблю. Така це наша батьківщина, завжди в боротьбі, завжди чуйна, готова боронитися до загину. Але тільки боронитися? Чому не нападати, чому не нищити ворога там, де він живе, по його містах і по його селах? Аж тепер зрозумів вагу козацтва, що десь там далеко від замешкалих околиць виконує своє історичне призначення. І він відчув гордість від того, що й він буде товаришем оборонців рідної землі й християнської віри.

Враз Скумина насторожився. Почувся дивний стукіт одностайних тупих ударів. Миттю сиділи в сідлах і погнались туди, на край розлогого села, звідки чути було удари.

Летіли, мов вітер.

Стали, мов укопані. Гурт людей будував хату. Побачивши комонних, вони відклали знаряддя й почали розповідати. Не можна сказати, щоб село було необачне. Але напад був справді несподіваний і сильний. Їм удалось уникнути смерті й полону. Тепер будують наново. Побіч будівельного знаряддя, мають напоготові зброю: луки й шаблі.

— Такого народу ніхто не подолає, — сказав Скумина, коли покинули село, залишивши людям трохи припасів.

Тверда дійсність і небезпека життя зробила на всіх глибоке враження. Кожний замислився, кожний думав своє, а все ж те саме.

Раптом Скумина піднісся в сідлі. Його кінь почав стригти вухами.

— Сторожко! — шепнув Скумина, стягаючи з плеча лук, приготував стріли. Лицарі тихо й справно готували зброю. Микола вдоволено зауважив як придалася йому лицарська наука в замку. Він миттю стягнув через рам'я до сагайдака, і вже тримав лука з закладеною стрілою, та в'язку стріл у жмені правої руки.

Спочатку він не знав, що сталося; ледве згодом побачив на тлі далеких корчів громаду вершників, що так само сторожко пристанула.

Скумина поїхав у сторону їздців. Ті їхали дуже поволі, в боєвому порядку, в одній лаві, один від одного на віддаль десяти кроків. Нагло один з вершників скинув шапку й помахав нею до лицарів.

— Свої, вперед! — наказав Скумина. Рушили вперед, все ще тримаючи зброю напоготові.

Микола уважно розглядав незнайомих вершників. Було видно вже їхні стройні кармазини й блаватаси та вигулярні боброві шапки. Один з них побасував воронуватим конем проти них.

— Біс драв би його матір, коли це не княжі! — заговорив басом і поклонився, скинувши шапку.

— Здорові були! А куди так, братове?

Це був ватаг вершників.

— У Київ, святій Софії поклонитися, — промовив, кланяючись, Скумина.

— Так поїдемо разом? Чолом, панове-товариство! — гукнув знову ватаг і зрівняв свого коня з конем Скумини.

Тепер уже всі згуртувалися й їхали всуміш.

— Козаки, — подумав Микола і очі йому засвітилися. Ось, які вони, ці лицарі дивні!

— А ти, малий, куди? Теж у Київ? — спитав його раптом якийсь вусач.

— У Київ, опісля на Січ!
— А диви, знудилося при столі княжому сидіти, як журавлеві у просі. У світ закортіло?
— Закортіло! — згорда відповів Микола.
— Гм, добре вибралися, бо якраз татарви у степу досхочу. Хоч вибирай!
— То ж я думав, що ви, може, татари.
— А ми думали, що ви купці мандрівні, волохи, чи хто. Аж коли вишикувалися, тоді й пізнали боєву школу княжих лицарів.
Ці козаки були жартуни й балакали без перерви, але очі їм постійно бігали по околиці і швидко оглядали довкілля.
— Тут, щоб не стрінуги ординців, хіба манівцями йти!
Станько під'їхав до Миколи.
— Той козак каже, щоб їхати манівцями. А може б, так, справді? Для чого тепер стрілятися з татарами, коли ще не вміємо? Досить ще навоюємося!
Микола вдав, що не чув цих слів, і Станько відсунувся назад. Там прилучився до одного з козаків.
— Як ви там, на Січі, живете? Стільки народу там, що ж ви їсте?
— Січку! — відповів козак, — а часом заріжемо якого татарина. Тільки жилавий, звичайно...
— А багато вас гине? — спитав знову Станько.
— Всі гинемо. Я сам уже частенько гинув. Але не журися, бачиш, гинув, а живу яюсь. А ти хто? Джура?
— Джура пана Миколи Претвича.
— О, тобі буде добре! Їсти будеш і спати досхочу. І краще, як твій пан. Усі джури збирають собі найбільш машену кашу, а пани з'їдають решту.
— Я не з таких, — ображено віддуб губи Станько.
Тим часом Микола довідався, що козацький ватаг зветься Ворочай, і що це прибране ймення. Раніше він був панцерним товаришем на дворі князів Токаржев-

ських. Як справді звався, ніхто не знав, або сказати не хотів. Всі інші козаки — це були боярські сини, що пішли у військо запорозьке.

На ніч розклали овечі шкури й почували в степу. Сторожили по черзі. Деякі гасали кіньми по полях, гонили туди й назад, щоб затерти сліди, щоб, як казали, татарва тропи не взяла.

Вночі збудили Миколу.

— Бачний будь, — сказав сторожовий козак, якого змінював Микола, — йди на ось ту могилку й не бійся. Почвар ні чортів тут нема, хіба татарин підсунеться. Як не зауважиш на час, шкода тебе буде. За козаком ніхто не заплаче!

Козак пішов до своїх, ліг і негайно заснув. Микола залишився сам. Розглянув степ. Бачив тільки ясніший чомусь обрій і море зір на небі. Все інше тонуло в кромішній темряві. Часом тільки чувся далекий шум, одностаїнний і тихий; згодом Микола догадався, що це шум трави. Іноді кричав незнаний птах, або завивав якийсь самотній вовк.

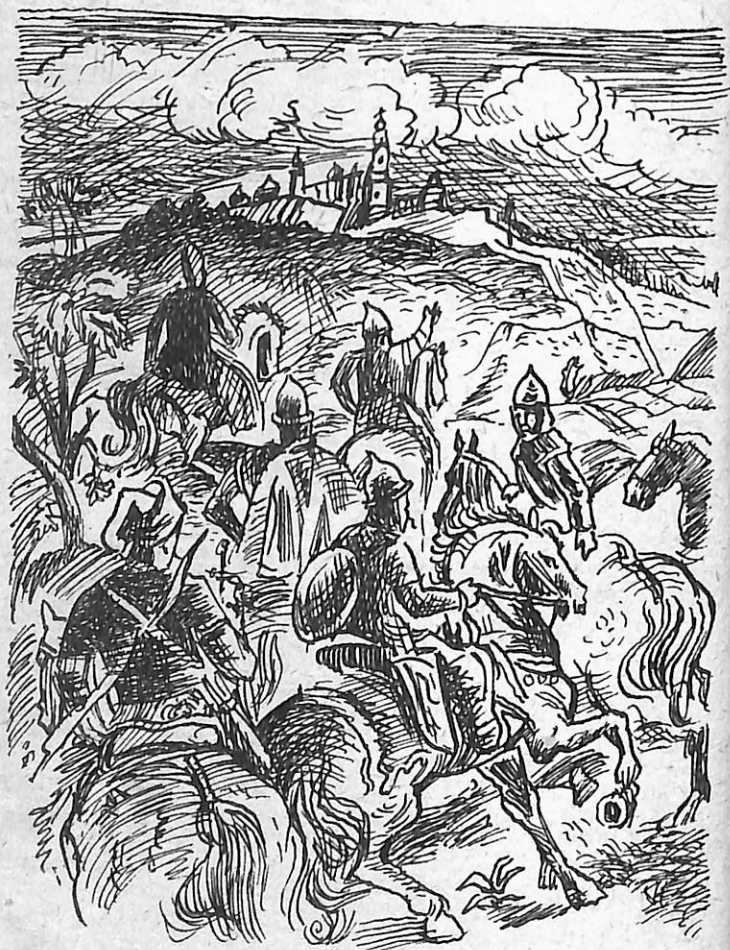
Спокійно пройшов Миколі час на сторожі, і коли небо почало бліднути, він збудив наступну зміну.

Знову стрічали спалені й покинуті села. Деякі заросли вже травою, ніхто туди не заходив, ніхто їх не відбудовував.

Котрогось ранку виїхали на горб. Скумина вказав рукою наперед себе. Микола шпарко під'їхав конем. Ген далеко, серед ранньої мряки, майоріли гори.

— Київські гори, — сказав Скумина. Стояли й гляділи туди, де закритий туманом ранньої години розташувався столичний город цілої Русі-України. Враз сонце пробило мряку, і в тисячах золотих променів заблищали далекі бані церков.

— Помолімося Господу! — гукнув Ворочай і скинув шапку. В тихій молитві зацімло товариство.

— Господи! — шепотіли, били в груди й побожно гляділи на столицю. На сімох горбах перед ними яснів сотнями барв вічний Київ, джерело правди й віри, знатне місто, яке знищити важилися віками, але яке стоїть вогненным стовпом, сперте на древні легенди, на опіку святої Покрови і його хоронителя, знатного воїна, святого Михаїла.

«З цієї землі на сімох горах вийде проміння сонця ясного, освітить усю землю святу руську, і буде город столичний, а в тім городі церква соборна з сімдесятьма верхами».

Товариство приготувалося в'їхати у Київ урочисто. Вбрали сріблісті нові кольчуги, шоломи, викладені золотом і емаллю, багряні плащі, вишиті золотими vzорами. Коней прибрали квітистими накривалами. Тільки запорожці залишились у своїх убраннях.

В'їхали через Золоту Брану, над якою пишалася кам'яна церква. По бока тягнулись остроколи з дерев'яних зрубів і тугі зводні мости. Зразу огорнуло їх гучне, метушливе міське життя. Тут і там стояли ще руїни, ще не встигли відбудувати міста, яке перед сорока роками дощенту знищив Менглі Гірей. Тільки черкаський городок залишився тоді цілим.

Приїхали в заїзд. Тепер Микола мав цілий день вільний. Взяв із собою Станька й пішов у місто.

Рух був великий. Цілі каравани купців в'їжджали і виїжджали крізь міські ворота. Хто їхав у Холм, хто у Львів, а інші таки на поблизькі хутори. Були тут люди всіх язиків, що розмовляли мовами, яких Микола ніколи й не чував. Доми були поверхові, часто викладені галицьким алябастром. Багато в той час будували, і славні строїтелі кермували роботами. Наново розбудовували міські вали й оборонні вежі, на яких були

ще сліди війни і знищення. Микола відчув, що наближився до місця, де йде боротьба на життя й смерть, де є гарячі дні, в яких наступ чергується з обороною і руїни з новим життям.

На розі вулиці зібрався гурт людей. Вони обступили старого лірника.

— Звідки, дідусю? — спитала його якась жінка.

— В бувальцях бував, але зазнав лиха. В заліза взяли на ціле життя. Тільки тепер, за літ поважних, визволили браття, і так доживаю віку, мандруючи по містах та селах.

Лірник торкнув струни.

Визволи, Боже, нас, всіх бідних невольників з тяжкої неволі.

Вислухай, Боже, в просьбах щирих,

У нещасливих молитвах,

Нас, бідних невольників!

Велична молитва! Яка сила віри променіла з тих слів! Люди схлипували, і Миколі стали в очах сльози. За що так мучиться народ? За що на нас нападають? Де правда? — думав і не знаходив відповіді.

Стиснув шаблю з люттю і враз відчув, що меч за меч, сльози за сльози, і смерть за смерть — єдиний рятунок для батьківщини. Сильне військо запорозьке — ось де надія й оборона, — думав, — оцей орден лицарський, чернечий. Він знав, що Січ ледве почали способити, що ще не стає людей, та що знатні мужі хотіли скріпити військо лицарями далекого ордену святого Івана, або пруським лицарством Пресвятої Богородиці. Але досі з тих задумів нічого не вийшло.

Пішли спочити до заїзду і попали між запорожців.

— Самі гульвіси, — подумав Микола, коли їх запросили до товариства. Були тут козаки, що знали Острог і Львів, були знайомі з княжатами й боярами. Микола питався, звідкіля ці знайомства, а вони сміялися й казали:

— Чували. Козак усе знає й усюди бував. І питати зайво!

Тут ішли розмови про походи. Микола горів жадою пізнати нове життя, що його чекало. Пили брагу і пиво з вівсяної муки, їли саламаху — козацький харч, гомоніли й жартували. І враз ударили пісню:

«Не в Синопу, отамане, панове-молодці,

А в Царгород, до султана, поїдемо в гості!»

Гучне буйне лицарство!

Тепер Микола стояв збоку в гурті киевлян, що прийшли поглянути на запорожців і почути їхні пісні. Згодом почалася спільна забава. Звідкись узялися музики, і запорожці, вхопивши матні в жмені, загойдалися в такт дуди, вистрибуючи в присядах і рвійних обер-тасах. А коли заграли дрібушку, пішли в танок і киевлянки, які стояли досі в одному гурті, тримаючи білі платочки в руках і чекаючи запрошення від молодців. Миготіли в світлі воскових свічок намиста й золотисті ковтки, віялись в оборотах цвітні юпочки, хапали за очі кольорові стяжки.

Коли Микола вертався до своїх, Станько зауважив:

— Дуже гарне життя. Їси, п'єш, нічого не робиш. Я теж хотів би стати козаком... Якби не було тих татар і боїв, — додав по хвилині. — А так, то вже краще сіяти пшеницю, або кувати коней.

— Слухай, Станьку, — сказав Микола, — важною справою є оборона віри і батьківщини. Це лицарська чесна боротьба! Але так само важною роботою є сіяти й кувати залізо та будувати дома. Одні роблять одне діло, інші — друге.

— Тобто ми будемо накладати головами на те, щоб інші добре жили й торгували за нашими плечима? Ні, то я вже волію навпаки.

— Я вже казав тобі, Станьку, роби, як хочеш. Як що ти ще раз прийдеш до мене з такими словами, я сам нажену тебе додому!

Другого дня була неділя. Микола стояв у святій Софії, і дивився на подоби́зні святи́телів, худих, високих постатей, з темними лицями, що гляділи вперто на нього своїми великими очима. А в тих очах було щось не з цього світу, а вузькі лиця з худими щоками і безкровними затисненими устами надавали їм стільки святості, що Микола не міг відвернути від них свого зору. Такі ж самі були й подоби́зні князів київських і їхніх сімей. Побожні постаті з молитовно піднесеними очима й зложеними до молитви руками. Кадильні дими заслонювали це видиво, а сонячне проміння, що падало білими стовпами крізь вікна, робило повітря непрозоро-білою завісою.

Служба Божа скінчилась, і Микола вийшов з юрбою кольорового народу на площу перед собором. Його святочний лицарський стрій звертав увагу, хоч лицарських синів було тут доволі. Серед народу зауважив він достойників міста і надворних зверхників у ед-вабах і шкарлатах, в багато золототканих брєкатах, у бобрових шапках з кольоровими верхами. Це все були цьогосвітні достойники, що прийшли на молитви зі своїм жіноцтвом, яке пишалося у кольорових строях і дорогих корабліках на голові. Миколі стало ніяково, що він такий самітній і нікому незнайомий, хоч люди були привітні й дівчата всміхалися до нього. Він червонів під їхніми зальотними поглядами і раптом вирішив утікати. Все таки поволі, дуже поволі пішов у напрямі господи, де ночувало його товариство.

Другого дня їхній гурт знявся в дорогу. Залишилося тільки декілька козаків. Вони порозходилися по місті, кожний на свій розум, бо в дорогу ще чомусь не вбиралися. Мабуть мали ще козацькі діла в Києві. Під вечір зникли київські гори і Дніпро. Пішли безлюдними околицями.

— Тут уже не Київ і не Холм,— сказав Скумина,— знеобачка може прийти до бою. Багато необережних наклало тут головами.

— Так близько від Києва? Чому ж тут гуляють ординці? — здивувався Микола.

— Багато розповідати. Ми просто ослабли і сил не стає хоронити цілу нашу землю. Була б сильна держава, ми могли б і до Криму безпечно їхати. А так, не спромоглись на Євангеліє, цілуймо Псалтир!

Іхали сторожовим шиком, щоби в разі небезпеки не попасти у веремію.

Скумина глядів задоволено на Миколу. Молодий хлопець за час подорожі змарнів, але став смаглим і твердим. Виглядав тепер, як юнак, що стоїть на власних силах і сам зуміє розправитися з дійсністю. Вся його дотеперішня ніжність і мрійливість кудись пропали. Скумина бачив досвідченим оком, що Микола не заведе надій. Лицарська кров предків відзеркалювалася тепер у цілій його поставі, в кожному його русі.

Під вечір понеслися риссю, трухцем, щоб на час заїхати до знайомого козакам хутора.

Хутір був побудований, як попередній, в якому ночували минулого тижня. Тільки паркан був сильніший. З такою самою обережністю відкрив господар залізом ковані ворота. Тут була вся сім'я господаря. Пані Ганна виростила двох хлопчиків, а коли заходила потреба, боронила хутора, як усі, з луком у руці.

— Вона така,— хвалився господар,— як у пісні;

«Прости мені моя мила, що ти мене біла»

Вояцтво сміялося. Пані Ганна хотіла щось відповісти, але з подвір'я залунали дитячі крики. Обидва пустуни борюкалися на долівці, і жіноча справа була їх розборонити.

Після вечері Микола вийшов до вартових. Ніч була горобина, в долині шумів степ, і Миколі здалося, що

годі тут щонебудь бачити або чути, хоч би татар! підіхали під самі палісади.

— А ми пізнаємо ворога здалека. Досвід! — відповів тихо вартівник. — По вітру, по шелесту та взагалі самі не знаємо по чому. Пізнаємо й годі!

Ось, тепер. Вони є. Степ це каже. Татарва чатує. Є тут і там, просовуються, як вовки! Так, брате, в пострілі чути неспокій!

— На Січ? — спитав по хвилині.

— На Січі! — відповів Микола.

— Був і я там два роки. Новаком. Треба йти туди підсилити військо. Тепер бродить війна, — проказав тихо й замовк.

Вдосвіта поїхали далі. Трава ставала чимраз вища, згодом в'їхали в море барв. Червоніли яркі маки білі смуги ромену тяглися аж по обрій, а в повітрі стояв запах незлічимої кількості квітів, зел і трави, що вже сягала коням по шиї. Повітря було наповнене співом, цвірінканням, сісканням, пошумами і тихою музикою життя множества невидних сотворінь степу.

— Краса! — подумав Микола, — краса, якої мабуть на цілому світі немає! Він витягнув руку до трав і квітів, торкав їхні барвисті голівки, а вони пестили його долоню пелюстками і стеблами. Така його батьківщина, такий цей край щастя і недолі, туги і лицарської слави.

По днях, яких числа Микола не лічив, на обрії знялися неспокійні птахи.

— Там є люди, — вказав рукою Скумина.

Ворочай засміявся:

— Люди або нелюди! Це вже царство козаків і бусурменів. А там, наліво, за обрієм, лежать уже воєні лодіння товариства січового.

Тепер Микола пожвавішав. Розглядав степ, але бачив знову тільки лани квітів, засіяних Божою рукою і ні однієї живої людини. Десь біля полудня на

небозводі виросла фігура, а згодом замайоріла висока могила. Туди попрямувало товариство. Під'їхавши ближче, Микола зауважив на верху самотню пошту на коні.

— Гранична сторожа, — сказав Ворочай, — слава Богу, ми вже на місці. Він уже дав знати про нас, зорить нас віддавна!

Раптом із трав виплигнули кінні люди. Це були жилаві юнаки в засмалених сорочках, з довгими вусами. З-під малих полотняних шапочок чорніли закручені за вухо чуприни. Вони, поздоровкавшись, указали дорогу до малої пристані на Дніпрі, де можна було переправитися на Січ. Десь близько була річка Базавлук, а в її гирлі січова пристань.

— Нові степові орленята? — питали козаки, спостерігаючи товариство.

Біля перевозу Микола з Ворочаем виїхали на могилу. Перед ними видніла могутня течія Дніпра, а поза заливом темнів, проти сонця, далекий острів.

— Ось, і наш Акрополь! — вказав рукою Ворочай, — туди нам дорога!

Сіли на луби-човни, довбані з одноцілого дерева, і почали переправлятися. Коні й подорожнє добро залишилося покищо на цьому боці, під опікою сторожової сотні.

Чим ближче підпливали, тим виразніше було видно велику площу й довгі курені, криті соломою. Врешті човни причалили. Скумина пішов до отаманського куреня, мабуть бував тут не раз, а Микола з іншими залишилися на площі. Козаки, що походжали туди й сюди, не звертали на них жодної уваги. Кожний ішов у своїй справі, і ні один не поцікавився, що це за нові люди появилися на Січі. Біля куренів кашовари варили вечерю у великих залізних казанах. Попри Миколу перейшов цілий відділ козаків, які верталися з вправ у полі. До начального куреня увійшов знову козак,

худий і високий, зі звоєм паперів та гусячим пером за тонким великим ухом. Від пристані верталися рибаки і везли на возі зловлену рибу, а з лісів вийшли козаки з сокирами й пилами. З цікавістю спостерігав Микола все, що діялось довкола нього.

Врешті викликали його в отаманський курінь.

У великій світлиці стояв Скумина та розмовляв із замашистим запорожцем, що мав велику сиву бороду. Коли в світлицю увійшов Микола, той пильно глянув на нього.

— Ти з княжого роду? — спитав.

— Так, — відповів Микола.

— Тут, треба тобі знати, всі козаки шляхетно роджені. В нашому товаристві будеш новакком. Як усї Коли заслужиш, станеш козаком. Інакше зів'янеш, як муха взимку. Зрозумів?

— Зрозумів!

— У волинський курінь! — наказала сива борода і відійшла в другу кімнату.

Доки Миколу записали в курінь, Скумина розповів, що запорожець, який говорив з Миколою, є отаманом великого війська запорізького.

— Князь Остафій Дашкевич?

Микола аж замовк з дива. Адже ж бачив князя ще недавно, бо з два роки тому, у родинному маєтку в Острозі. Не впізнав його тепер: у полотняній сорочці й широких шараварах невиразного кольору, він цілком не був схожий на того князя Дашкевича, що сидів тоді побіч інших, у дорогому жупані і з золотим сигнетом на пальці лівої руки.

— Він, власною персоною. Твій свояк, Микола Гербу Корибут. Це наш славний Ромул, саме вернувся з походу на Москву. Тут кожний мусить мати по руку, — говорив далі Скумина, — листа про тебе

передав отаманові. Пам'ятай, коли стрінеш його, ніколи не хвалися, що ти його свояк. Тут це не важить. В цьому ордені Пресвятої Богородиці треба бути лицарем, доказати це ділом і шляхетним життям, і більше нічого.

Скумина попросився з Миколою. Він від'їздив назад, в Острог. Отаман ще раз підійшов до Миколи. Глядів на нього, наче б оцінював його вояцькі здібності, врешті погладив свою довгу бороду і сказав:

— Ти, хлопче, пам'ятай, що в нас гострий порядок. Хочеш воювати — добре. А не хочеш — можеш собі йти геть. Нікого тут не змушуємо залишатися. А тепер з Богом, іди в свій курінь і будь чесним лицарем!

В курені дали йому зразу місце і все, що потрібне новаккові. Микола був трохи збентежений новими умовами життя. Нікого зі знайомих не залишилося з ним, не знав, де подівся його джура Станько, не було й кого спитати.

— Ти не журися, — сказав до нього один з новаків, — пам'ятай, що в нас гострі звичаї й гостра мова. Курінний добре глядітиме за тобою і кожний твій рух та кожне слово намотає собі на вуса. І коли гримітиме на тебе, теж не журися.

— Микола Претвич! — гукнув раптом хтось із другої кімнати. У відкритих дверях стояв курінний. Він заклав одну руку за спину, а другою крутив довжелезного чорного вуса. Його широчезні голубі шаравари закривали цілі двері.

Микола підійшов до курінного. Той оглянув його від стіп до голови.

— Обернися! — гукнув.

Микола обернувся на п'яті, задом до курінного. Козаки, що були у світлиці, робили своє діло, їх мабуть не цікавило те, що курінний хотів від Миколи.

— Обернися! — гукнув знову курінний.

Тепер стояли напроти себе.

— Скинеш те, що маєш на собі, і дістанеш козацьку одежу. Полатані шаравари й сорочку. Маєш слухати начальників. Коли ж будеш норовистий зітремо тебе, як мороз бабу! Пам'ятай, що дурні якщо який приплентається до нас, викидаємо! А хто не слухає, того лоскочемо киями. Зрозумів?

Курінний чомусь визвірився:

— А якщо тобі це не подобається, кажи. Каж зараз і йди собі під сто чортів!

Микола зціпив зуби. Хотів щось відповісти, але курінний відвернувся й пішов до себе. — Що це за звичай дикий? — подумав Микола, — це такого не бувало, щоб хто небудь так говорив до нього. І йому в очі заблищали сльози.

Тепер підійшов до нього отой худий писар, що його Микола бачив уже на площі.

— Все в порядку, — сказав, — як отаман залишив тебе, значить, що ти йому сподобався.

Він спостеріг сльозу в Миколи.

— Ех, ти, — сказав, — пам'ятай, що козак ніколи не плаче. А як заплаче, то страшна ця сльоза козацька. Палить міста, розносить мури, світ топить у крові.

— Я не плачу, — промовив Микола, — це злости!

— А, це добре! — козак завжди, коли плаче, або зі злости, або з бажання помсти!

Зразу почали його вчити. Був новаком, належав отже ж, до найнижчої верстви козацького війська. Нижчої вже не було. Джури до війська не належали, вони творили чернь, що вишколювалася у воєнних помісничих службах. А від новака до рядового козака було так далеко, що Микола не раз сумнівався, чи він

зможе коли-небудь стати військовим товаришем. Далі вчили його, що на чолі війська стоїть отаман, тепер князь Остафій Дашкович. Його співробітники — це знатні козаки, які командують полками, виготовляють пляни походів та керують вишколом. Їм до помочі стоять старші козаки: це лицарі, старші віком, які мають великий досвід і розум, але не займають уже ніякого військового становища. Далі йдуть курінні і сотенні, опісля начальники загонів, нарешті, рядові лицарі козаки, а вкінці, ген, цілком далеко від всього війська, вони, новаки, до яких належав тепер Микола Претвич. Аж тепер Микола почорнів і схуд. Це не були жарти. Цілими днями новаки не зсідали з коня, шермували на особливих позорищах-площах шаблями і коп'ями. Навіть у свята не було ні учт, ні пишностей. А суворість була страшна.

— Голодний? Ось, їжа! Не їж!

— Води! Є! Дивися, але не пий!

В години, вільні від вправ, училися турецької мови, латини й інших світських наук, читали Євангеліє, вивчали філософів і знавців воєнної штуки. На розвагу мало лишалося часу. На сварки й звади не зважувалися, бо за такі справи карали буками.

Вправи були щораз то трудніші. Стріляли з луків по птахів у льоті, стоячи і з коня, вчилися орудувати галябардою і рубати топорами, гасали на конях, збігаючи чвалом зі стрімких могил і дніпрових гір, училися плавати. Микола думав спочатку, що плавати вміє; любив же тихі волинські ріки. Але тут було не те. Плавати вмів той, що його кинули зі скелі у дніпровий вир, і він впливав здоровий, і той, хто скочив у вир сам, рятуючи нещасного новака, який тонув при спробі. Ніччю ходили в степ на застави й сторожі. Микола навчився вже розпізнавати тропу звірини, розрізняв голоси диких тварин, пізнавав здалеку шерех, коли підходила до нього людина. В такі дні й ночі він

не мав часу згадувати минуле. Не оглянувся, як минули місяці, а він ні разу не затужив за рідними. І на тугі треба мати час...

Тільки раз стало йому тужно на душі, коли в дозвілля вийшов у степ і глядів у нескінченну даль простору. Була осінь. Трави вже пожовкли й змарніли, небо стало блідоголубе, наче виснажене гарячим літом. Тоді побачив, як у степу ворухаться якісь великі тіні, що тут і там котилися в його сторону, наближаючись до нього разом з вітром. Це перший раз там, де були колись квіти, стирчали насінні гони, Микола побачив перекотиполе, великі кущі степової рослини, що, гнана вітром, перекочувалася повз нього.

Минув один рік. Після зимових місяців степ зазеленів знову й покритися весняними квітами. Тоді козацьке військо почало готуватись у великий похід.

Ті, що знали вже своє діло, витягнули з комиші чайки, латали, клепали й заливали смолою судна. Час то Микола приставав до тієї роботи. Осмалені холодом і весняним вітром, в матнях і без сорочок, готовили лицарі все потрібне до походу. В той час козацькі загони заходили чимраз далі в степ, і бувало, що такі звідуни верталися аж по тижневі, а то й по двох. Вони перевіряли околицю, розвідували, чи не наближаються ординці, старалися захопити «язика». Одного дня прийшла черга на Миколу. Загін був сильний, пішла ціла сотня, аж ген, поза Чорний шлях, у степі де починалися дикі поля, «камні десерті», як їх називали по-латині.

Мали з собою луки і булатні шаблі. А деякі вийшли таки з киями булавками, що їх звали масляками, бо не кожний діставав шаблю, хоч у січових гамазен було їх досить. Микола бачив там навіть самопалі

й семип'ядні пищалі. Але козаки стріляли вогнем рідко, хіба тільки в час дуже важливих і рішальних боїв.

Микола гасав з іншими новаками степом, розглядав околицю, стояв тихо, наче журавель, і підслухував, чи не чути тупотіння ординських коней. Це було полювання на людей, тихе й підступне, з якого не всі верталися в Січ.

Цього ранку загорілась далека фігура, і в сусідній паланці вдарили на тривогу церковні дзвони: Вкортці наскочили на татарський загін. Кинулися на нього, як орли, рвали з копита й звалилися на татарву несподівано й твердо. Микола сік шаблею гущу людських тіл, гнався за вершниками, перший раз відчув у собі шал бою і радість перемоги.

Взяли полонених. Тоді, врешті, Микола приглянувся до татар. Вони були малого росту, з косими очима й темними жовтуватими лицями. На головах мали гостроверхі шапки з овечої шкіри. Позатим не різнилися від козаків. Такі ж полотняні сорочки, такі ж широкі матні і подібна зброя. Полоненим зв'язали руки їхніми ж арканами й повели при конях.

— Що буде з ними? — спитав Микола сотенного.

— Розпитаємо їх трохи, а опісля поведемо в паланку. Згодом, може, виміняємо їх за своїх. Але деякі не хочуть вертатися. Лишаються жити між нашими. Ти не бачив татарських осель?

— Чував, але не бачив.

— Навіть у далекій Литві є їхні села.

Микола мав при коні й свого татарина. Заговорив до нього. Бідолага підбіг до коня й дивився на Миколу своїми косими чорними очима.

— Як називаєшся?

Татарин мовчав. Глипнув на козака, і в його погляді відбилася тривога й німий запит.

Микола повторив запитання по-татарськи. Полонений підбіг до його стремени й зарепетував:

— О, Аллаг, не був до мене милостивий, козак! Зрубаєш мені голову?..

— Ні, пощо? — відповів Микола.

— Не вбивай, пан, татарин бідний, мусить платити гарач султанові, а чим платити? Вдома біда, а султан вимагає золота, або людей. Не вбивай бідного татарина...

Тут доперва Микола довідався, що татари живуть у селах, пасуть габуни, а свої загони висилають на те, щоб невільниками платити окуп турецьким вельможам. І йому стало шкода татарина.

— Нема чого жаліти,— сказав козак, що їхав біля нього.— Кожний має свою біду, а наша ближча нам, як їхня.

Вони вернулися на Січ, полонених кудись відвели, і Микола не бачив більше свого татарина.

В тих днях курінний отаман часто говорив з ним при роботі. Він приглядався, як Микола помагав при смоленні чайок і казав:

— Ти повинен мати силу Геркуля і хоробрість Гектора. Це нам, козакам, потрібно вдень і вночі. Але без розумної голови нічого не вчинимо. Загинемо, як стоноги.

Однієї неділі курінний заговорив до нього по латині. Микола напружив ум, пригадував собі те, чому вчився і, на диво, виявилось, що забув не багато.

— Коли маєш час, заходь до мене, дам тобі читати Аристотеля й Овідія.

Такий був його курінний. Але у військових справах називав своїх козаків різними чудними і лайливими словами. Вони всі були для нього лінохи, паливоди, псяюхи і єгипетські кожухи. В деяких випадках погрожував їм нагаями.

В справах походу Микола виїхав з Січі на паланки. Це були озброєні хутори, де жили прості люди, чернь, як їх звали. Вони орали степ, займалися гон-

чарством і пасли худобу; були теж між ними кожум'яки, шевці й інші ремісники. Коли козаки верталися з походу, ділили свою здобич між паланками. Там теж працювали татарські і турецькі невільники. Ординці заходили туди рідко, бо не важилися зачіпати людей, що стояли під близькою опікою війська запорозького. І так росла і могутніла ця сувора козацька держава в диких полях, у постійній готовості, серед чатування і боїв.

В одній з паланок підбіг до Миколи сільський хлопча. Це був Станько. Привіталися, як друзі. Станько просив, щоб його взяли теж у похід на татар.

— Це не проста справа,— промовив Микола,— новакам не можна брати джур. Буду товаришем військовим, тоді візьму тебе. А тепер — годі.

Станько посумнів. Доведеться ще ждати, і хто знає, скільки. Бо новак міг стати козаком по році, але теж і по трьох, або ще пізніше.

Другого дня, коли Микола вернувся в Січ, службовий покликав його:

— Біля куреня хтось на тебе чекає,— повідомив.

Микола вийшов і побачив Станька.

— Що ти тут робиш? — здивувався Микола.

— Я втік з паланки до вас. Я піду з вами в похід!

— Ти здурів? Не знаєш, що тобі за те буде? Дістанеш двадцять п'ять буків!

— Не дістану, йду з вами в похід! — мовив своє Станько.

— Це неможливо. Тут є суворий порядок, кожний на своєму місці. Зараз буде видно, що плентається зайва людина. Де сховаєшся?

— Я йду з вами в похід!

Станько стояв твердо, як молодий дубчак, а його слова звучали рішуче і вперто. Микола не міг нічого вдіяти. Відвернувся й пішов до куреня. А Станько

постелив собі свитку під корчем бузини й збирався заснути.

Після полудня курінний скликав усіх козаків. Стояли в рядах перед ним і всіма старшинами куреня. Були в повному боевому виряді, а курінний вийшов до них навіть з ознакою своєї влади, шестиперним срібним пірначем.

Станько саме збудився. Зголоднів уже добре й міг би вернутися в паланку, але вирішив поставити на своєму й залишитися біля Миколи. Він глядів здалеку на те, що діється біля куреня. Бачив, як курінний тримав промову, і як опісля підходили до нього поодинокі новаци. Він стискав їм руку, щось говорив до них, опісля вони верталися на свої місця. Підійшов і Микола. Врешті всі розійшлися. Станько зірвався:

— Ясновельможний пане Претвичі! Пане Претвичі!

Він побачив, що Микола глянув на нього, опісля ще раз звернувся до курінного. Врешті Микола підійшов туди, де стояв Станько.

— Маєш щастя, Станьку. Ти бачив? Якраз мене зробили козаком. А тепер звісно, як товариш військовий, я можу мати джуру. Курінний погодився. Ходити!

— Я так і знав! — відповів Станько. — Врешті, годі було витримати в паланці. Самі чужі люди!

— Як то чужі? — здивувався Микола.

— А так, чужі. Ні одного з могого села, ні одного з замку. До цього ще й татарські невольники. Хоч те добре, що при них навчився по-татарськи. Так, отже, Микола й Станько знову були разом.

Прийшов нарешті час, і військо перейшло на берег та вишикувалося по сотнях і куренях.

Була весна тисяча п'ятсот двадцять другого року. У похід на турків зібрався весь люд воєнний, з обома й військовим майном.

— Одна частина війська попливе Дніпром, друга піде степами. Всі коні й обози йдуть із сухопутним відділом. В одному місці, де під турецькою землею, зійдемося всі разом. Коли це буде й де, не знаємо, це справа отамана. Треба бути бачним і готовим.

Таке сказав курінний військовому товариству. Козаки вже знали, що султан зібрав свої найкращі полки та закликав цілу кримську орду на війну.

Рушило військо. Йшло тихо, розвідувачі гасали на п'ять миль від головних сил і розглядали степ. Внедовзі прилучилися до них перші бродники й мандрівні лицарі, що жили самотньо в степах.

— Станьку! — гукнув Микола, не оглядаючись.

— Слухаю! — підїхав конем Станько.

— Я чув, як ти мене кликав, там у курені, на Січі. Пам'ятай, що тут нема ясновельможного пана Претвича, а є тільки товариш військовий Микола Претвичі!

— Тепер уже знаю, пане Миколо! — відповів Станько.

Його вже не могло нічого здивувати. Він чув, як вельможних панів звали тут псяюхою, а боярських синів — дуралеями, як гонили ними по болотах і по степу, як вони тягли вози й човни. Тепер уже сподобалося йому це дивне військо. Старшина сварила, лаяла, але й по-дружньому розмовляла з людьми, були суворі, але теж і лагідні та добрі. Він сам бачив, як отаман, перед відходом з Січі, пішов на могили старинних козаків і там щось думав, може, шукав у них поради, може, молився, або прощався. А перед походом усі склали молитву Всевишньому.

Дивні люди були ті лицарі. Станько слухав, як курінний казав Миколі:

— Там за нами, — і махнув пірначем, — живе мирно наш люд, поважний і чесний. Живе менш-більш спокійно тільки тому, що ми тут стоїмо за справу, під

самими кордонами бусурменськими. Коли б нас було більше, могли б цілком забезпечити народ.

Це був суворий орден. Коли Бог не дав козакам смерти в бою, він ішов у монастир. Але рідко хто доживав старшого віку. Дехто пропадав у неволі, а інші гинули на полі бою, або від ран.

— Неволя страшна! — казав отаман, — не тому що зле жити, а тому, що сором бути поневоленим.

— Згинеш, драбуго? — вчив курінний. — Не бійся! На те ти й козак! На твоє місце інші стануть. Не журися, хрін у ніс усім ворогам, спокійно можеш умирати! Я даю запоруку, що прийдуть інші й стануть там, де ти стояв!

А тепер це дивне військо знялось на війну. Пливали човнами, йшли степами, сотні за сотнями загони за загонами. Хтось загравав у ріжок похідну пісню, вдарили барабани й жоломії, коні пішли в такт музики.

Військо йде, військо йде, хоруговки мають,

Попереду музеченьки грають!

Та ж це, — думав Микола, — оці самі лицарі й бояри, пани й княжата, що там, на заході й на півночі, у важкій, кованій зброї, з важкими коп'ями й обосіченими мечами стоять проти Польщі й Литви. Це ж вони, що зі спущеними заборонами шоломів гналися за королями польськими, аж земля дудніла, й ведмеді трюхцем тікали в непроходимі нетрі. А тепер ті самі лицарі воюють тут, в диких степах, луками й залізними келепами, на легких конях гасають сотнями миль українських, і на аркан ловлять татар, не гірше, як це роблять поганці. І там, і тут вони мають на меті тільки добро вітчизни і віри християнської, і за ці справи накладають головами, щоб князям і отаманам принести честь, а собі славу лицарську.

— Ех, що ви знаєте, молодці, — почав старший товариш військовий, Януарій, — не перевелися в нас герої й багатирі!

Козаки наблизились до вогню, навіть один, який сидів на коні, щоб, мабуть, куди відїхати, пристанув і слухав те, що оповідав Януарій. Якись тихі, далекі поблиски розвиднювали обрій, вогонь лизав полум'ям сухе ріща, а з-поза трав вийшов тонкий рогатий місяць. З теміні степів впливали тіні давніх лицарів, що їх вичаровував у своїх оповіданнях Януарій, отих, що гинули за товариство, що ставали в обороні слабших, і що слово дане вважали святим.

Старі билини розповідав лицар Януарій, легенди й перекази давно забуті — про війну й про царівен, про багатиря Михайлика і князя Святослава Ігоревича, про лицарські дружини й кохання, сині чічки й загибель на полі бою.

Прийшла вістка від тих, що пливли водою. Тепер сотні поспішали. Появилися перші ординські розвідувачі. Гасали поодинокі й гуртами, галич кружляла низько над степом, небо затягнулося хмарами. Йшло весняне передбур'я й здалеку розносився якийсь клекіт і шум. Миколі забилося серце, відчув неспокійний подих грози. Глянув на головного отамана. Князь перебирав пальцями сиву бороду, прищулив очі й мовчав.

— Микола Претвич!

Микола скочив конем.

Отаман глянув на молодого козака. Йому подобався цей його свояк з мужнім лицем, з молодечим горінням в очах, з пружистою поставою січовика.

— Маєш, Миколо, вістку з дому?

— Не маю, отамане, — відповів Микола.

— Ото ж, я передаю тобі поздоровлення від твоїх з острозького замку. Дуже радіють, що ти став козаком.

— Знають уже? — з неприхованою радістю спитав Микола.

Отаман Дашкович кивнув головою.

— А тепер завдання для тебе, — сказав. — Ві
нього залежить твоє становище серед січового брат
ства.

Отаман завернув коня, і вони, розмовляючи їх
ли побіч себе безкраїм степом. Микола слухав пиль
но слів отамана, його бажань і порад; лице молодого
козака стало суворе, і поважна зморщка поглибилася
на його чолі. Уважно сприймав своє перше воєнне
завдання.

Вечорі півсотні рушило на далекі звіди. Це були
боеві герці: треба розвідати ворога, взяти язика,
підходити до татар травами й шуварами, нетрями й
таємничими пуцями перелісів і борів. Їхали обережно
з ляками напоготові в руках.

Потягло вологістю, Микола погнався конем на мо
гилу, що височіла недалеко від них. Глянув. Зліва
розлилося срібло широкої спокійної річки. Це був
Дніпро. Водою пливло військо. Сотні чайок посували
ся з течією, вузькі й довгі, а в них люд військовий
товариство козацьке. Микола бачив виразно, як гребли
веслами, і як на чердаках стояли начальники. Підніс
ся в стременах, вігав їх шапкою, і здалося йому, що
дехто зауважив його і також послав рукою привіт

Біля полудня степ ожив ворожими вершниками.
З далеких трав зойкнула ханська стріла. Тепер лицарі
рванули чвалом, лискавкою пливли травами. Заколи
хався степ від козацьких їздців. Коні відчували бій,
сікли копитами, гнали туди, де темніли ординські
їздці.

— Баталія! — подумав Микола й стягнув вудила.
Татари виринули нагло перед ним. Козаки рвали з го
лими шаблями в руках, черкнули, блиснули срібні вог
ні. За момент ординці подалися до втечі. Микола гнав

уперед, сік шаблею, не оглядався за розбитим воро
гом.

Важко дихали коні, вкривалися піною, ніхто не
зважав на стріли, що їх татари пускали навмання.

Бій скінчився. Громадилися тепер в один гурт,
підхви вкрили срібну сталь шабель. Перший бій, в яко
му Микола командував половиною сотні, перший, в
якому він наказував іншим товаришам і стояв на місці
бунчукового товариша. Навіть джури воювали добре,
і Станько радів з перемоги над ординцями.

Від поранених і ув'язнених довідалися про ту
рецьке військо, яке увійшло вже своїми полчищами в
українські степи й широким фронтом ішло проти них.

Ще раз довелося їм витримати наступ ординців.
Цим разом ворог був більш упертим. Випустивши
хмару стріл, з криком рушив на козаків у рукопашний
бій. Але й тут не встояли від ударів козацьких вої
нів.

Пішли далі від ріки, завернули на південь, де тра
ви стали сухі й гострі, і віяв їдкий вітер. Того дня
прийшли гінці від головного війська. Микола мав че
кати тут на полк, що йшов позаду. Відділ виставив
чати й відпочивав. Микола лежав у траві, глядів на
небо, мав тепер час на відпочинок і свобідні думки.

До нього підійшов Станько.

— Як же, Станьку? Подобається тобі діло військо
ве?

— Так собі, — відповів джура, — але що з того?
Чи ви, пане Миколо, довго думаєте провадити таке
життя? Рік, два?

— Більше. Цілий свій вік залишуся в козаках!

— Це гарно, — говорив знову джура, — але не
мудро. Треба думати й про себе. Хіба ви не хочете ма
ти свого дому, жінки, дітей?

— Не думаю про це. Я з діда-прадіда військовий чоловік.

— Військовий! Але не ціле життя. Треба вертатися до звичайних днів; побачили козаків, повоювали і досить з вас.

— Ти не розумієш цього, Станьку, тай тільки Дальшу розмову перервали їм далекі тони жолтих мійок і барабанів. Це йшли головні сили сухопутної армії, а попереду йдуть відділи яничарів.

Отаман, князь Дашкович, прийняв Миколу ввічливо й достойно. Вислухав його звіт і сказав:

— Добре! Тепер перебери другу половину сотні пане бунчуковий товаришу!

Це підвищення у військовому чині було великою нагородою для Миколи.

Одного дня військо дійшло до справжньої пустелі. Уже давно випорожнили боклагги з водою. Їли тільки сушене м'ясо, та те, хто що вмів уполювати. Перед ними лежала суха земля, поросла тільки де-не-де осетинням і шорсткою травою. А ген, далі, на обрії, біліли смуги чогось ясного, наче сніг. Це була сіль. Вітер носив сипкий солений пил, який осідав на лиця, одяг і на зброю: все було вкрите солоною верствою яка в'їдалася в уста й очі та давила непогамованою спрагою. Сонце гріло вже добре, і щастя, що в похмурі рушили весною, а не літом,— думав Микола. Тепер він зрозумів, чому на Січі морили новаків голодом: спрагою та вчили виробляти в собі терпеливість і виверивалість.

Згодом трава стала рясніша й більш зелена, справді, вневдовзі минули соляну землю. Вона навряд на Миколу сумні настрої. Як далеко він тепер від рідного міста? Там списатель, певне, пише книги, вечорами грають арфи й лютні, і може, хто згадує тепер його, Миколу Претвича?

— Чого в тебе очі, як у сови? — спитав його ку-

рінний, і наче відгадуючи його думки, додав:— Таке наше життя! Але, проживши раз на цьому світі козаком, від нього не втечеш!

Наказали спочити. Водні відділи вже долучилися до них, ціле велике військо запорозьке йшло вже разом. Вистуни доносили, що сили турків величезні, турецький цар закликав полчища аж з Дамаску й Персії, а попереду йдуть відділи яничарів.

Тепер військо шикувалося в боєві лави. Пробігали курінні й сотенні з пірначами, і значкові товариші з боєвими топорчиками. Військо вдягнуло легкі шоломи й дротяні сорочки, готовило луки й келепи, збиралося сотнями й відділами. Микола стояв зі своєю сотнею в середній частині лави. Зліва і зправа вишикувалися два могутні крила, відділені від середніх полків. Вони були розташовані далеко в степу та складалися з метелих, легких відділів. Були теж шики, уставлені вглиб, але скільки їх, Микола не знав. Невідомі були йому також воєнні фортели великого бою. Чув тільки, що козаки розіб'ють турків, підуть далі, вглиб турецьких земель.

Коли Микола розглянувся, побачив позаду свого відділу велику малинову хоругву з білим хрестом, клейнод головного отамана. А довкола, понад куреннями й сотнями, розсипалися кольорові прапорці, знаки й значки. Кіньми пробігали начальники й посланці поодиноких відділів.

Врешті все заспокоїлося й затихло. Тільки здалеку чути було якісь зловорожі клекоти й пошуми, або ледве чутні чужі вигуки. Зростав довкола якийсь неспокій і дивне тремтіння сердець. Це ж були останні хвилини перед вирішним боєм, з якого не один з них не вернеться, і який залежить від кожного з них...

Раптом спереду почувся великий шум і гамір. Здалося, земля дрижить від тисяч ударів, і якась несаможовита хмара сунеться з нестримною силою. Коні по-

чали неспокійно гризти вудила, начальники басува на місцях, розглядаючи востаннє свої відділи. Загом ніли врешті власні барабани, і почулися оклики й св сти по відділах.

— Вперед, браття, за віру, за вітчизну! — загу довкола.

Військо рушило на ворога.

Уже тут і там стрінулися перші відділи з тата ськими загонами. Пробилися крізь них і пішли ви ред. Микола й не спам'ятався, як побачив перед со бою перші турецькі відділи, в шоломах і металев бляхах.

— Біжімо, біжімо! — понеслося по козацьких р дах, і перші лави блиснули шаблями й келепами. мить усвідомив собі Микола, що перед ним стоять звичайні татари, а могутні мужі-лицарі турецько султана, що спокійно сприйняли цей козацький насту Все таки сильний таран перших ударів проломив во жу лінію. Микола гнався за недобитками, а за його відділом, наче у відкриту браму, впали нові козац сотні.

Не всюди вдалося розбити ворога за першим у ром. Бій ішов уздовж боєвих шиків, в одному міс успішно, в інших важко й криваво. Лінія бою пощери лася й повигиналася. Микола зі своєю сотнею, і курені, що йшли за ним, вдерлися в саму середину рожих шиків. Цей боєвий клин примусив відступити назад турецького везіря, що був начальником усьо ворожого війська. Яничари, які боронили місця туре кої великої ради, були розбиті.

— Бий, хто в Бога вірує! — гналися за тата ми козаки. Задні відділи зразу брали полонених. тривав уже з дві години, коли Микола допав зелен шовкового шатра везіря. Зразу козаки підпалили

шатро. Почали горіти боєві припаси біля шатра, роз гром на цьому відтинку був повний.

Князь Дашкович стояв тепер у перших рядах. Йо го бунчук з білим кінським хвостом яснів здалеку сріблом і додавав духа воїнам. Микола знайшовся бли зько отамана. Біля нього хорунжий тримав малинову хоругву.

Всюди лежали вбиті, кричали, стогнали поранені. Передішка була коротка, турки почали протинаступ. Вони звели в одне місце свої запасні сили і вдарили клином там, де бачили бунчук і прапор. Бій був завзя тий. В одній хвилині Микола побачив, що турки оточи ли отамана. Зауважив Станька й гурт козаків, які про бивалися на поміч князеві. Микола рванув зі своєю сотнею. Здалеку почув боєвий оклик козацьких з'єд нань, які теж рушили на поміч проти турецького кли ну. Микола не встиг добігти конем до місця, де билася охоронна сотня отамана. Він побачив, як бунчук захи тався, і почув, як заверещали турки. Його враз щось ірвонуло, вхопило за руки й за шию. Аркан, — подум ав, і ще почув біль твердого удару по шоломі. Звал ився, непритомний, з коня.

Протверезів з болю. Сидів охляп на коні, з при в'язаними ногами й руками. Обернув голову. Усвідом ив собі, що це ніч. Кінь біг посередині цілого табу на, на обрії видніла луна, небо над ним було гранатове.

— Попав у неволю, — подумав з одчасм, і йому стало гірко. Зануртувала безсила лють, спробував розірвати мотузи. Не піддавалися. Відчув змучення й звалився на кінську шию. Лежав так довго, чув тільки, що біля нього біжать ще коні, зв'язані, мабуть, по кілька разом. Глянув убік. Біля нього біг кінь, а на ньому сиділа зв'язана постать.

— Князь? — подумав Микола й випростався. Так, це був головний отаман війська запорозького.

Глянули один на одного.

— Мовчи, Миколо. Вони не знають, хто я. Тепер треба думати про волю. Попалися.

— Тішить мене,— додав по хвилині,— що турки розгромлені. Втік тільки цей відділ яничарів, який вдерся в наші ряди. Не вдалося туркам розорати нашу землю. А хотіли йти аж під Львів і Холм. Не скоро зберуться другий раз у похід.

Микола замислився:

— А ми, отамане?

— Ми? Не важне, Миколо. Може, висвободять наші, що виловлюють розбиті турецькі частини, може, визволимося самі, а ні, то доведеться загинати там, де сподобається Господеві.

З другого боку присунувся ще один бранець.

— Це я, Станько, пане Миколо! — заговорив тихо.

Миколі стало чомусь весело.

— Ти теж? Попався, хоч такий розумний?

— Розумний не розумний, але я завжди з вами. Якби ви, пане, не пхалися туди, де бунчук, то нині не лежали б пів ночі коневі на хребті.

— Я бачив, як ти увігнався в ряди турків.

— А що я мав робити? Глядіти, як б'ються інші?

Пане Миколо, в мене в шаварах ніж.

— Ніж? Пожди, подумаємо.

В той момент турки затрималися. Можна було догадатися, що обдумують нічліг. Вони позсідали з коней. Микола пізнав, що це не були турки, а татарський загін, якому передали охорону бранців. Вони засіли до вечері.

— Козак, козак, їсти! — загорлав один з них.

Микола, отаман і Станько сіли в одному гурті. В степу мерехтіли тут і там малі вогні й тяглися дими. Невільників було більше, їх усіх вели тепер у турецьку землю.

— Щастя, що не впізнали мене, — промовив ти отаман, — а то поводилися б краще, зате краще берегли б.

— А що з моїм ножем? — спитав Станько.

— Тихіше! — відповів Микола, — може, хто з них розуміє. — Гей! — крикнув по-татарськи, — як же на істи! Розв'яжи руки!

Татари щось погугнявіли, й один з них підійшов до бранців та звільнив кожному одну руку. Другий прив'язав ще сильніше до тіла.

— Можемо надрізати аркан, — промовив отаман, — а потім побачимо... Робили це справно. Татари не зауважили нічого. Згодом один з татар кудись відійшов, а два інші почали куняти біля вогню.

Ніч ставала дедалі густішою.

Хвилину пізніше всі три мали вільні руки й ноги. Першим пересунувся травами князь до того місця, де були спутані коні. За ним рушили обидва козаки. З одну хвилину сиділи верхи і вже рушили чвалом темну ніч.

За ними знявся крик. Позаду гналися з усіх боків татари. Свиснула в повітрі одна й друга стріла, але ніч була темна, татари стріляли навмання.

Вневдовзі збігці почули, що погоня наближається.

— Князю! — кричав на бігу Микола, — ми здержимо їх, а ви тікайте!

— Смійтеся, — відповів отаман, — нас звела до вас до купи, будемо разом боротися.

— Чим? — вигукнув Микола. — Князю, немає ради, ви потрібні війську, а там вишлете погоню з татарами. Треба відбити інших козаків теж.

— Ваша правда, — відповів отаман, і без стриму гнав уперед.

Враз кінь Миколи спотикнувся. За його плечима гнав Станько.

— Що сталося? — спитав Станько, але відповіді вже не дістав. На них наскочили татари.

Ціла погоня закрутилася на місці. Третього втікача вже не шукали. Один з ординців ударив Миколу нагаєм.

— Не бий, дурню, — крикнув з люттю Микола, — я лицар!

У відповідь татарин пробурмотів щось собі під ніс.

Другого дня долучилися до них турки. Від них почув Микола, що турки розбиті, а везір задушив себе шовковим шнурком. Турки підганяли коней, не спочивали й були неспокійні. Боялися козацької погоні.

Після наради, цілий відділ завернув на захід.

Це було не по нутру бранцям. Вони зрозуміли, що татари будуть колувати, закривати тропу, підуть в степи, далі від Криму, і завернуть у свої аули аж тоді, коли впевняться, що козаки втратили надію відбити полонених.

Микола хоч у неволі, не сумував. Був задоволений, що отаманові вдалася втеча.

Тиждень, а може й більше, товклися так невідомими шляхами, побували аж біля Дністра, і лише, коли звідуни донесли, що в степу спокійно, перепливли Дніпро і завернули простим напрямом у Крим.

2. В ЦАРСТВІ ТИСЯЧІ Й ОДНІЄЇ НОЧІ

- П'ятсот динарів!
- Десять більше!
- Десять більше, п'ятсот десять! Хто дає більше?
- Сто більше!
- Шістсот десять! Більше?..

Микола дивився на гурт невільників. Біля нього стояли молоді парубки, зловлені по селах, і чубаті козаки з незагоєними ранами після боїв, а оподалік полохливий гурт дівчат. У білій одежі вони виглядали наче німі безпорадні лебідки.

Це була велика площа-торговиця невольниками в Каффі. Далі синіло Чорне море, а на ньому колихалися галери і каторги з жовтими й білими вітрилами, що тепер звисали спокійно вздовж високих щогол.

— Сімсот, сімсот срібних цехінів! Хто дає більше, шляхетні купці?

Це продавали Миколу. Їх охороняв голодраний турок з лискучим ятаганом у руці й байдуже глядів на громаду турецьких купців. Микола мав свobodно зв'язані ноги, так що міг ходити, але бігти було б неможливо. Тепер, наче крізь мряку, пригадував собі татарські аули-села, через які проходив, і татар у довгих киреях, гурти татарок і дітей, які з криком вибігали з сугубів, землянок, та гляділи на козацьких невільників.

В порту колихалася розмальована в барвисті квіти фелюка, корабель якогось турецького вельможі. Туди дивилися купці і продавці людського товару, очікували того, хто приїхав.

— Жаль мені білоголових, — прошепотів біля Ми-

коли Станько, — віддав би я кілька років життя, щоб тільки звільнити тих дівчат.

— Це правда! — понуро мовив Микола, — ми, козаки, інше діло, але невинні дівчата?

Раптом почувся плач у гурті дівчат. Відводили кудись уже проданих, відділювали одних від других.

— Жахлива неволя! — зідхнув Станько.

Жінок навантажили на високі наколесниці й кудись повезли.

— Вперед, вперед! — закричав нагло турок з чорною довгою бородою, і попхав Миколу з гурту.

— Ходи, ходи, тебе хоче бачити бей Цаде, великий пан!

— Нас є двоє, — відповів Микола, не рухаючись.

— Я йду теж, — підказав Станько.

Турок не противився. Волів продати двох, як одного.

Їх повели крізь торговище до порту.

— Це є нагіб, губернатор, шляхетний пан. Він засідає з султаном у дивані, в найвищій султанській раді.

— А чому вибрав нас? — дивувався Микола.

Турок не відповів, зате похвалився Станько:

— Це я сказав тому драбузі, що ви княжого роду.

— Я говорив тобі, щоб ти мовчав!

— Мовчанка не завжди добра! Хочете попасти на галери й веслувати ціле життя, прикованим до весла? Я не хочу. І так, хто знає, чи нас купить той пан, а як і купить, то куди нас запроторить?

Свіжий вітрець обвіяв їх, коли увійшли до порту. На чердаку великого корабля сидів на килимах турок у зеленому тюрбані, з золотим півмісяцем. Підклавши під себе ноги з цікавістю глядів на невільників. Це був молодий ще чоловік, з вузькими довгими вусами, що губилися у великій виплеканій бороді.

Турок, що привів обох бранців, упав на коліна.

— Хвала тобі, о Аллаг, пане всесвіту! Молитва й мир князеві підданих нашого пана й царя Могамеда. Мир тобі, пане, й мир усім з'єднаним духом, аж до дня нагороди!

— Цалясам! — Хай мир буде з тобою! — відповів достойно турок і почав розмову про бранців.

Говорив довго й скоро, власник невольників шепотів, цмокав, завертав очима в захваті. Торгувалися.

— А диви, як нас хвалить! — дивувався Станько. Чердак погойдувався від порухів моря, що набігало на берег, хвилі билися об борти кораблів і з шумом розпилювалися в нівеч.

Врешті закінчили торг.

— Гей, ти! — закликав нагло Станько купця, який збирався вже кудись відходити. Турок обернувся до нього.

— Ти знаєш, до чого подібна твоя борода? До осінньої ночі в Каффі. Довга, чорна й брудна!

Турок завернув очима й почав щось кричати, але обох невольників повели вже до нового пана.

— Це за те, що він нас так штовхав, — пояснював спокійно Станько.

Коли вони стояли перед турком, що звався бей Цаде, корабель рушив у море. Весла рівномірно підносилися й заглиблювалися в воду. З долу почувлися ритмічні вигуки мамелюка, начальника гребців.

— Гей-га! Гей-га! Ра-аз, два-а! Галла-га!

Бей Цаде довго й задоволено приглядався до бранців, нарешті посміхнувся до них і сказав:

— Ти козак-лицар. Знаю. А ти?

— Я джура мого пана, князя Миколи Претвича!

— гордо відповів Станько.

Турок звернувся до Миколи:

— Був великий бій?

— Був! — відповів Микола.

— Планета Міррік, по-вашому Марс, не була тобі прихильною, лицарю! Я чув, що і цей шайтан, князь Дашкович, попав у полон.

— Попав, — відповів гордо Станько, — разом з нами. Але ми його визволили.

— На Аллага! — похитав головою бей, — великий воїн — цей князь Дашкович!

Бей закликав турка, що сторожив, і сказав йому тихо кілька слів. Турок розв'язав бранців.

— Він щось не по-турецьки говорить, — здивувався Станько.

— По-арабськи! — пояснив Микола, коли їм розинали мотузи, — а його прізвище означає «чужинний пан».

— Говори, гіявре, — промовив ласкаво бей, — як це сталося?

Микола розповів коротко про звільнення отамана.

— Аллаг дав нам таку долю, — промовив турок, — а хто має свою долю на шиї, не втече від неї, хоч би робив усе можливе. Що ж, я тішуся, що ти попав до мене. Можеш вільно ходити по галері.

Обидва козаки мовчали.

— Погодись з долею, лицарю! — говорив далі бей Цаде. — На твій біль і біду не порадить тобі ніхто. А проте, немає кращого дорадника, як своя власна душа!

Турок устав, даючи знак, що розмова скінчена.

— На Аллага! — пробурмотів, ідучи геть, — випустили Дашковича!

Микола й Станько залишилися самі. Гей, у далині, білїли, зеленїли й жовтіли вітрила великих воєнних каторг і малих купецьких сандалів, шумїли хребти морських хвиль, і небо рожевіло за серпанком тендітної мряки. Інший світ, а яка доля?

— Гей-ей-га! — чути було з долу ритмічні вигуки мамелюка.

— Вибачте, пане,— звернувся Микола до якогось достойного турка, що проходив біля них.

— Я капітан фелюки! — відповів турок,— про що йдеться?

Микола спитав, чи може він зійти до долу, до гребців.

— Чому ні? Адже ж наш пан, бей Цаде, дозволив вам ходити, куди хочете. А проте, підемо разом. Я також зазирну туди.

Капітан теж знав про розгром турецького війська.

— Боронимось! Чого шукаєте на нашій землі? — коротко сказав Микола.

— Ми великі мослеми і Аллаг наш карім-великодушний! Нам треба здобути Україну, щоб повернути її до правдивої віри. Сімдесят років тому, ми забрали Царгород, а як заберемо Київ, двома шляхами підемо на християн.

Микола довідався з дальшої розмови, що проти них стояло військо з усієї турецької землі, бо сам султан Сулейман Другий видав фірман на війну.

Зійшли вузькими сходами в глиб галери. В темному світлі ледве згодом побачив Микола гребців, прикованих до весел. В повітрі висів сопух від людських тіл, а крізь невеличкі отвори просочувалося денне світло.

Микола здригнувся. Провалля страждань!

Гребці були нагі й веслували за вигуками мамелюка. Ні одне весло не могло затриматися. Гребці ніколи не знали, куди пливають, і як довго триватиме подорож. Коли корабель тонує, гинули, звичайно, вони всі, якщо не ставало часу їх розкувати.

— Давно вже? — спитав Микола першого з черги. Гребець підніс руку, заковану в залізо, і витер піт з чола.

— Вже рік буде, як світу Божого не бачу,— промовив.— З паланки в ясир узяли.

Гребець сподівався, що вневдовзі дадуть йому інакшу роботу. Звичайно, невільники веслували один повний рік, опісля їх змінювали.

— Якщо знайдуться нові,— додав по хвилині.

Тут були українці, угри, греки, латинці, та взагалі чоловіки багатьох країв. Але найбільше таки було з землі української.

— Ми ще добре попали на цю фелюку. Турок не злий чоловік, і мамелюки не погані. Але на купецьких галерах дуже важко.

— Як кому попадеться,— додав другий,— навіть у неволі треба мати щастя.

Вони випитували Миколу про останні події на батьківщині, раділи з вісток, і передавали їх іншим чужоземним гребцям, що не знали української мови.

Те, що Микола ходив вільно, їх не дивувало. Невільники виконували бувало, різні служби в турків. Деякі займали високі посади, якщо були вчені й розумні. Але повної волі не мали ніколи.

— І ви можете попасти на каторгу,— казали,— якщо провинитеся перед турком, або будете пробувати тікати. Важкі тут для нас закони...

Коли Микола вийшов на чердак, наставав уже вечір. Берегів Криму не було видно, і куди лиш глядали, лежало безкрає море. Тільки білі меві шибували повітрям, і веселі дельфіни супроводжали корабель цілими стадами, вилискуючи веретеноподібними тілесами, танцюючи то по боках, то перед носом галери.

Рівно гребли гребні. По чердаку спокійно ходила сторожа й берегла очепи, якими в бою притягали судна за облавок, та гармати, що їхні дула були наставлені на море.

Капітан корабля, Осман, не був говіркий. Він, як сам казав, уже п'ять років на службі бея Цаде, доброго пана з Арабії. Бей належить до далекого роду Дамат

Цаде, що від сотні років давав мусульманам їхніх славних султанів.

І враз, коли сонце лягло за море, з долу, від гребців почувся спів-молитва, звернення невольниче до Всемогутнього, що хилить день до ночі й кермує людською долею. Просили визволення з важкої неволі бусурменської, на ясні зорі, на тихі води, у край веселий у мир хрищений.

Фелюка плывла в ніч запамороченим морським шляхом, у незнану невольникам далеку путь.

Коли Микола вийшов на чердак, якраз зійшло сонце й перед ним виринув казковий край султанів. З гаїв, де росли високі й сумні кіпариси, ясніли золоті дахи мусульманських святинь і вистрілювали в небо білі шпилі мінаретів.

— Істамбул, — промовив капітан Осман.

— Істамбул! — подумав Микола, — Візантія, де великий каган Володимира брав викуп не в сріблі й золоті, а в гречній панні в діядемі, яку взяв собі Володимир за дружину. Туди, тим невидним морським шляхом плвли славні предки, поборюючи морські течії й противні вітри.

Справді, кораблем сильно хитало, він поров хвилі передом, або тонув у них, підносячи так високо задню частину, що аж весла повисали в повітрі і з них скапувала вода.

Чимраз більше кораблів, галер, каторг і інших суден появлялося на морі, і всі вони йшли, гонені вітрами, до вузької протоки, або випливали з неї.

Стояли тепер на передньому чердаковому помості.

— Це Босфор, — пояснював Осман, а Микола хитав головою, бо й так знав з книжок, що зліва розля-

гаються простори Азії, а зправа європейський суходіл. Скоро стало видно береги Золотого Рогу, якісь чудні палати з плоскими дахами або золоченими копулами, та азійські піски, тепер золоті від соняшного проміння, врешті, перші будинки порту, збудованого на висуненій косі суходолу.

— Порт Сераю, — радо мовив Осман, — ось там, ці сірі мури з азійського боку — це Седділ Бар, а з цього, романського — Кум Калессі дві потужні фортеці, що бережуть султанську землю й морську протоку.

— І тут, — спитав нагло Станько, що досі вдивлявся в цей чудесний краєвид круглими від зачудовання очима, — і тут воювало наше військо?

— Воювало й здобувало ці кам'яні твердині! — у внутрішньої гордістю відповів Микола.

— Великі й чесні мужі були, — зашепотів з повагою Станько.

Кораблі применшили тепер ходу й поволі запливали в протоку.

— Скутарі, — сказав знову Осман, вказуючи на місто зліва. — Тут я живу! — додав, і його чорні вогні очі ще більше звогчилися від зворушення.

— Скутарі, — пояснив Станькові Микола, — великий центр торгівлі невольниками. Тут купують їх у далекі азійські краї, або і в Африку.

Фелюка бея Цаде не заїхала до порту, щоб не стикатися з іншими кораблями. Боялися чуми, яка часто навідувала турецькі землі. Плвли вздовж протоки на другу її сторону, оминаючи зручно інші галери, сандали й судна. Тепер прийшов слуга з якимись пляшками на таці. Осман покропив себе плином та покропив Миколу й Станька. В повітрі рознісся приємний запах.

— Ляванд, — пояснив Осман, — єдиний лік проти чуми.

Микола вдихнув запашне повітря.

— Це помагає хворим? — здивувався.

Осман кліпнув насмішливо оком.

— Хто його знає, так кажуть вчені доктори. Для ванд спроваджуємо з Болгарії й інших земель, де заходить сонце. Дуже дорогий лік.

Станько нюхав пильно свій рукав, нарешті сказав:

— Та це ж наш полин! — Цілі лани цього зілля в степах. І не тільки в степах, всюди воно росте. Це ж з нього горілки настоюють!

І звертаючись до Османа, додав:

— А-ну, капітане, — а-ну, чи воно помагає, як його...

І він ухопив пляшку та ковтнув з неї добру четвертинку плину.

— А-а! — похвалив, — коли ковтнув, певне, поможе краще. На Аллага, це ж наша чудесна полинилка.

Турок ухопив пляшку й сховав позаду себе.

— Не можна цього пити, це проти законів Аллага і його пророка Могамеда.

— Здається, це таки не полин, — сказав Микола, — подібний, але не полин.

— Полин, може, турецький, але горілиця наша, — вихвалював Станько, поглядаючи на слугу, що кропив тепер інших. — Шкєда, що ви, пане Миколо, не попробували!

Тимчасом на щоглі вивісили невеличкий кармазинний прапор із срібним півмісяцем, знак, що фелюка не причалює до порту та що належить високому достойникові. Тепер плвли близько берега, попри багаті палати, сади рож і південних плеканих квітів, розкішних різьблених замків і будинків вельмож.

— Яка суворість у нас, Станьку, — задумливо мо-

вив Микола, — і яка розкіш тут. Наші замки кам'яні, похмурі, з бійницями, з сторожевими вежами. А тут палати, наче з казки, гляди, з тендітної плетінки ті стіни.

— Чудесний вид, але що нам з того? Ми в неволі. А ті палати й так не для нас.

Вони хоч і вільні на кораблі, насправді все ж таки були невольниками. Без заліза й без мотузів, тільки з символічною ознакою неволі, сплетеним у перстень шнуром довкола кістки лівої ноги.

— Селям алейкум! Мир хай буде з тобою!

Микола обернувся. За ним стояв бей Цаде і всміхався до нього.

— Чи ти вмієш писати по-турецьки?

— Тільки теаліком, — відповів Микола, — поетичним письмом. Урядового не знаю.

— Це добре, мені саме такого й треба, — відповів бей, — тепер в'їжджаємо в мою пристань. Завтра поговоримо більше.

— З його тюрбану можна б пошити дві пари шараварів, — сказав Станько, — справжній шовк, було б на свята й неділі!

Фелюка минула тепер пригород та поволі запливала до затоки.

Миколу й Станька примістили в малій хатині, серед саду, де, мабуть, жив колись городник. Довкола палати бєя були розміщені інші палати й вілли, кожна серед великих адів і квітників.

— Тут будете жити, — показав їм турок на хатину. Він приніс їм одяги й патинки.

— А чому даєш нам чорні сандали? — спитав Станько, обертаючи їх у руках, — ви всі маєте чорні сандали.

— Жовті, — відповів турок, — для правовірних, чорні для гияврів.

Перебравшись і вмившись, Микола вийшов перед хату. Довкола, куди тільки глянути, були стрижені ряди корчів, квітів та доріжки, викладені взористим камінням.

Микола вдихнув свіже, запашне повітря. — Так ось, яка ця неволя, ось, де доведеться йому жити. А все ж... І він замислився.

— Шкода думати про втечу, пане Миколо! — відізвався Станько.

— А ти звідки знаєш, про що я думаю?

— Бо я теж думаю про те саме! Тільки це ще скоро. Не знаємо, де ми й куди ведуть шляхи, що біля нас.

— Очевидно, — відказав Микола, — наперед треба розглянутися, пізнати околиці й умови. Інакше — пропадемо.

— Інакше пошлють нас на галери. Не хочеться цього.

— Аллаг всемогучий, Аллаг бог, немає бога по за ним! — рознісся нагло високий співучий голос десь з-під небес. — Приходьте до доброго діла, до молитви. Аллаг — бог, а Могомед — його пророк!

Ген, з тонкої високої вежі, з мінарету, виспівував свою пісню-молитву турецький мулла. В той самий час, з інших мінаретів, з усіх сторін залунали такі ж голоси.

— Аллаг всемогучий, Аллаг — бог, а Могомед — його пророк!

Нагло мулла вихилився з вежі, і Миколі здалося, що він глядить страшним чорним оком на нього. Вони обидва стояли в саду з задерними головами й дивилися на неznане їм видовище.

— Аллаг всемогучий, — кричав, пищав до них мулла, а вони все ще стояли, не знаючи, про що тут ідеться.

— Геть відтіля, гіяври! — зашепотів до них турок у жовтому халаті. Він клячав біля куців рожі.

— Геть, схойайтеся в хату, не для вас ця молитва!

Микола зі Станьком скоро вбігли до хати.

— Той мулла мало не впав з вежі, — дивувався Станько. — так вихилився до нас. Чого доброго, ще нас покарають за цю історію.

За хвилину увійшов до них турок у жовтому халаті. На ньому були широчезні сині шаравари й червоні сандали з закрученими вгору носами. За поясом стирчав широкий кривий ятаган.

— Маєте щастя, що ви під опікою бея Цаде. А то пропали б!

— А ти хто такий будеш? — спитав Станько, оглядаючи турка згори додолу. — Вибач, турку, що питаю, але бачу тебе тут, у нашому саді.

Це був яничар Абдул. Він усміхнувся до Станька і Станькові подобався. Вони себе якось добре розуміли.

На другий день Миколі призначили службу. Він мусів дбати про сад і про квіти, а до помічі мав Станька.

— Маєте щастя, — сказав Абдул, що вже встиг заприятитися з ними, — хто знає, може, дістанетеся до самого ель береїна.

— Це що за панисько? — спитав Станько, який ніс чував такого слова.

— Це з арабського. Володар країни, султан.

— А ти хто? Теж араб?

— Я яничар. Сам не знаю, звідки я. Але тут, з нами, багато арабів. Наш пан привіз чимало своїх земель ків. Через те тут почуєте часто арабські слова.

— А, тому-то я тебе часом не розумію, — казав Станько, — говорив би по-людськи, по-нашому, або по-турецькому, то я завжди знав би, про що йдеться.

Абдул вистоював біля них далі, хоч говорити не було про що. І для Миколи і для Станька він був дружнім чоловіком.

— Заберемо його на Січ, — сказав одного вечора Станько.

Так минали дні й тижні.

Вони знали вже всі стежки в цьому великому саді, бачили зблизька палату з її плетінками кольорових кахлів і таємничими аркадами, з багатьма ходами й завісами-макатами, цілком подібними до тих колдрин, що висіли в княжому родинному замку. Часом заходили до кімнат і альковів, вилжених багатими східними килимами й ліжниками, повних срібної зброї та мальованих і витиснених у золотій блясі плях і бохлагів. Часто бачили теж бородатих турків, що пересувалися м'яко в палаті, або походили садом, але вони не звертали на невільників жодної уваги.

Після кількох місяців, обидва вийшли в місто. Вулички були вузькі й неохайні, а дахи так близько від себе, що ні кусника неба не було видно. Одного разу, коли йшли з Абдулом, він показав їм палату яничарів з великою вежею.

— Там стоїть постійно сторожа, — розповідав, — коли в місті займеться вогонь, вони б'ють у барабани.

Ввечері показав їм Абдул вікна гарему в палаті бея Цаде.

— Там живуть жінки, — сказав таємничо, знижуючи голос, — їх бережуть безсердечні євнухи.

— П-с-с-с...

Побіч них перейшов відділ яничар. Старші мали гострокінчасті шоломи, оздоблені кольоровою спанкою. Вояки йшли рівною ходою, поклавши руки на шаблі, а за шапками колихались їхні ложки.

— Кожний яничар має ложку, — це ознака яничар.

— А, це вони стояли проти нас у степу, — сказав Станько, стежачи за відділом цього добірного війська. Які різні звичаї в людей. Вони носять ложки на голіві, а ми, козаки, за халявою...

Вечір. Коли поклялися спати й засинали, нагло Станько відізвася:

— Треба буде пригланутись гаремові.

Микола не відповів нічого, хоч якраз думав теж про цю частину палати.

Одного разу, коли після роботи Микола просто не знав, що почати з собою, зайшов до них старий сивий турок.

— Я є медресе, вчитель, — промовив до Миколи, виголосивши перед тим свій звичайний привіт, — і з наказу бея маю вчити вас, о пане, нашої сафру, граматики.

В розмові з учителем Микола довідався, що у вільних хвилинах може заходити до книгозбірні бей й читати турецькі книги. Учитель говорив з Миколою. Дізнавшись, звідкіля він, і як попав у неволю, почав розпитувати про науки в Україні та розповідати про турецьких мудреців. Микола довідався, що вчитель знав теж добре писання Платона, якого турки звали ель міляхі, тобто божеський, та що в Істамбулі є багато вчених людей, докторів, астрономів, лекторів кораблю і поезії, філософії та поетів. Але чому якраз бей забажав учити Миколу турецької мови, вчитель не знав, зате спитав, чи Микола вдоволений, і як почуває себе.

— Неволя для лицаря, — це життя, що гірше смерті, — сказав, — це я знаю. І, певне, що вам не легко звикати до нас, що чужі вам і мовою і вірою. Але ви, пане Микола, молодий, тож звикнете.

Микола не хотів зраджуватись із своєю тугою з родним краєм, сказав тільки, що жив щасливо в родинному замку, і тепер йому прикро не бачити своїх і не знати навіть, що з ними діється.

— Коли голова врятується, — відповів на відході вчитель, — то втрачене щастя варте стільки, як відтятий ніготь, — сказав наш поет.

Тепер Микола ходив ще свобідніше, багато читав і набував нових і цікавих знань невідомого йому дотепер світу. Приглядався пильно життю, заходив до порту і над самісінький берег моря. Бачив, як воліклися скрипкові теліги, запряжені мулами, як на базарах торгували турки й греки, і віднайшов грецьку дільницю Фанон. Заходив туди часто, пізнав кількох греків, а робив це з думкою: приготувати все можливе для втечі. На жаль, скоро зауважив, що греки не мали охоти допомогти йому в такому небезпечному ділі. Тому він закинув ці проходи, зате виручав його у відвідинах греків Станько. Після праці, коли Микола йшов до книгозбірні, Станько виходив у місто.

Одного вечора Микола, проходячи садом, побачив несподівано незнану йому дівчину. Пробігла біля нього, як газеля, легка і струнка, в голубій шовковій накидці. Це було таке дивне явище серед постійного виду самих лише бородатих турків, що він пристанув і оглянувся за дівчиною.

Цього вечора він сидів у своїй світлиці мовчки й думав. Станько прийшов з міста і зауважив зміну:

— Що вам, пане Миколо? — спитав, бистро глянувши на свого пана.

— Нічого, що має бути? — відповів Микола, не підносячи очей. Сам знав, що з ним не в порядку. Правда, не бачив лица дівчини, бо було заслонене легким серпанком. Але все ж таки зауважив її чорні лискучі очі, що з цікавістю позирнули на нього, і він подумав, що вона мусіла бути дуже гарна.

— Лице, як найцінніша ясна олива, уста, як перлюстки рожі, очі, як найкращі жемчуги, — пригаду-

вав турецьку поезію про закоханих молодят. Боявся тільки, що Станько зауважив його збентеження.

Цього дня він дістав золотого цехіна на видатки, як сказав скарбник бея. Це вже другий раз, що йому виплатили за роботу. Першого срібного піястра передав Станькові, щоб той купив дещо для їхнього хазяйства.

Тепер Микола кинув монету на стіл:

— Маєш тут цехіна на видатки.

— Рoste наша скарбниця, — відповів Станько й витягнув калитку з зеленої шкіри. — Порахую!

І він висипав гроші на стіл.

— Що це? — здивувався Микола.

На столі заблищали золоті й срібні турецькі монети та грецькі драхми.

— Ви ходите в книгозбірню, а я між греків. Ви громадите в голові науку, а я в гаманець гроші.

Микола не знав, що відповісти зі здивування.

— Нам придасться одне й друге. Без вашої голови я, певне, сидів би в нутрі галери. А без грошей ми ніколи не втечемо. За це золото можна купити багато: одяг, турків і греків. Тільки його ще дуже мало, — зітхнув, — якщо буде йти так далі, то ще з два роки треба ждати на волю.

— Соромно жити в неволі, — пригадав собі Микола отаманові слова.

Вони до пізна мріяли про те, як будуть утікати і як зустрінуть рідну землю.

В наступних днях Микола зауважив, що з-поза віконних заслон дивляться на нього чорні очі дівчини. Спочатку вдавав, що не бачить, опісля ждав уже хвилини, коли буде йти в книгозбірню, побіч таємничого замкненого гарему. Згодом обоє віталися усміхом, наче добрі знайомі. Чорні очі, що виглядали зі шпаринки тендітної заслони на лиці дівчини, відпроваджували його аж по закрут доріжки серед рожевих

кущів, і він там, звичайно, ще раз оглядався. Тоді дівчина зникла за вікном.

Так минули місяці. Одного разу закликав його до себе бей Цаде. Турок сидів, як звичайно, серед килимів і глядів дружньо на Миколу. Був, видно, вдоволений зі свого невільника. Микола, пружистий високий хлопець, радував його своїм шляхетним виглядом.

— Мир з тобою, брате! — сказав бей, не відриваючи очей від Миколи. — Чи добре тобі жити в мене? Не чинять тобі кривди?

— Ні, — відповів Микола.

— Тепер, лицарю, скажу тобі, що я задумав. Я знаю, що ти чоловік вчений, знаєш старинних філософів і нових, християнських, а останньо пізнав і наших, правовірних, що на них зіслав свою особливу ласку Аллаг всемогучий і добросердний. Я хочу, щоб ти вчив наук, але західнього світу, мою дорогу сестру Зулейку. Я хочу, щоб вона пізнала не тільки те, чому вчать наші вчителі, але й те, що знають у землі українській, франконській і романській. Щоб була добра й розумна, як Шехерезада. Такий у нас звичай, що турецькі дівчата мають бути розумні, а, може, — засміявся бей, — і розумніші за чоловіків.

— Вчора, — говорив бей далі, — закінчився диван-нарада, і там філософи мого двору погодилися з моєю думкою. Я вже раніше дав тобі нашого найкращого вчителя, щоб ти вивчав мову і пізнав нашу мудрість. А тепер мусиш здати іспит перед радою вчених. Завтра відбудеться суд над твоїм знанням.

Бей кивнув головою, розмову було закінчено.

Поволі й задумано повертався Микола додому.

Другого дня він стояв перед беєм і сімома турками, що сиділи в кольорових халатах і величезних тюрбанах, підклавши під себе ноги.

— Мир з тобою, молодий лицарю,— сказав один з них. Це був невеличкий, старенький чоловік із жвавими рисами і довгою сивою бородою. Його лице виглядало ще менше й ще худіше з-під величезного зеленого тюрбана.

— Що означає слово давати? — почулося перше питання.

— Давати — не збагатитися,— відповів Микола, пригадуючи собі турецьких філософів.

— А що це є війна? — спитав інший вчений.

— Війна — це оборона,— знову відповів без надуми Микола.

— Ще одне запитання,— відізвася знову старенький турок.— Що це є любов?

У цій хвилині Микола зауважив, що шовкова занавіса поза вченими порушилася, наче від легкого подуву. На момент здалося йому, що побачив дармовіс у шпарині між двома занавісами.

— Любов,— відповів,— це те найзнаменитіше почування, яке радує тіло й вивищує дух, ущасливорює серце, усуває меланхолію. Це сад найкращих квітів.

— На Аллага! — посміхнувся зелений тюрбан до бея,— справді багато знає твій невірник, о бею віруючих!

Вчені відпустили Миколу. Він цілком не дивувався, що бей призначив його, невірника, на вчителя своєї сестри. Таке траплялося з невірниками досить часто, а турецькі дівчата з багатих домів були знані зі своєї високої освіти.

По правді,— посміхнувся Микола, йдучи до книгозбірні.— не трудні були запитання турецьких мудреців.

Він відкрив оповідання з тисячі й однієї ночі: «Шехерезада читала книги поетів і вчених, знала легенди старовинних королів історії народів, які давно минулися.

Слава тим, які зберігають перекази перших, як науку для останніх!

І поїхали великим кораблем. Аж побачили, що капітан б'є себе по лиці, рве на голові волосся, роздирає шати, кидає тюрбаном об землю.

— Що сталося, на Аллага?

— Знайте, люди, що ми попали в противні вітри, відійшли від шляхів моря мусульманського й причалюємо до незнаного острова! Ніколи не вийдемо живими! Так хоче доля й ніхто не охорониться від неї.

На острові чужі люди напоїли їх, одягнули й повели до короля. Вони довідалися, що тут знаходяться великі скарби, багато золота й жемчугів, що тут найбільша гора на світі, та що на цьому острові жив Адам перед далекими віками».

В цьому місці свого оповідання Шехерезада перервала до завтра і таємничо замовкла.

Вона казала. «Жив Адам перед далекими віками». А король спитав їх: «О, браття, хто ви?»

Поет: «Знайдеш землю іншу, як твоя. Але душа твоя є та сама, і не будеш мати іншої. І коли доля призначила вмерти тобі на одній землі, не вмереш на іншій».

Микола задумався над мудрістю старовинних переказів. Він закрив поволі велику книгу оповідань з «Тисячі й однієї ночі», і пішов до своєї кімнати.

— Ці турки,— казав до Станька,— дивний народ. Велика поезія в їхніх душах, пречудні казки й дивні легенди є їхніми скарбами. А разом завойовують світ, кохаються в золоті, багатствах і в лицарських чинах.

— Я думаю, що один турок — це так, як ми обидва,— відповів Станько,— а, до речі, в мене вже два повні гаманці.

— Ми два, а турок один,— засміявся Микола,— в нас є таке: ти робиш своє, а я своє, і тільки ми двоє разом чогось варті. А турок сидить і думає над чарівною лямпою Алладина, а разом розмишляє, чому то не їхній султан відкрив західний шлях до заморських земель, а еспанський король, і чому то якраз кортес Фернандо відкрив Мехіко, а не, приміром, якийсь Гуссейн, або Кассіб?

— Хай собі відкриває, хто хоче,— відповів Станько,— мене ці далекі країни не цікавлять. Маю досить того турецького сусіда!

— А я думаю, що й те біда, що саме тепер відкрили ці нові багаті землі. Якби не те, народи подікавилися б небезпекою мусульманського світу. А так, замість допомогти християнській Україні й іншим народам, вони всі висилають військо й кораблі на південні моря.

Увечорі Станько пригадав собі:

— А знаєте, кого я стрінув у місті? Нашого чоловіка відкрив. Живе тут яких двадцять років.

Другого дня пішли обидва відвідати того нашого турка, як його звав Станько. Це був купець, що торгував шкірою. Запустив бороду як турок, і одягався, як турок. Гостей запровадив до кімнати позаду крамниці, і аж тоді почав говорити рідною мовою.

— Не хочу, щоб хто почув,— виправдувався,— це вже давно, як я попав у неволю. Що ж,— подумав я,— маю ціле життя бути невольником? Прийняв турецьку віру й турецькі звичаї. Вам радив би я зробити те саме.

— Е, нам не зле і в неволі,— відповів Станько, попиваючи чорну каву,— і бачите, крайне, цього ми зробити не можемо. Посиджу, бачите, трохи по-турецьки, опісля ноги болять у колінах.

— Звикнете! Я й до нового ймення звик. Колись був Іваном. А тепер — Ахмед. І до жінки в гаремі теж звик!

— А скільки маєте жінок, якщо можна знати?

— Одну! — зідхнув потурчений,— але мені вистає не за десять.

— Гм! Дякуючи Аллагові, маєте щастя, чоловіче. От, що значить, як везе людині! А може б, ви так допомогли визволитися нам? Може, маєте потрібні зв'язки з якимись чужими купцями?

— О, ні, ні! Я не хочу мати з каді нічого спільного! І вам не раджу попасти під тутешні суди. Я можу допомогти вам доброю радою. Слухайте й повинуйтеся в усьому своїм панам, щоб полюбили вас і захотіли перевести вас на турецьку віру. Пам'ятайте приказку про покірне теля?

— Але тоді вже телям треба залишитися,— відповів Станько,— а чому продаєте шкіру?

Почалась торговельна розмова між Іваном-Ахмедом і Станьком. Це не цікавило Миколу, як і ціла ця гостина була йому осоружна. З якими людьми доводиться мені знатись,— подумав. Мені, запорозькому лицареві! — говорив по дорозі, лихий на себе, що пішов до цього потурченого купця.

— Нічого, треба терпіти! — мовив Станько, і йому самому було це все не по душі.— В інших часах угатив би його бучком по дурній голові, а так що робити? Ніхто не знає, де стріне людину її щастя.

— Я його й знати не хочу. І більше туди не піду! В пені треба посікти таких зрадників!

Цього вечора Микола, йдучи садом, глянув, як звичайно, у вікно, де з-поза завіс дивилися на нього замріяні чорні очі. Раптом висунулася з вікна маленька дівоча ручка з золотими браслетами й до долу поплив аркушик білого паперу.

— О, войовнику! — читав нетерпеливо Микола.— Хай мир буде з тобою! Цей лист такий білий, як твоє лице, запрошує тебе сьогодні до схід місяця в сад рож, під мігдалеве дерево. Прийди, щоб порозмовляти з

твоєю невірницею й розвіяти думки, які вона має. Прийди, о сину князя, о світло очей моїх! Там буде твоя невірниця й ждатиме твоїх наказів!

Микола зім'яв листа і з гарячою головою пішов у книгозбірню. Читав, але думки його були біля чорних очей. Читав і не розумів ні слова. Аж після довшого часу заспокоївся.

«Аллаг створив її ідеальною: ні велика, ні мала, ні худа, ні товста, кругленька в усіх місцях. Але де є слова, якими можна б описати її красу?»

Микола бачив тепер не дівчину Сумурдур з «Тисячі й однієї ночі», а свою дівчину з чорними очима.

Перегорнув аркуші книги:

«Списали оповідання Шехерезади в тридцяти книгах золотими літерами, ні одну книгу більше, ні одну менше. І назвали їх книгою «Тисячі й однієї ночі». Зробили багато відписів і розіслали їх на чотири сторони імперії, щоб служила наукою й розвагою усім генераціям».

Місяць вийшов з-поза квітів мигдалю й поглибив тіні в саду рож. Ще більше потемніли струнки кіпариси, ще більше запахли ясмину і яблуні. Десь під ніч ревіли верблюди, а на деревах кричали нічні птахи.

Легка постать дівчини підбігла до Миколи. Він пригорнув її до себе. Стояли в глибокій тіні дерева, але все ж він зауважив ті самі її чорні очі, що гляділи на нього з-поза серпанку, повні дивного чару. Була в прозорій сукні кольору синього моря.

— О, білий невірнику, о, войовнику своєї країни, — шепотіла, — о, очі мої, о, серце моє! Usta твої солодші від меду ароматного...

— О, пані, я хворий від зворушення і від погляду очей твоїх! Здійми чадру-завісу, хай побачу лице твоє й усміх уст твоїх, і перли зубів твоїх!

— Ох! — скрикнула дівчина й ніби ненароком піднесла серпанок з свого лица.

По хвилі він сказав:

— О, пані, ти, як місяць над землею, як квіт яблу-невий!

А вона пригорнулася до нього:

— Я така щаслива! Немає вищої сили, як Аллаг, що дав нам цю любов. І коли нічого вже не буде на світі, наша любов залишиться, вона перша й остання!

— Це так, тільки я невірник, пані!

— Люди всі є браття. Різниця тільки та, що один має більше доброти в серці, інший — менше. Глянь, — додала по хвилині, — сидимо під мигдалем і все довкола освітлене промінням місяця і біля нас пахощі ясмину, рож і яблунь.

Місяць уже минув половину свого нічного шляху на літньому небі, а вони все ще переживали свої щасливі години й святкували час своєї любови.

— На Аллага! — шепнула, — хвилини щастя плывуть, як вода! Коли прощалася, сказала тихо:

— Мій дім — це твій дім. На його порозі очікую тебе, мій лицарю!

Коли Микола лягав спочивати, почув, що Станько не спить тільки зідхає неспокійно. Але не сказав нічого. Лише другого дня спитав Станька:

— Ти не знаєш, що це за дівчина живе в палаті?

— Знаю, — відповів Станько. — Абдул мені розпитує тебе. Це є ель сасдад, велика пані, сказав. Дівчина з лискучими очима, струнка, як кіпарис, і лице в неї, як тюльпани. Таке сказав.

Ввечері покликали Миколу до бея. У світлиці сиділи якісь бородаті турки, а з-поза завіси пливли ніжні тони тихої музики.

— Сідай, лицарю, в наш гурт, — сказав бей, — Аллаг мудріший за всіх на землі! Пан веселости, чести й розуму! Слава навіки тому, що дає нагороду!

Турки з признанням покивали головами, а бей плеснув у долоні.

Прислуга внесла на золотих полумисках турецькі страви. Біля кожного з гостей стояла мала чашка з водою, щоб помити пальці. Опісля всі почали вечеряти.

Подавали запашних смажених когутів з магаліябою, тобто риж з молоком і корінням, а коли прийшов час подавати солодоці, бей знову плеснув у долоні. Тоді відкрилася занавіса, і до них підійшла дівчина з лискучими очима.

Тільки тонка прозора накидка вкривала її чорну шовкову сукню, а з-під тендітного серпанку було видно знайоме Миколі личко.

— Ось, це Зулейка, сестра моя, — промовив бей, — а це войовник гіяврів, що вчитиме тебе наукам країв українських і романських. Сідай, сестричко, біля нас.

Зулейка склала руки на грудях і віддала Миколі глибокий поклін. Микола схилив голову, згідно свого рідного звичаю. Опісля подали баклава-солодоці, катасери-тортики, фіги й виноград. Принесли теж багато квітів. Микола розмовляв з турками про альхемию й астрономію, зацікавлював бей різними знаннями, які пам'ятав зі школи в Острозі, а що там учили, наче в академії, то розмова для турецьких мудреців була цікавою. Микола робив усе, щоб не виявити свого зворушення, і тільки час-від-часу кидав короткий погляд на Зулейку, що сиділа з дивним усміхом та спущеними очима і гризла мігдалі, смажені в цукрі, та лискучі арабські дактилі.

...Його дівчина — принцеса Зулейка! Це було все, про що він тепер думав.

Турки встали й прощалися, а бей, виходячи, звернувся до Миколи:

— Ви обое ще такі молоді! Іжте, пийте і будьте щасливі! — сказав і пішов за бородатими чоловіками.

Служба налила соку з овочів в агатові чаші й тихо зникла. Тоді Зулейка підступила до Миколи:

— О, войовнику, твоя гордість не схоронить тебе від моїх очей!

— Саде всіх квітів! Принцесо! Я знаю, що ні за які цехіни не можна купити такої краси, більшої, як місяць серед літньої ночі й кращої, як тюльпани! Але чим я заслужив собі в брата твого, бей, о, пані, що він допустив мене, гіявра, перед твоє обличчя?

— О, пане мій! — і Зулейка припала в поклоні до його ніг. — Я знаю, що ти аюб нещасний, що караєшся в неволі, але знаю теж, що ти ангел, або цар якоїсь країни. І мудрий та всемогучий вибрав тебе до любови й до днів, які перед нами. Днів щасливих і все щасливіших, і ночей біліших, як обличчя дня!

— Чи можу досягти зірок я, невірник?

— Царю мій, це я, невірниця послужна, — відповіла тремтячим голосом Зулейка й глянула на нього очима підфарбованими чорною генною, — скажи мені піти у світ з тобою, піду без одного слова.

Вони сиділи на тапчані, вкритому килимами, пригорнувшись одне до одного, шептали любовні слова, але, наче темна ніч, висіло перед Миколою питання: Чому? Чому така увага від брата принцеси, бей Цаде? Але близькість тієї дівчини зробила те, що він забув про все, забув про цілий світ і про самого себе.

Минали дні й тижні. Наука йшла цілком зрозуміло не так, як хотів раніше Микола, але й Зулейка мала великі знання, а в турецьких справах куди більші, ніж Микола.

Станько мовчав, і на тему принцеси з Миколою не говорив. Аж одного дня, коли Микола згадав дещо про Зулейку, Станько сказав філософськи:

— Є така народня мудрість: Як до вас говорить дівчина погана, дивися й не слухай, але як говорить гарна, слухай, але не дивися. Це небезпечно.

— Так ти думаєш? — спитав Микола.

— Що я можу думати? — відповів Станько, — я маю вже п'ять мішечків монет, очевидно, там є теж і частина ваших. До порту, — казав Абдул, — п'ятнадцять фарасаків, тобто наших миль, а на любов єдиним ліком є інша любов.

Тоді Микола звирився в своїх думках. Чому бей ставиться до нього так добре?

— Абдул знає чому. Служба вже давно говорить про те, отже, я знаю теж. Бей хоче, щоб ви потурчилися й тоді віддасть вам свою сестру за жінку. Це була б велика благодать, ви жили б, як вареник у маслі...

— Що? — роззлостився Микола, — я мав би кинути віру, забути вітчизну, забути закони батьків моїх? Забути лицарство славне, січове? Ні, цього не буде ніколи. Скажу це бейові в очі!

— Не добре, пане Миколо, бо є тільки дві можливості: або погодитися на вимоги бей, або зітнуть вам вашу мудру голову. За Зулейку. Є ще й третя можливість: утікати! Але що тут багато говорити, ми ще не готові.

Увечорі пішов Микола до Зулейки. Розповів їй про своє життя, розповів про батьківщину й січове братство, про карність і воєнне послухенство, про свої застави й закони, залишені предками.

— Така моя історія, — закінчив, — радше віддам голову, ніж зміню віру й батьківщину.

Зулейка плакала.

— Ти є войовник, кавалер незвичайний, о, пане мій! Я буду мовчати, скарбе мій, а ти йди у світ широкій, там твоя доля. До мене прийде той, хто розлучає любовників, руйнує палати, будує гробниці, невблаганний і неминучий.

Вона знала про наміри брата й не сподівалась, що Микола відмовить. Це був для неї великий удар.

— Ти, пане мій, з іншого світу, а я з іншого. Аллаг є мудрий. І тільки він може знати, де є правда, а де неправда!

Була пізня ніч, і в своїх розмовах вони забули про час. Аж коли надворі проясніло, і ніч почала уступати ранкові, вони розпрощались. Зулейка прохала зберегти їхню тайну, хай Микола й надалі приходять навчати її. Все ж таки бей Цаде не говорив ще з Миколюю про його майбутнє...

Внедовзі рознеслась вістка, що з Єгипту прийшла пошесть, чорна смерть. Розказували, що люди вмирають на вулицях, що доми порожніють, а гробарі з закутаними обличчями збирають померлих гаками і скидають до спільних великих ям. Ніхто не знав, чи це тільки плітки, чи, справді, пошесть панує над містом.

Станько, який і далі вільними годинами ходив у місто, розповідав, що багато домів стоїть тепер порожньо, бо деякі люди виїхали, а інші повмирали. Але все йшло своїм ходом: крамниці торгували, в мечетях молилися, і військо суцільними рядами проходило часдо-часу містом.

П'ятого дня Станько приніс вістку, що пошесть забирає багато жертв у місті. Тепер уже ніхто не вітається, і ніхто ні до кого не говорить, бо, як кажуть, і віддих людини може принести смерть. Того ж дня відбулися в палаті перші похорони: двоє турків померло від пошесті. Коли Микола хотів зайти в палату, його туди не впустили.

— Що сталося? — спитав Микола начальника сторожі.

Але той не відповів. Увечорі Станько приніс вістку з міста, що Зулейка занедужала, і ціла сім'я бей Цаде потайки, вночі, виїхала в невідомому напрямі. І

И

Ь

справді, Микола пригадав собі, що палата таки вида-
лась йому якоюсь тихою й опущеною.

— Коли ж вони виїхали? — спитав Станька.

— Кажуть, що два дні тому, вночі. Виїхали тихо й
непомітно.

— А Зулейка? Не попрощалася?

— Може, була вже хвора, а може, і те було при-
чиною, що в час пощесті не вільно наближатися до
інших.

Взагалі ніхто не знав, чи Зулейка хворіла, і куди
виїхав бей Цаде. Другого дня мулла з мінарету по-
чав благати Аллага про поміч. Це означало, що цього
дня померло дев'ятдесят дев'ять людей. До того часу
молитися за відвернення нещастя було заборонено.
Кісмет, призначення, доля.

Але тепер уже знали всі про пощесть. Можна було
молитися й благати Аллага про здоров'я.

Турки сприймали чорну смерть зі спокоєм і поба-
гою. Станько був неспокійний і тривожився й дивував-
ся спокоеві турків.

— Це тому, — пояснював Микола, — що пощесті
появляються тут доволі часто, і ще тому, що турки
вірять у призначення. Своєї долі не омине ніхто, от-
же, боятися або протидіяти пощесті є зайве.

Тиждень пізніше почав віяти сухий вітер з Дамас-
ку. В повітрі було повно дрібного піску з пустелі; до-
роги і дома покрив грубою верствою жовтий пил. А з
тим, як це часто бувало, місто навістила пожежа.
Почалося вночі. Пустельний вітер посилив вогонь і
розніс його по вузьких вулицях міста.

— Ангевар! Ангевар! — кричали сторожі, з веж би-
ли в барабани й вулицями годі було пройти. Палата
бей стояла збоку, серед садів, і їй нічого не загрожувало.
Але вона була порожня. Крім служби, не було
там нікого.

Микола не знав числа днів серед тих страхіть.

З пощестю все змінилось, розвіялось, зникло. Не стало
турків у зелених і білих тюрбанах, пропав десь Абдул, і
вони зі Станьком ходили по саду, наче чужі, серед
пов'ялих рож і обсіпаних пелюстків квітів. Не могли
знайти собі місця.

Тепер, коли місто горіло. Микола прибіг до хати.

— Станьку! Єдина нагода втечі! Сядемо в човен і
підпливемо до якогось чужинецького корабля. Нія-
кої сторожі ніде немає. Біжімо!

Вони бігли вулицями. Вихор розкидав палаючі
куски дерев, полум'я лизало щораз то нові дома, важко
було просуватися вперед. Завулками тягнулись дими,
гризли очі. Здавалося, що відкривається нутро землі.

Бігли все далі й далі, і ніхто не звертав на них
уваги. Серед клекоту вогнів, серед криків, плачу й
хаосу пожежі, вони загубили дорогу до моря. Ледве,
після довшого часу, дісталися до окраїни міста.

Довго шукали човна. Врешті, таки в затоці бей,
побіч галер і фелюк, знайшли підхожий човен.

— Скоро, скоро, відчалюймо! — шепотів Станько.

— Спокійно! — відповів ледве чути Микола й
стиснув Станькові руку. — Глянь!

Великий диск місяця вийшов з-поза хмар і глядів
тепер на палаюче місто, на тиху морську затоку, і на
двох утікачів-невільників.

— Хай сховається, — шепнув Микола.

В той момент вони насторожилися. До них набли-
жалась якась темна постать. Вони миттю кинулися в
корчі.

— Пст! Це ти, Станьку? — заговорила тихо пос-
тать.

— Абдул, — промовив Станько, — все одно, що бу-
де те й буде!

Він вийшов до яничара й про щось із ним довго
балакав. Хвилину пізніше сиділи вже втрьох, у тіні
кущів.

— Я вас не зраджу, не бійтеся,— мовив Абдул,— хочете тікати, тікайте. Я сам не турок. Ми, яничари, це діти, зловлені в неволю. Я не пам'ятаю, звідкіля я родом.

— Пожди,— заговорив Станько,— не пам'ятаєш ні слова?

— Не пам'ятаю.

— А матір, батька пам'ятаєш?

— Як кризь сон. Одна-дві картини. І той момент, як на нас напали.

— А як пам'ятаєш матір?

— Гарна, дуже гарна. Як Шехерезада.

— Пожди,— вхопив його за рукав Микола,— а як ти казав до мами, не пам'ятаєш?

Абдул спер голову на руки, стискав долонями чоло й мовчав.

— Твоє село,— говорив Микола простягнувши руку,— ось, перед нами. Тут потічок обріс вербами, а там хати, соломою криті. Квіти біля вікон. Поля пшениці, а далі — степ...

— Мама,— зашепотів Абдул по-українськи,— мама... тато.

— Боже,— заговорив Станько,— він наш, наш!

Уже місяць сховався, запливши темною червінню, а вони все ще гомоніли, щасливі, наче діти.

— Ти тікаєш з нами! — впевнено заговорив Станько,— і віднині будеш не Абдул, а...

— Андрій! — вигукнув Микола.

— Андрій,— повторив Станько.— Не журися, не пропадеш! Робота знайдеться. При нас обох з паном Миколаю ти безпечний, як у колісці. А поки не навчишся по-нашому, будеш моїм джурою!

— Час у дорогу! — зірвався Микола.

Сили в човен, і тихо гребучи, впливли з пристані. Аж тоді і почали працювати веслами справно й туго. Скоро впливли на море, а там понесла їх течія.

3. ПОКЛИК ПРОСТОРУ

— Корабель! — вигукнув Микола і вказав рукою. Перед ними, на морі, бовваніла велика нерухома тінь. Підпливали тихо й обережно, хоч ніч була горобина, і тільки здалеку мерехтіли відблиски пожежі.

— А як це турецький? — прошепотів Станько, і в його словах відчувалися непевність і недовір'я.

Склали весла, не знаючи, що робити далі. Водна течія несла їх нестримно в сторону корабля, і вневдовзі близько понад човном виросла висока стіна, що гублилася десь угорі. Звідтіля почули голоси якоїсь незнайомої їм мови.

— Подібна до латини, це не турки,— прошепотів Микола,— але, як дістатися туди? Чужинним кораблям не вільно брати на чердак невольників-утікачів.

Станько витягнув ножа і почав розтинати невольничу плетінку на нозі Миколи. Опісля розтяв свою.

— Ми вже не невольники! — сказав, кинувши розрізані плетінки в море.— Раз не невольники, значить, люди можуть забрати нас із собою. А наш Андрій, властиво, турок.

— Можуть нас забрати, але не мусять. Почнуть питати з корабля, хто ми, почнуть радитись, ні, це не добре!

— Вдаваймо, що топимося,— з захватом скрикнув Станько,— скоро, стрибаймо у воду!

І він без надуми плигнув з човна в море.

— Рятунку, рятунку! — почав кричати, тримаючись рукою за човна. Микола й Андрій шубовснули за ним. Вони відіпхали човна від себе, і він поплив з течією та скоро зник у темноті ночі. Тепер вони були цілком віддані на ласку й неласку залоги корабля.

И

— Рятунку! — закричав ще раз Станько й задер голову догори. — А як ніхто не почує? Або вдаватимуть, що не чують? — спитав тихо Миколу.

— Рятунку! — крикнув Микола й обернувся на плечі, щоб краще бачити те, що діється на кораблі.

— Чоловік за бортом! — крикнув хтось і вихилився з ліхтарем, прикладаючи долоню до очей. — Троє за бортом! — крикнув ще голосніше.

Моряки спустили скоро лінвову драбину.

— Вдаваймо напів живих, — сказав ще тихцем Станько, і вже сильні руки моряків підхопили їх та потягли вгору. Станько звисав безвладно, наче мертвий, а на палубі зсунувся на долівку й лежав нерухомо. Микола й Андрій сиділи мовчки, сперті плечима на звої корабельних лінв, та гляділи на те все, що діялося довкола них. Тепер їх оточили моряки; один з них витягнув ножа, розкрив ним затиснені зуби ніби зімлілого Станька, і влив йому в уста трохи вина. Той негайно очуняв. Андрій ковтнув вина й стрепенувся. Не звик. Цей напитек був заборонений кораном, і Андрій не мав ще ніколи й краплини вина в устах.

До них підійшла худа постать в темній рясі й розглянула їх при світлі ліхтаря.

— Певне, невірники-втікачі, — сказала постать по-латині. — Мир з вами, браття, — промовила ряса до Миколи.

— Хвала Всевишньому! — відповів Микола по-латині. А далі не знав, що казати, признаватися, чи вдумати якусь історію.

Його думки перервав Станько.

— Щастя в нещасті, — сказав по-турецьки, — ми рибалки, їхали до Скутарі човном. Трохи перевантажили його рибою. Хвиля вивернула човен, і ми мало не потонули.

— А ви хто, турки? — спитала ряса знову.

— Крістіянує сум! — відповів Микола, — і мій товариш теж.

— Греки, може?

— Ні, не греки, козаки! — не витерпів Микола.

— Втекли, може, з неволі? — знову спитала тихо ряса.

— Втекли! — сказав Микола, і в ньому виникла раптом потреба говорити наперекір усьому. — Утекли! Він із злістю прищулив зір.

— І що? Може, віддасте нас туркам?

— Згідно з законом, ми маємо обов'язок вас видати... — промовила спокійно ряса, цим разом по-турецьки.

— Ми не відійдемо з корабля, хоч би мали бороножа. — крикнув Станько й витягнув з мокрої одежі

Андрій поклав руку на кінджал.

Ряса відступила дещо, розхиливши уста в легкому посміху.

— ...Якщо вас турки зажадають! — додав тихо монах.

Голосна розмова привернула увагу капітана. Він підійшов до гурту і сказав до Миколи:

— Хто ви? З яких причин ширите неспокій на кораблі?

Капітан говорив, як здавалося Миколі, по-іспанськи, або по-італійськи, мовою, все таки в дечому подібною до латини.

— О, сеньйор! — відповів Микола. Далі говорив латиною, бо більше іспанських слів не знав:

— Я чужинець, що підступом дістався на чердак вашого корабля. У ваших руках лежить тепер рятуюнок життя трьох чесних молодців.

— При чому один з них, — покvapно сказав Станько по-турецьки, — є княжий син, другий його смиренний джура, а третій є джураю джури...

ИИ

Чоловік у рясі підступив до капітана, і світло ліхтаря впало на його лице. Аж тепер Микола побачив, що він мав підстрижене, по-монашому, волосся.

— Слуго Божий — промовив Микола, — на цих чужих морях рішається доля гонених християн. Чи можливе є, щоб люди однієї віри віддавали своїх людей у руки невірних?

— Заспокойтеся, молодче! — відповів монах, — кажу вам, приятелі, не бійтеся за вашу долю. Залишімо їх, капітане? — звернувся до еспанця.

— Мені потрібно кількох пеонів-служників, — відповів капітан, — до Іспанії шлях далекий, лишайтесь на кораблі. Маєте щастя, бо буває, що нечесні купці продають таких, як ви, в інших портах, як невірників.

— Як же ж це? — Християни — християн?..

Капітан знизав плечима.

— Злочинці є всюди. А тепер я хочу знати, хто ви і які ваші роди. От ти, як твоє ім'я?

— Микола.

— Буєно! Будеш зватися Ніколяс де Маріно.

А ти? — звернувся до Станька.

— Я Станько, а цей — Андрій.

— Гм... Ти, що нібито ловив рибу, будеш зватися

Хуан Пескадор, а ти — Андреас Турко. Тепер вам дадуть їсти, а завтра впишуть у склад обслуги корабля «Сан Антоніо де Падуа».

Сказавши те капітан з монахом відійшли геть

Ранком корабель рушив у південному напрямку. Випливли з Босфору на широке грецьке море, а згодом завернули на захід. Погода була добра. Вітер напіввітрила, аж скрипіли щогли, і корабель плів спокійно й скоро. Через те й роботи не було багато.

Микола зацікавився кораблем. Він зауважив

що зброї на палубі. Були тут дві гармати, а біля гармат лежали напоготові важкі залізні кулі.

Завданням нових моряків було стягати вітрила, дивгати важкі звої линв, змивати чердак, носити харчі, та взагалі виконувати всіляку чорну роботу. Станькові було це не до вподоби.

— Будь вдоволений, — мовив Микола, — що ми вільні люди. Все те скінчиться за місяць-два, як причалимо в Іспанії.

— Хіба на кінець світа пливемо, — казав Станько, — і чим раз — далі від дому.

Ходили босі, солоня вода гризла тіло, та згодом шкіра їм ствердла, тіло взялося бронзою, м'язи стали ще тугіші. Їхній одяг цілком подерся, і вони дістали з корабельних припасів якісь дивні капоти з короткими рукавами, та вузькі штани по коліна.

Тим часом море покритися дрібними рвучкими хвилями, що уривчасто хитали кораблем. Вітер мінявся що-разу, і вони з трудом трималися наміченого напрямку. Того дня появилися здалеку жовті скелі суходолу. Це був острів Мальта. Корабель завернув туди.

— Мальта, — пояснив Микола, — це острів на Середземному морі, між Європою і Африкою.

— Ага! — погодився Станько, — я, правда, не знаю, де ця Європа, а де Африка, але мене цікавить, чи на цьому острові живуть турки.

— Ні, Мальта належить сицилійським королям.

Тим часом корабель запливав у затоку, але до порту не приставав. З головної щогли корабля давали до них приплив човен. На палубу прибули нові пасажери. Це були суворі з лица мужі, в чорних мантиях, на яких виднів великий білий хрест. Микола приглядався до них з зацікавленням. Вони стояли мовчки на палубі, спираючись обома руками на великі мечі, і розмовляли про щось із капітаном.

ИИ

ТЬ

Микола пригадав собі те, чому його вчили в академії, і впізнав їх по хресті та по їхніх строях.

— Це, — пояснив Станькові й Андрієві, — християнські лицарі, ордену святого Івана Хрестителя з Єрусалиму. Відважні богобоязливі мужі. Цей саме лицарський чин мав прийти до нас, на Січ, щоб поселитися серед наших козаків та допомогти нам у боротьбі з татарами. Та чомусь не дійшло до цього.

Микола спитав одного з еспанців про нових подорожніх.

— Так, це кавальєрос де Сан Хуан, — potwierдив той, — вони ходили посольством до короля, щоб дозволити осісти їм на Мальті. А тепер їдуть з нами, в Еспанію.

Увечорі корабель рушив далі, на захід.

— Там, — говорив еспанець, — на південь від Еспанії, Африка, край берберійських племен, які мають найкращі казки світу і рубають шаблями кожного чужинця. За кілька днів, як вітер не зміниться, будемо вже біля берегів Еспанії.

— Корвета! — закричав нагло моряк, що сидів на бузьковому гнізді, на самому верху середньої щогли.

— Чия? — відгукнувся з долу капітан.

— Не бачу. Ледве видно верхки щогли.

— Стяг угору! — скомандував капітан.

Скоро піднесли еспанський стяг на вершок щогли.

— Не відповідають! — сказав по хвилині моряк.

Корвета скоро наближалась, але на далекій віддалі завершила вбік та плівла рівно з ними. Коли сонце заходило, моряк ще далі не міг нічого сказати про чужий корабель.

Капітан зарядив бойове поготівля. Така поведінка корвети була дуже підозрілою. Людям видали

зброю, широкі арчі, ножі, настромлені сторч на довгі деревця, мечі й шаблі, а гармаші стали біля гармат, приготовивши раніше порох і запальні шнури. Опісля видали залізні нагрудники-кіраси й важкі шоломи. Микола, Станько й Андрій охоронних блях не взяли. Вони стали тільки з голими шаблями в руках.

Ніч у поготівлі проминула спокійно. Корабель плів далі на повні вітрила, а що вітер давав добрий напрям, тож набагато підійшли в сторону еспанських берегів. Ледве піднеслася мряка та відкрився далекий, спокійний обрій, як моряк з бузькового гнізда знову зголосив корвету, ту, що й учора. Вона плівла тепер дещо позаду, але змінила напрям і скоро підпливала до них.

— Барбароха! — шепнув еспанець, — напевне, Барбароха!

— Це хто. — спитав Микола.

— Найстрашніший пірат, Каредін. Червона Борода!

— Каредін? Турок?

— Турок.

Станько ледве вдержався на ногах.

— Знову турки! — залепетав. — Що ж тепер буде?..

— Бій! — відповів еспанець, — тільки шкода, що ми слабо озброєні. Якби так ближче до берегів, може, наспів би якийсь випадковий корабель нам на поміч.

— Олє, мучачос! — закликав капітан, і залога зішлася в гурт, що оточив капітана. Він видав останні накази.

— Тепер доведеться декому вмирати... — сказав тихо. — Не дайтеся, хлопці, в ім'я Боже!

Почувся рух. Усі розійшлися на свої місця. Лицарі святого Івана скинули плащі й мовчки, спокійно стояли, сперті на свої мечі.

— Придасться нам козацька школа! — засміявся Микола, вигинаючи гнучку шаблю в руках.

— А мені турецька, — розкрив у посміху білі зуби Андрій.

— Краще б їх не вживати, — скривився Станько, — на своїй землі — це щось інше, але тут...

— Всюди той самий ворог, і всюди треба його бити, — відповів Микола.

Раптом хтось скрикнув і вказав рукою в напрямі корвети. Там на щоглу виповзала чорна велика хоругва.

— Стяг піратів, — сказав Микола, — а ось тепер підносять зелену, бусурменську.

— Шкода говорити, — відізався Станько, — таки треба воювати!

Обидва кораблі пливли вперед, гонені вітром, аж море пінилося й шуміло. Це були перегони на життя і смерть, перегони до берегів Еспанії. Там був рятунок. Але корвета піратів була хутчішою! Віддаль між обома кораблями маліла з хвилини на хвилину, і згодом пірати пливли вже поруч з еспанським кораблем.

Години минали, вже було добре за полудень, коли Микола звернув увагу на те, що на піратському кораблі видно поодинокі постаті та їхні приготування до бою. Врешті корвета випередила їх і зручним луком наблизилася спереду. Хвилину пізніше гримнув стріл, і турецька гарматна куля вдарила в бік корабля.

— Вогонь! — скомандував капітан, і гармаші приклали льонти. Страшний гук ірвонув повітрям, корабель хитнувся й затріщав.

— Пор Діос! — заверещав капітан. Еспанська кулямбринна старого виробу не дорівнювала турецьким фальконетам. Куля впала в море, не заподіявши нія-

кої шкоди піратам. Для другого вистрілу вже не стало часу. Пірати підпливли під самий бік корабля і сягнули залізними гаками за облавок. Десятки звинних турків ускачили на корабель. Почався бій на білу зброю. Рев, крик і стогін понісся над морем. Микола бачив, як два лицарі ордену спокійно й важко відбивали наскоки турків, та їхні великі мечі до такого бою не надавалися. Микола хотів скочити їм на поміч, але мимоходом, глянувши на піратський корабель побачив там могутню постать турка, що стояв на виступі, і склавши руки на грудях, бисто розглядав бій.

— Барбароха! — закричав Микола. — Станьку Андрію, за мною!

Турок стояв у зеленму тюрбані, та й справді мав велику червону бороду, що сягала йому до пояса. З боку в нього звисала крива сараценська шабля.

— За віру! — закричав Микола, і пробившись крізь піратів, скочив на чердак корвети. За ним погнався Станько й Андрій.

Миттю пробився Микола крізь заскочену сторожу. З боків охороняли його обидва товариші, зручно шермуючи шаблями.

— Здавайся! — крикнув Микола по-турецьки й замахнувся шаблею на Каредіна. Але той лискавкою вихопив шаблю з піхви. Задзвеніли вістря у змаганні на смерть і життя. Барбароха відступав поволі до керми корвети. Позаду Миколи боронилися Станько й Андрій з навалою піратів, які, побачивши свого вождя в небезпеці, йшли йому на допомогу.

Микола зважив уже, що не встоїть довго в бою, і він, використовуючи щасливий момент, в останній хвилині зібрав усі сили, наскочив на Барбароху і рубонув його по залізній плетінці. Шабля сковзнула по залізі й м'яко увійшла в неохоронене плече пірата... Барбароха крикнув люто, і шабля випала його

му з рук. Його заслонило кілька турків з охорони, і Микола не міг більше досягнути ворога.

— Рятунку! — почувся раптом позад себе голос Станька.

— Назад, на корабель! — гукнув Микола, відбиваючи наступ турків, і всі троє плигнули до своїх. Це був останній час для відвороту. Турки побачивши раненого Каредіна, завернули на корвету й почали відпливати. Еспанці викрикували до них погрозово, а капітан розцілював Миколу.

— Пор Діос! Де ти навчився так воювати? Теж і монах стиснув йому руку, й інші моряки вітали козаків з успіхом їхньої оборони.

Турки, відпливши на потрібну віддаль почали обстрілювати корабель із своїх фальконетів. Кулі трапляли дуже влучно. Перша з них зразу розторощила гоци дерев'яні боки. Відповідати піратам з гармат не було часу. Корабель перехилився на бік, вода почала вливатися струмками до середини.

Корабель тонув скоро і рятувати не було як. Моряки плигали в море, бо ніхто не міг лишатися на палубі. Микола з Андрієм і Станьком теж плигнули в море. Залишився тільки капітан, що стояв біля свого містка і глядів на піратський корабель.

— Скоро, скоро! — кричав Микола, могутніми руками розганяючи морські хвилі, — мусимо відплисти звідтіля, щоб вир не потягнув нас у глибіню.

Станько й Андрій плвли побіч. Вони зауважили недалеко великий кусень дерева, здавалося, досить грубий і довгий для того, щоб утримати їх трьох на поверхні води. Незадовго вони вже сиділи на ньому, наче на відламі тратви або щогли, і гляділи на тонуний корабель. Ще тільки рештки «Сан Антоніо де

Падуа» стирчали над поверхнею моря. На найвищому місці все ще стояв капітан. Корабель скоро заглибувався в воду, а він стояв нерухомо і спокійно, тримаючись рукою облавка. Враз корабель похитнувся, наче на прощання підніс востаннє свій перед угору, і зник нагло у хвилях. Морський вир потягнув капітана в безодню.

— Шкода людини, хай спочиває з Богом! — промовив Микола і перехрестився. Всі три потонули в молитві за душу загиблих, пом'янувши і капітана, що допоміг їм скинути невольничі пута.

Далеко на небозводі майоріла піратська корвета, а на гладкій поверхні моря видніли голови моряків, які трималися ще рештками сил на поверхні води. Де-хто, досягши поламаних гарматами частин корабля, плив, як і козаки, з морською течією.

Сонце похилилось до заходу й почало ховатись за обрій. Безкрає море набрало темно-гранатової барви й на небі появилися перші зорі.

— Доведеться ночувати на морі, — жалісно промовив Станько.

— А все ж таки краще сидіти на цьому дереві, як плисти, і пливучи, загинати, — відповів Микола.

— Не маємо щастя. Якби не ці пірати, хто зна, може б, ми були вже у порті...

— А я думаю, що маємо, — відказав Микола.

Ми могли потрапити в нову неволю, до піратів, могли загинути в бою, або тепер, у морі. А неволя в піратів куди гірша, як у бея Цаде. Покищо живемо, а це вже добре.

Станько глянув на Андрія і важко зідхнув. Він бачив уже тільки темні постаті Андрія й Миколи, які бовваніли перед ним. Ніч зайшла нагло, довкруги стало цілком темно, тільки небо засіялося тисячами ярких зір.

— Холодно, — здригнувся Микола. Вони сиділи

окраєм на зламаний щоглі, спустивши ноги в воду.

— Придалася б хата і тепле ліжко, — відізався знову по хвилині Станько.

Микола мовчав. Та й про що тут було говорити? Не знали, що їх чекає, не знали навіть, чи плывуть кудись, чи лише морські хвилі гойдають ними на одному місці.

Андрій також мовчав. Він тільки час-від-часу посміхався, наче б хотів у такий спосіб розрадити себе і своїх друзів, хоч його усміху ніхто бачити не міг.

— А якщо плывемо, то куди? До берегів, чи далі, на море? — міркував Микола.

— Завтра, — сказав по довшому часі Станько, — може, надпливе якийсь корабель і нас вирятує.

— Що буде завтра, те побачимо, — відповів Микола.

— Ногам холодно, — додав по хвилині, — цілий час мокнуть у воді. Щоб хоч яка риба не вчепилася нас...

— Миколо! — скрикнув Станько і витягнув ноги з води, — я знаю, є такі риби, що можуть не тільки ногу відкусити, але й цілу людину проковтнути.

Станько не міг довго триматися з піднесеними ногами. Він важко зідхнув і промовив:

— Хай діється воля Божа!

Опісля зрезигновано опустив ноги у воду.

Минали години. Наставав день. Небо яснішало, зорі зблідли, і враз викотився над морем рубець золотої тарчі. Море світилося зеленою й голубою барвою, тут і там темніла під золотими верхами хвиль глибнь, врешті, ціле море стало голубим.

— Гріє, — відізався Станько. Під впливом теплого проміння пройняли його тіло приємні дрижаки.

Він витягнув посинілу ногу і наставив її до сонця.

— А ти як чуєшся? — спитав, не знати чому, турецьки Андрія.

— Добре! — відповів той і посміхнувся до Станька.

Микола розглянувся. Довкола безкрає гладке море, ні сліду корабля, ні суходолу. Тільки час-до-часу вилискували понад водою риби, що чомусь вистрибували з води, мабуть, щоб потішитись хоч на хвилину іншим незнаним світом.

— Як, Станьку? — спитав Микола свого джуру.

— Ніяк! — відповів Станько, — таки, здається, будемо гинути. В полудень пригріє сонце, ввечері похолодніє, згинемо від голоду, або ослаблення. Я вже ледве тримаюся на цьому дереві. Ціле щастя, що воно витримує нас трьох.

— Тримайтеся, хлопці, може, надпливе корабель, — розраджував Микола, хоч сам уже тратив віру в такий рятунок.

Біля полудня на обрії появилися білі вітрила корабля. Його насамперед побачив Андрій і показав Станькові.

— Корабель, корабель! — закричав Станько, — гей, ге-ей, ряту-уйте!

— Не кричи, — промовив Микола, — не кричи, вони не можуть тебе почути. Пождімо, аж підпливе. Немає як дати їм знати про нас, а так — ледве чи зможуть нас побачити.

Всі вп'ялили зір у далекі вітрила, що білили на обрії, єдиний їхній порятунок і єдина надія.

— Мені здається, — заговорив Станько і не скінчив. Він глядів на білі вітрила, витягнув шию і ворухив безмовно губами.

— Відпливає, — сказав по хвилині Микола. Міг і не казати цього, адже ж усі троє бачили добре, як вітрила віддалювалися, як зникала з'ява рятунку. Станько похнюпив голову й мовчав, Андрій махнув тільки рукою.

Над вечір охляли цілком, і навіть гострий вітер, що нагло зірвався та підніс хвилі, не вплинув на їхніх сиріх хмар, з-поза яких прозирав кружок сонця, а згодом цілковито зник за хмарами. Море побіліло, і все довкруги втратило барву.

Микола, що від довшого часу мовчки глядів у одну точку на обрії, раптом спитав Станька:

— А глянь-но, Станьку, що це таке жовте перед нами? Хмарка це, чи що? Андрію!..

Всі троє звернули зір туди, гляділи довго, врешті, Станько сказав:

— Земля! Я не є Станько, коли це не берег!

— А, може, хмара яка? — ще сумнівався Микола. Море кидало ними чимраз частіше; те жовте на обрії зникало за білими хребтами хвиль.

— Берег! — твердив уперто Станько, — ось він, раз більший, раз менший, і міняє барву. Це берег!

— Земля! — підтвердив Андрій і блиском очей дав знати, що відзискав віру в порятунок.

Микола глянув ще раз туди, але берега вже не було видно. Все покрила рідка сірина, вітер ставав чимраз сильніший, і кусень щогли, разом з трьома козками, гуляв тепер по хребтах хвиль, що ставали чимраз вищі і могутніші. Щогла крутилася на поверхні води, гнала стрілою в долину, поринала й знову виринала на верх, гуляла безладно під шаленим гоном вітру і переливами безмежних вод. Море гуділо й ревіло, а козакі прилягли до дерева цілим своїм еством, немов приросли до нього.

Ніхто з них не знав, скільки часу минуло, але коли Микола підніс голову, йому здалося, що зауважив дерева, які вигинались під тиском буревію. Глянув ще раз, і тоді, з висоти хребта могутньої хвилі, побачив цілком певно недалекий берег.

— Земля, земля! — закричав, але в шумі розбуханого моря його голос став слабкий і безслідно загинув. Він зібрав усі свої сили й ще раз закричав сильніше, як свист вітру, і могутніше, як шум моря.

— Земля! Земля! Земля!

Тоді побачив, що Станько підніс на момент голову і глянув. В цей момент один могутній рух хвилі викинув їх на морський пісок. Щогла десь згубилася, морскудись відпливло, а вони лежали на мокрому піску, нерухомі й безсилі.

І враз усвідомили собі небезпеку. Зірвавшись бігли, бігли, аж на якомусь недалекому горбкові покинули їх сили. Дощ уже не падав, і вони побачили поза собою темні звали хмар і нескінченні маси розбуханої води. А перед ними синіли в даліні смуги мирного неба, і сонячне світло заливало деякі ліси й поля. Довкола не було видно ніякої оселі; зате в даліні майорів ясний шлях, що йшов углиб землі, на якій вони опинились, і вони взявшись за руки, мовчки попрямували туди.

Під вечір з сивозелених кущів вийшов на горбок пастух, що беріг отари овець. Він глянув на дорогу і побачив три постаті, напів нагі, обмоклі, які крокували одна за одною, залишаючи на мокрій землі сліди босих ніг.

Вночі вони заночували в селі. Упросилися на сніно в стайні.

— Властиво, — відізвся Микола, — ми могли побігти до гостинниці. Добре переночувати й добре поїсти.

— О! — скоро заговорив Станько, — і на сніно спить добре! А вечерю зараз нам принесуть. Трохи кулеші!

— Кулеші?

— Так! — тихо сказав Станько і, відвернувши голову, додав: — і за те треба бути вдячним. Я вже ра-

ніше хотів вам сказати... Я загубив гроші. Всі. Ваші і мої!

За собою залишали оселі й міста, доми жовті, дахи й голубі, як небо, вікна багаті на різьбу, плоскі дахи й балкони в чудних арабесках, наче амурні плетінки. З-поза віялець приглядалися їм чорнооки сеньйоріями. Заробітничали, як і де попало: часто знаходили роботу біля купецьких домів, коли під'їжджали канаравани мулів з міхами муки, або з бочівками вина, накритими сирою овечою шкірою, яка схороняла перед дощами.

Йшли до столиці еспанського королівства, славного вченими людьми, навігаторами-моряками і конкістадорами-здобичниками, що ганяли морями, відкривали нові землі і брали їх збройно в посідання імператора Карлоса П'ятого.

У своїй мандрівці на землі, до якої причалили, бачили найбагатші церкви світу, і мечеті, що залишилися ще з арабських часів, а їхні зелені копули нагадували їм Царгород і бея Цаде, та цілий світ, у якому прожили місяці й роки, наче в казці з «Тисячі й однієї ночі».

Так мандрували впоперек країни до міста Толедо, де сподівалися чогось надзвичайного, чогось, що дало б їм змогу вернутися додому.

— Маємо за собою і лицарські чини, і лицарського! — Маємо за собою і лицарські чини, і лицарського! — Маємо за собою і лицарські чини, і лицарського!

— Якби нас було більше, — жалівся Станько, — може, й легше було б.

— Це ні, лицарський закон, Станьку, такий: найсильніший є той, хто сам стоїть! Сам проти всіх, сам проти долі, сам на власних силах.

— Це тільки так мовиться, — відповів Станько, — а я волю гуртом. В гурті легше сховатися, а громада по нитці — і бідному сорочка. А часом і більше.

Андрій все ще здебільша був мовчазний. Він розумів уже все по-українськи та й говорив теж дещо, але тут він мав подвійну трудність. Мусів по волі, чи по неволі вчитися ще й еспанської мови. Йому плу- талися слова, він часто не знав, яке слово є українське, яке еспанське. Волів, отже, мовчати.

По дорозі зустрічали народ простий і добрий. Одягалися, як і той народ, у капоти з короткими рукавами, і мандрували від оселі до оселі, живучи з праці рук, як усі ті, що так само, як і вони, мандрували країною, кожний зі своєю метою, кожний з своєю надією. Коли наблизились до столиці, рух на шляху зріс. Іхали вози з товарами, багаті коляси, запряжені чвірками коней, молоді лицарі в дорогих строях, і дрібні крамарі, ремісники, різні ваганти-мандрівники та інша бідота.

В місті скоро знайшли працю, замешкали таки в свого господаря, що мав майстерню зброї, і так проходили їм дні й тижні. Мали вже міські одяги, пізнали нових людей і їхні звичаї та мову, а Станько знову збирав гроші до гроша, на дорогу додому, як казав. Місто було багате. Ніхто не рахував золотих монет. Срібло, золото і жемчуги пливли з заморських земель, з казкових островів Перел, з Мехіко, з Нової Землі. Юнаки просиджували вечорами у яких небудь тавернах, де збиралася міська голота, і слухали оповідань про ті чудесні країни. Щодня доходили до них все нові й нові вістки.

Вони довідалися так про славного конкістадора Кортеза, що відкрив Мехіко, нову домінію Еспанії, про славних капітанів, про вождів червоношкірих заморських людей, про чарівних танцюристок, невиданих великанів і маленьких карликів-ліліпутів.

Щаслива і велика була Еспанія, що займала пів світу й здобувала все нові й нові країни. Конкістадори й лицарі поверталися з-за моря людьми багатими. Імператор надавав їм у нагороду високі титули і наділював золотом. І так, Кортез став маркізом де Валіє де Оахака і генеральним капітаном пограничних земель індіців, його капітани купували собі замки, а воїни прогулювали майно по коршмах, розкидаючи без жалю срібло й золото.

Одного дня спитав Микола:

— Ти, Андрію, власне, як? Магоментанської віри?

— Чому? Адже ж він колись був хрищений! — відповів Станько.

— Але турки, певне, щось зі мною зробили, — розвів руками Андрій.

Щоб було ясно, як і що, вирішили поспитати в церкві священика. Опісля Андрій ходив кілька тижнів на науку християнської віри, і труднощів не було ніяких. Андрій же насправді був хрищений і вини за собою не мав ніякої.

Справді, яка могла бути вина?

Того дня ввечорі збиралося на бурю. Вітер гнав низько хмари, вони закривали місяць, але він щоразу впливав заново й освітлював вузькі вулиці Толеда. У такий час Микола, Станько й Андрій сиділи за великими кухлями вина, серед гамору і криків великої коршми.

— Оля, амігос! Можна присісти?

До них звернулися гвардійці в кольорових строях і в плоских капелюхах з перами. Вони засіли на лавках і сперли мезолисті руки на дубові столи.

— Що п'ємо, амігос? — запитав один з них козаків.

— Грасіяс! — Покищо в нас повні кухлі, — відповів чемно Микола.

Гамір зростав, а серед нього гвардійці розмовляли гучно й весело про справи короля і знатних людей Толеда. Це були арчери, яких імператор Карлос спровадив колись із Франції. Їхня зброя, що стояла тепер сперта об стіну, була подібна до наших бердишів, — важка довга зброя, з широкими гострими вістрями.

— Ви звідки, хлопці? — спитав один гвардієць.

— З України.

— О, то ми сусіди, — відізвася гвардієць, молодий ще чоловік, з широким лицем і ясною лапатою бородою. — Я з Литви!

І він подав через стіл усім трьом свою важку долоню.

Микола довідався під час цієї розмови, що тут знають його земляків, які не раз проходили еспанською землею, як ваганти, або втікачі з неволі.

— І не тільки з турецької, а буває, що й з Африки. Багато тікає, багато затягається в регіменти воєні та й так розходяться по світі. А не один з наших так і поплив з капітанами в заморські краї. Як хто і до чого охочий.

Порожніли кухлі, і коли Микола замовив ще, в коршму увійшли нові гості. Це були багаті урядовці, при шпадах, у шовкових м'яких капелюхах, оздоблених перами, і в чорних мантиях з вишитими знаками. Вони порозмовляли зтиха з господарем, і тоді один з них промовив:

— Кавальєрос! Вам відомо, що Васко Нуньєс де Бальбоа відкрив нові південні моря та що його капітаном буз сеньйор Франціско Пізарро Гонзалес. Наші конкістадори ще не здобули цілої нової землі, а тільки її береги й перші надморські країни. Дуже славний пан Пізарро. Це один з тринадцяти найбільших здобичників-конкістадорів, і саме він привіз з останньої подорожі на острови Перел вісті про вели-

ку заморську імперію, де доми будовані з золота, а дороги викладені сріблом. Його величність, наш імператор, уміє цінити людей. Він сказав: ви відкриваєте землі, а я відкриваю вас! І монарх закликав до себе пана Франціска Пізарра й наказав йому приготувати виправу за море.

Промова була довга й барвиста. Микола знав уже з не одної розмови в коршмі, що імператор потребував золота. Він провадив деякі війни, любив пишноту і мріяв про те, щоб з'єднати цілий світ під своїм вододінням. Він твердий і всі свої задуми справно передавав у дійсність. Коли довідався про нові краї за далекими морями, вирішив здобути їх для Еспанії, а для цього вибрав саме конкістадора Пізарра.

Від гвардійців довідалися хлопці дещо більше. Пізарро мав тоді понад шістдесят років, хоч виглядав на тридцять.

— Ні вино, ні жінки не знищили його! Це був бідний шляхтич, який після невдалої виправи за море попав у неласку, а з тим і у в'язницю. Тепер король звільнив його, повірив його листам, які він писав з в'язничної вежі, та прийняв його на розмову.

— Пан Пізарро із славної родини лицарів, яка багато чести принесла батьківщині, — мовив далі один з гостей, — збирається на нову виправу до Індії, де за полями кукурудзи існує країна Синів Сонця. Туди веде новий шлях пана Пізарра, туди він наймає людей охочих, що бажать слави для себе й зміцнення потуги нашого короля. Хай живе імператор Карлос!

— Хай живе! Віва!

Коршма стряслася від вигуків на честь короля. Миколу зацікавила ця виправа. Він знав, що Індія — це новий край, що його деякі звать теж Америкою, і йому пригадалися книги, які він читав ще дома,

в княжій книгозбірні: великі мотилі, пречудові квіти, незнані народи.

— І ось, один з нас, кавальєро Педро Домінго де ля Барка з Дельграно записуватиме охочих до цієї лицарської справи. Потрібно нам лицарських синів і служби. Тож приступайте до столу всі, без огляду на рід!

В залі стало тихо. Присутні почали пошепки розмовляти між собою. Виявилось, що гвардійці не можуть пристати до виправи, бо вони вже є на службі короля. Інші мали в Толедо свої справи, і тільки вільна людина могла піти на таке діло.

— Що ж, козаки? — глянув Микола на своїх товаришів, — підемо? Варто збагатити знання лицарського діла, побачити інший світ і інших людей, заслужити славу! Пройти крізь моря, війни і пожежі... Чи не чудесне життя?

— А що ж? Як не правда, що дома з золота? — якось з недовір'ям спитав Станько.

— Можна піти! — промовив Андрій, — придасться в житті лицарське діло.

— Добудемо слави!

— І дукатів!

— Ходімо!

— Ходімо! У рейд, у невідоме!

Микола встав і зголосив себе.

— Ніколяс де Маріно.

— Хуан Пескадор.

— Андреас Турко.

Другого дня вони мали зголоситись у самого конкістадора Пізарро. Тепер верталися додому та жваво розмовляли про заморську виправу.

— Слухай, Станьку, що я тобі скажу, — відізався Микола й зупинився серед вулиці.

Це був опівнічний час, багаті дома бовваніли мовчазно вздовж вулиці, і їхні голоси гомоном лунали по місті.

— Станьку! Я, як лицар славного війська заповзького і як сотник воєнний, маю за військовими законами, а також за привілеями старинних родів і виїмковими умовами, серед яких живемо, — неоспориме право: тебе, нешляхетно уродженого, піднести в лицарський стан. Від нині ото ж, ти не є вже моїм джурую, а товаришем військовим. Не маю меча, щоб посвятити тебе в лицарі, ні пергамену, щоб цю поцілуємось!

І вони по дружньому обійнялися тричі, за козацьким звичаєм. А третій з них, Андрій, стояв з боку і вдоволено посміхався.

— Ке абрасо кордіяль!*) — гукнув хтось весело біля них. Вони оглянулись. До них усміхався молодий лицар у темному вбранні, зі срібною шпадою при боці. Він розставив ноги, склав руки на грудях і сердечне сміявся:

— Ке пасо, амігос? Що сталося, приятелі?

— Ідемо в заморський похід, і це нас радує, — відповів Микола.

— А можна знати, куди?

— Завтра маємо розмову з паном Пізарро.

— Ми, — додав Станько, — вказуючи рукою на обох, товаришів, — як бачите, сеньйор, з одягу чернь вальєрос, голота, але в серцях і з роду неабиякі кавальєрос. Тільки що наша батьківщина дуже далеко. Ось, це — Микола Претвич, князь землі волинської, а його друг, мандрівний лицар Станько, а цей ось, наш джура, Андрій.

*) Які сердечні обійми!

— Дуже приємно, сеньорес, дозвольте познайомитись, моє ім'я Хрїстобаль Марія де ля Торре і Палявас, брат кавальєра конкїсти Хуана де ля Торре. Чували?

— Як же би не чували? — відповів самовпевнено Станько.

— І я йду на цю лицарську виправу.

— Отже ж, разом будемо добувати лицарську славу...

— І гроші, — додав Хрїстобаль Марія, — а то я не маю ні шеляга в кишені. Запросив би я вас, кавальєрос на вино, так що ж...

І він сягнув рукою в кишеню, вивернув її і стояв так із жалісно-сумним обличчям.

Тепер вони вже пішли вчотирьох до найближчої таверни і там просиділи до досвітньої години. Дон Хрїстобаль розповідав багато про свої пригоди, а ці пригоди, власне, були тільки з сеньйорітами в столиці. Вийшовши з таверни, розпрощалися, як давні друзі.

— До побачення на кораблі! — гукав дон Хрїстобаль Марія, — з протекції мого брата, буде нам усім добре!

— І все те за дзбан вина! — промовив Станько, — ось, що значить — мати гроші!

Другого дня вони стояли перед паном Пізарро. Це був чоловік невеликого росту, худий лицем, з чорною вузькою бородою. Був одягнений в чорне, тільки на руках білили мережані чохла та такий же клітчастий комір огортав шию. Микола глядів на нього й ніяк не вірив, що це шістьдесятлітній чоловік. Пізарро говорив і ходив при цьому по кімнаті. Не звертав уваги на етикету, говорив, як вояк до вояків.

— Море знаєте?

— Так.

— Який воєнний досвід?

— Війни проти турків.

— Де?

— В чорноморських степах. Ми — козаки війська запорізького.

Пізарро глянув на хлопців.

— Чував. Це добре.

Його лице було темне, наче з виробленої шкіри. Це вітри й дощі, сонце й бурі зробили його невразливим на зовнішні впливи та на внутрішні переживання.

— Дістанете одяг, зброю й коні. За тиждень рушаємо. Ідемо здобувати Перу, що лежить над берегами Південного моря. Це море ми називаємо спокійним, пасіфіко. Назву країні придумав я сам. Там великі управні поля кукурудзи, яку звать піруас. З того й Перу. А за полями — золото! Перу дасть золото, а я дам свіжу кров, і постане нова держава на славу лицарству і нашим нащадкам!

— Зброю, — додав по хвилині, — можете вибрати собі зараз, одяги теж. Бувайте!

Нових лицарів занесли в список за їхніми справжніми прізвищами. Опісля вони одягнулися й вибрали білу зброю. А були тут мечі, вузькі й гострі еспанські галябарди, та широкі, багато оздоблені, німецькі шишаки, кіраси і плетені дротяні сорочки. Далі була тут залізна зброя для коней, важкі лицарські лянси й бердиші, та пальна зброя: пістолети, аркебузи і різні роди гармат, фальконети, канони й бомбарди.

Коли верталися додому, самі себе не пізнавали. Почувалися, наче в святкових одягах. Мали на собі вузькі штани і вамси з кольоровими широкими рукавами, при боках еспанські шпади, а на головах великі берети з білими перами африканських струсів.

У дорогу вибрались другого дня, щоб на час прибути до порту.

В той час довідалися, що імператор іменував па-

на Пізарро губернатором нового краю Перу і генеральним капітаном, з платнею сімсот п'ятдесят тисяч мараведів річно. Таким був цей імператор, що панував над валонами й німцями, фляманами й льомбардами, над Іспанією й італійськими краями, та не боявся воювати навіть з римськими вельможами. Всі лицарі, учасники виправи, за декретом короля, стали кавалерами ордену де ля Еспуелія Дорада, лицарями ордену Золотої Остроги.

Їхали на конях, в товаристві інших учасників конквісти. Десь позаду них тягнулася валка із зброєю, припасами, канцелярією і службою. Їхали рівнинами, землею мало управною й камінною, минаючи міста й старинні замки славних родів. Тут творилися таємничі легенди, і духи давніх предків стогнали в підвалах та проходили в місячні ночі по мурах замків. Тепер, удень, стіни старинних будов лисніли жовтими плямами на тлі голубого неба.

Наче які пілігрими. Їхали вільно, бо поспіх був зайвий, часу було доволі. Гостювали подорозі, де тільки була нагода. Коли заїздили до замку, прибували до колишні сусіди — поглянути на людей, які рішилися на авантуру в «Терра де Індійос»^{*)}. Були тут справжні авантюристи, що вибралися здобути майно, але були й лицарі, які чекали від виправи містичних і цікавих переживань. Зустрічали людей, що знали добре історію виправ, і вони відраджували їхати з Пізарро та пророкували всім трагічний кінець.

Під час таких розмов думки Миколи були деінде. Він думав про те, що в своїй мандрівці по Іспанії бачив червоні пустині Арагонії, безлюддя Кастилії, і багатства Андалузії, пізнав людей цієї суворої містичної країни і зрозумів лицарів імператора Карлоса, що несли у своїх душах містику віри і суворість звичаїв,

^{*)} В землі Індіян.

а в серцях гордість і жорстокість у парі з чеснотою й фанатизмом лицарських орденів. Оця темпераментна, вдача дозволяла їм бути неабиякими авантюристами, що всі суперечки кінчали лискучим естоке, вузькою, вбивчою шпадою. В той час широко процвітали нові науки. Вчені знали вже що земля є кулею, і тільки поети й шарлатани сперечалися ще на цю тему по темних тавернах.

Прибули до порту і ввечорі, примістивши слуг на молі, заїхали до портової гостинниці. Господар привітав їх особисто. Це був невеличкий ростом чоловік, з орлиним носом і поморщеним від вітрів лицем, засушений і жилавий. Він говорив жваво й швидко ходив від стола до стола, постукуючи дерев'яною ногою. До нього заїжджали всі лицарі-конкістадори, що вибиралися на незнамі моря, або вертали на батьківщину. Дон Хуан, доки заснував гостинницю в порті, сам був моряком і пеоном Хрістофора Колона, що перед тридцятьма роками виїхав у невідоме, кораблем «Санта Марія». У воєнних пригодах з «хентес кольорадас»*), з кольоровими людьми дон Хуан утратив ногу, і від того часу лише з-поза прилавка своєї таверни брав активну участь у розмовах що раз то нових авантюристів і здобичників.

— Альміранте Колон, так він звався в нас. Справжнє його ім'я Хрістофоро Кольомбо. Знав я його дуже добре, — розповідав дон Хуан, — коли він був ще молодим лицарем. Історії, що їх розповідав господар, знали вже всі конкістадори, які їздили на нові землі і поверталися назад, до Іспанії, але він знаходив собі завжди нових слухачів. Дещо відбігали від правди і його оповідання. Змінював він їх потрохи впродовж трид-

*) Червоношкірі, індіани.

цяти років, і нині вірив свято в усе те, що оповідав. Голову міг би дати, що це так було, та що всі його мальовничі картини є свята правда.

— Скажу вам, сльози набігали нам на очі, коли сеньйор Колон передавав нову землю у власність Іспанії. Ми стояли на березі моря, а він по пояс увійшов у воду на знак, що Індії належать короні.

— А люди там, справді, червоні?

— Ні, пане, хто таке сказав? Ми їх прозвали «хентес кольорадас», а італійці і німці зрозуміли, як «люди червоні». Не червоні, а кольорові, бо вдягаються барвисто і малюють свої лица.

— Багато ми їх вибили, — додав по хвилині, — їхні тіні ходять тепер по руїнах святинь, цілують різьблене каміння, а їхні боги стоять, самотньо. Мало хто залишився в живих...

«Камінь залишиться, книга залишиться», — думав Микола, і чомусь пригадалась йому Україна й княжі книгозбірні та кам'яні постаті невідомих предківських богів, які й тепер ще стоять на могилах та при шляхах, щоб служити мандрівникам, як відвічні дороговкази.

В порті збиралось тепер багато лицарів і найманців, бо війна в Європі скінчилась і військо король розпустив. Хай ідуть, куди хочуть. Були тут, отже ж, лицарі, призвичаєні до воєн, і вони не знаходили собі місця в мирному світі. Прийшли нові зміни воєнної справи: аркебузи й гармати вимагали багато обслуги, найманців з простого народу, тож король закликав охотників навіть з чужих земель. Лицарське ремесло тратило поволі своє значення. Заковані в залізо люди були надто повільні й надто важкі для швидких і рухливих воєн. Ото ж, рушили лицарі за море. А побічних громадилися в порті найманці-ляндскнехти, злочинці, вислужені вояки та всяка збиранина, що шукала нагоди до наживи й грабунку. Були тут теж вчені й

астрономи, досвідчені мореплавці і купці, врешті, монахи, що мріяли про навернення поганських народів на правдиву віру або про мученичу смерть і святість на тому світі. Купці збиралися торгувати золотом і дорогоцінним пахучим корінням, гвоздиками й мускатом, що їх привозили з далеких і небезпечних подорожів до чарівної Індії. А поети й інші фантасти розповідали по тавернах про жінок-амазонок, яких бачив двадцять три роки тому дон Вісенте Пінсен над великою білою рікою.

День від'їзду наближався. Того ранку всі лицарі Пізарро пішли до церкви де ля Мерсед *) у саме свято Сан Хуана Євангелиста. Сто сімдесят п'ять охотників вислухало побожно Службу Богу, і всі дістали відпущення своїх провин на землі.

З церкви рушили до порту. Там ждали на них кораблі. Три бідні дерев'яні каравели, на яких повівали штандарти з гербами Карлоса П'ятого.

Насамперед навантажили коней, потім зброєю й подарунки для кольорових людей. Опісля рушили лицарі, писарі й урядовці губернатора. Сам Пізарро приглядався до навантажування з достойним спокоєм і повагою. Він мав сріблястий шолом і плащ з нашим хрестом Сатіяго. Біля нього стояв капітан південного моря — Бартоломе Руїс. Вони обидва доглядали людей, з якими мали добувати новий світ. А це були відомі, родові ймення: досвідчений лицар Люка Хрістобаль де Перальта, Педро де Кандія, Нікольо де Рівера, брат Пізарра Аньонсо де Моліна, Гарсія де Херес і Хуан де ля Торре, що їхали з наказу короля. Поза тим були тут лейтенант Дієго де Альмагро, Фрай Вісенте де Вальверде і Фрай Херонімо — монахи, гурт кавальєрос, між ними Микола, Станько й Андрій та Хрістобаль Марія. Врешті, служба, обслуга,

*) Церква Ласки.

робітники. Останніми зійшли на корабель дон Фернандо Пізарро, конкістадор, і капітан цілої виправи.

За командою Бартоломе Руїса, кораблі розгорнули вітрила й поволі рушили на південь. За хвилину непомітно й спокійно віддалися від них порт Санта Марія, а з ним Еспанія і старий світ, в якому була й батьківщина козаків.

Микола поклав руки на плече Станька:

— Колись, тисячі років тому писали старинні вчені про незнані землі. Не пам'ятаю де, здається, в Сенеки або в Плініюса читав я таке: «Прийдуть віки, коли відкриється море й відважні мореплавці знайдуть велику землю, і це будуть береги Туле*».

Стояли вони, троє юнаків, побіч і гляділи на землю, що віддалювалася від них чим раз далі. Меншали портові будинки й надбережні дерева, а згодом зашлюнуло усе вечірній туман. Тоді хлопці пішли до гурту лицарів, де Хрістобаль Марія де ля Торре розповідав про свої пригоди й амори з еспанськими сеньйорітами.

4. БОГИ Й ЗОЛОТО

На небо випливали все нові зорі, врешті появилася срібний Хрест Півдня. Станько сумовито позирав на небо й спостерігав Чумацький Віз, що тепер дуже пізно показувався і з ночі в ніч скорочував свою зоряну мандрівку.

Море постійно міняло барву. Ставало то темносинім, то голубим, часом зеленіло глибокими тонами або сіріло безконечно сумним простором.

— Чи допливемо до далекої гавані? — думав не раз Микола, стоячи на чердаку і поглядаючи на океан. А все ж йому було радісно на душі. Це ж бо неабиякі пригоди серед товариства конкістадорів, цих твердих лицарів, а з тим і великих мрійників. Він милувався багрінню сонця, що сідало за обрій, і золотими відблисками моря; вітер обвівав його лице і морські бризки солонили йому уста.

Ніжні хвилі наздоганяли одна одну, з глибини моря підіймалися велетенські риби і пливли цілими годинами біля стін корабля і оподалік, іноді підстрибуючи вгору, наче в якійсь веселій грі.

Так минали тижні.

Аж раз прийшло те, чого всі сподівалися, про що не раз говорили.

Увечорі піднялася легка мряка, океан наморщив своє плесо сильніше, гриви хвиль покрились білою піною. Загойдало кораблем. Вітер почав свистіти, поміж щоглами почувся скрегіт. Море зарокотало, заревло.

Капітан наказав стягнути наполовину вітрила. Посипав дощ. На море лягла темна, безпросвітна ніч.

Хто не мав служби, зійшов у нутро корабля. Там зібралися вже всі вільні від праці. Ледве стояли на носгах, так сильно кидало кораблем. Шум і рев моря до-

ходив до них, корабель тріщав і хилився на боки. Крізь віконні отвори, затулені накривалами, протікала солоня вода.

Раптом звалився до них Хрестобаль Марія.

— Що там, на горі? — спитав Станько.

Хрестобаль причесав руками мокре волосся.

— У задню частину вдерлася вода. Вичерпують її відрами. Коли буря не вщухне, покличуть і нас до цієї роботи.

Так просиділи ніч. Ранком Микола вийшов на чердак. Зимний вітер кинув ним об двері. Він притиснувся до стіни, тугіше загортаючись у мокрий плащ. Оглянувся. Все довкола було сіре, хмари висіли низько над кораблем, вітрила були звинені біля щогол.

Нагло ніс корабля поринув у могутню хвилю і зник під нею. Величезні маси запіненої води залляли чердак. Один момент було все під водою, і Миколу огорнув страх; він боявся, що й місток, коло якого стояв, охопить вода. Глянув угору. На містку стояв капітан і уважно оглядав неспокойне море. Хвилину пізніше перед корабля піднявся вгору, вода спливла, і здавалося, що корабель на момент став непорушно, наче завис над морем. Але зараз же знову виросла перед кораблем могутня стіна води і залила чердак.

Корабель переможно боровся з морськими бурями. Під вечір буря зменшилася, ще повних два дні було неспокойно. Згодом море знову набуло вигляду дзеркально гладкої, безмежної площі. Пливли тепер спокійно далі і далі, на захід.

Одного теплого вечора замогутніли здалеку високі темні обриси гір. Це були Канарські острови.

— Легенда каже, — пояснював Микола своїм друзям, — що тут була в давні часи велика країна Атлантида. Вона запалася в море. Острови — це верхів'я гір, бо країна в цьому місці була гориста!

— Тоді вишу, на дні, повині бути руїни міст,— зауважив Станько.

— Може й так,— погодився Микола. Хто знає, чи тут саме не був біблійний потоп, що про нього пише Святе Письмо? Може, і Ной плавав на цих хвилях, оглядаючи рештки затопленої країни... Дивна ця наша земля, з усіма подіями й історією.

Минули останній острів, що звався, як казав капітан, островом святого Вікентія, і пливли звільна на захід, назустріч незнаній землі червоношкірих людей.

Уже були три місяці на морі. Вітер дув догідний, кораблі пливли спокійно й певно. Микола жалівся на безчинність. Він пізнав усіх товаришів зброї. Деякі з них уже не раз і не два відбували морську подорож. Говорив з ними багато, вони розпитували про його батьківщину і уважно слухали розповідей про славне військо запорозьке. Микола цікавився, як живуть лицарі заходу. Йому подобалась їхня поведінка, шляхетна й чемна, яку вони звали кортезія, та їхні погляди на лицарські завдання. Вони нагадували йому чомусь козаків. Як і запорожці, що вибрали собі місцем осідку небезпечно, далеку від осель територію, щоб успішно боронити велич української держави, так і ці лицарі йшли за море, щоб в далеких країнах жити й воювати за віру, за честь і славу батьківщини. Вони були фанатиками своїх ідей, і в своїй вірі стояли непохитно й незламно. Не розповідали про свої героїства, бо самохвальба не личила їм, як лицарям, за товариша клали життя, а слово, дане ними, було святе.

— Нічого не боюся,— казав раз у розмові Ернандо де Сото,— боюся тільки неславно жити. Як і козаки, молилися перед походом, і у війнах були лицарями, а не лиходіями-вбивниками. Відвага й ідея була провідною зорею в їхньому житті. Вони, бувало, йшли сві-

тами в погоні за химерою ідеалу, ніколи не попадали в зневіру, складали пісні, в яких оспівували любов, а за жінку й її честь були здібні віддати життя. Справжні запеклі запорожці заходу, добрі дружинники, вірні друзі.

Великими реториками й філософами були монахи, що пливли з ними; старші, падре Фрай Вісенте де Вальверде і Фрай Хуан де Варгас, та молодші — Фрай Регінальдо і Мартін де Вікторія.

Зате серед служби та найманців були авантюристи й гульвіси. Це хижка на золото голота, якій світилися очі на саму згадку про багатства Перу. Вони уникали небезпеки, але здібні були йти на все, коли мали вигляди добути золото. Не розуміли лицарських законів честі і з образливим сарказмом гляділи на величні задуми лицарів, на їхню відвагу й незвичайний оптимізм.

Дон Франціско Пізарро мусів з усіх цих людей зорганізувати міцне товариство, з'єднати мрійників з лиходіями, і всі ці розбіжно діючі сили спрямувати в одне річище твердої дійсності. Він підозріло поглядав на голоту, що тепер сповняла службу при конях і припасях, та одверто говорив про труднощі майбутнього:

— Доки заховуватимемо в собі лицарські чесноти, доти вірю в успіх нашої виправи. Але коли від цієї голоти навчимося любити золото,— пропадемо!

Дон Франціско говорив з досвіду. Не в такі багаті країни, як казкове Перу, їздили конкістадори, а все таки множилися випадки злодіянь і вбивств. Люди ставали жадібними на гроші, ласими на їжу і ви-золота, готовими вбивати ради земних багатств. На вид пропадали чесноти й ідеали, а на їх місце страшним маревом виростали жадоба й злочин.

Тепер голота терпіла важку руку конкістадора, який справедливо ділив харчі й воду та в зародку

здушував огнища невдоволення й бунту. Бо приділа-ми поживи годі було наїстися досхочу й угасити спрагу. Терпіли всі однаково, і всі леліяли надію достатньо відживитися на суходолі.

Одного дня пролунав голос вартівника з щоглового гнізда:

— Терра! Терра! *)

Це були острови Перел у заливі, а далі йшли знані з попередніх виправ побережжя суходолу. Микола з цікавістю глядів на гаї струнких пальм і сочисту зелень далеких лісів.

— Сан Матео, — пояснив стерничий і вказав рукою на будинки, вкриті соломою. Це була нова оселя еспанців і головний порт для конкістадорів.

Станько дивувався:

— Оце й є невідома досі земля? Де живуть такі люди, як і ми, і ніхто про це досі не знав? Наче, на якійсь іншій землі!

— Знали колись старинні вчені, — відповів Микола, — але згодом забулося. На океані, писали вони перед тисячами років, була колись земля, що звалась Атлантидою. Вона сполучала наш старий світ, з цим новим. Одного разу Атлантида запалася в море, від того часу всякий зв'язок між цими землями припинився. Минали віки, і люди забули про цю подію. Може, тільки в старих казках залишилось дещо, але хто вірить казкам?

Кораблі з трудом допливали до берега, бо вітер змінив напрям. Доки причалили, всі почали готуватись до висадки.

— Слава Богу! — промовив Станько, — я маю досить того гойдання на морі.

— Справді, — засміявся Андрій пробуючи нога-

*) Земля.

ми землю, — таки присмно мати тверду і нерухому землю під ногами.

Упорядкували колону, і дон Франціско зарядив негайно, щоб рушати вперед. Виправа нараховувала сто сімдесят дев'ять людей, здібних до походу, і тридцять сім коней. Коні мали на собі найкращу залізну зброю. Позаду їхали вози з боєвими припасами і гарматами. На невеличкій площі дон Франціско востанє зібрав лицарське військо і промовив до нього словами, повними віри в успіх їхньої конкєсти. Опісля загадав країну, яку йшли здобувати. Вістки про Перу були скупі й фантастичні. Одне було певне те, що в імперії Інків іде домашня війна.

— Але, — говорив Пізарро, — це не є причиною, яка стримала б нас від походу. Наше завдання мусимо безоглядно виконати: маємо зайняти новий край для Еспанії! Його величність, імператор Карлос П'ятий призначив мене губернатором Перу, а це означає, що ми цю імперію здобудемо!

— Великий інка Уаїна Капас поділив імперію поміж своїх двох синів. Його правний син, інка Уаскар, засів на батьківському троні в Куско, бастард Атауальпа перенісся до міста Кіто. Перед п'ятьма роками Атауальпа вирішив здобути імперію для себе. Це є жорстокий і дикий володар. Він рушив на свого брата війною. Шлях його походів значили трупи безборонних людей і спалені оселі. Уаскар прийняв рішальний біля своєї столиці. Атауальпа, маючи з собою визначних вождів Калькучіма і Кіскіса, здобув Куско, узяв брата й коронував себе володарем цілої імперії, яка займає не тільки Перу, але й незміряні обшири землі, що її меж ніхто, насправді, дотепер не знає.

— Перед нами, — говорив далі Пізарро — є розправа з королем, який війною здобув владу. Більшість населення є проти Атауальпи. Усі молять богів,

щоб змилосердилися над народом, який терпить нечувані насильства від нового володаря. Мені відомо, що великі міста Тумбес, Кахамарка, Куско, Калляо і Чаркас ждуть тільки нагоди, щоб визволитися з-під нестерпного ярма.

— Думаю,— продовжував дон Франціско,— що було б доцільно укласти союз з новим інкою, виявивши наперед свою силу, але покищо ми тут нічого певного не можемо рішити.

Тепер Пізарро дозволив воякам вільно ходити по околицях та відпочивати. У похід вирушать завтра. За той час Пізарро знайшов між еспанцями індіанця Феліпе, який знав уже не зле еспанську мову і погодився йти в похід на Перу.

По полудні Микола з обома земляками пішов на морський берег. Викупавшись і відсвіживши тіло в хрустально-чистій воді, вони вийшли на надбережну скелю. Довго гляділи на безмежну синь океану, на скелясті береги і прості хати, біля яких вешталися люди. Недалеко від них, на березі, сидів старий еспанець і перегортав щось у долонях, а далі занурювались у море індіанці та виносили опісля якусь здобич.

Микола почав розмову з еспанцем.

Цілком нагі молоді індіанці складали перед ним морські мушлі й знову поринали в воду, а він відкривав їх зручно ножем і вилускував з нутра матово-срібні кульочки перел.

— Дешевим коштом можна зібрати велике майно,— промовив еспанець.— Для чого йти в праліси, для чого воювати? Дурниця! Тут, на місці, є стільки скарбів, скільки запрогне душа. Він шкодував лише, що митні урядовці в Еспанії заберуть від нього велику пайку майна для імператора і для державного скарбу.

— А все таки залишиться для мене доволі цих перел! — додав, сміючись.

Еспанець, який бував у тому порті вже кількома наворотами й знав його від багатьох років, бачив людей, що пішли перед роками з конкістадорами в гліб країни.

— Не перші ви з русько-української землі,— горнулись, не відриваючись від свого зайняття,— чи вердів прибуває з капітанами. Кожний має якусь причину волочитися світами!

Другого дня рушили. Йшли навпростець, піскарями й долинами, де росли кактуси й гострі трави. Перейшли височину, а далі околицю горбів і диких хат дою, знову спустилися в низину. На обрії видніло спокійне море, що його звали Південним. Там, над воєю, заночували. А ранком пішли на південь. Тут уже росли пальми й великі незнані дерева, а терен ставав щораз більш неприступним до походу. Згодом сталися перед непрохідною стіною пралісу. Посушлися вперед дуже поволі, вишукуючи догідні проходи серед сплетеної дикої зелені. День був гарячий і душний. Люди скинули шоломи й зброю, а дали й частини верхньої одежі. Йшли в самих штанах і чоботях, з ножами й шаблями в руках. Біля полудня ледве волікли ноги. В гущі лісів стояло нерухомо тадушливе повітря. Важко дихали люди, незвиклі до такої духоти; вологість була така, що вода краплях спливала з великого листя тропічних рослин, а в грудях не ставало повітря. По кожных кількох кроках відпочивали, набираючи сил, щоб іти далі. А тим часом пуца ставала все більше непрохідною. Виростають перед ними могутні стіни, які опісля виявлялись об'ємистими пнями дерев, що обросли мохом і різними рослинами. Їх треба було обходити довкруги, а там знову, по кількох кроках, такі самі могутні пні

дерев. Подовгасті рослини спліталися своїми гонами, ліяни звисали згори, і все те треба було рубати шаблями, щоб здобути кілька кроків вільного місця для людей, коней і возів.

На просторій поляні зібралися для довшого відпочинку. Неба не було видно. Височезні корони дерев закривали грубим зеленим покривалом свобідний вид. Денне світло ледве проходило згори і довкола панував таємничий зеленкуватий присмерк. Земля була вкрита листям, мохом і папоротями. Стояли по ясах в зелені, під ногами було м'яко і мокро, а довкола розлягалася знову замкнена туго стіна зелені. Здавалося їм, що знайшлися в якомусь великому квітливому повному водяної пари. Земля вгиналася під ногами, а може, це й не була земля, а грубі верстви моху, або збутвілої рістні, що гнили від тисячі літ, не турбовані ні людською працею, ні вітрами.

— Жива смерть, — промовив Станько, втираючи рукою піт з чола.

— Я вже не знаю, звідкіля ми прийшли, тут загубитися не важко! — сказав Андрій і хотів ще щось додати, коли якраз дон Франціско Пізарро проголосив:

— Не пити води! Від цього можна захворіти! Микола глянув на генерального капітана. Те саме тверде фанатичне лице, ті самі гострі риси. Пізарро вже ходив пралісом і знав його небезпеки. Це було колись, кілька років назад. Тоді до царства інків не добився. Зневірилися його люди, не стало сил.

— Ще кілька днів і вийдемо в цілком інші околиці, — потішав Пізарро.

Його слова сприйняли, як порожні звуки нездійснених сподівань.

Раптом рознісся різкий крик:

— Серпенте! Гадина!

Микола оглянувся. З недалекого дерева звисала величезна гадюка. Коливаючись своїм зеленкуватим чорним лискучим тілом, вона готовилась до удару. Її широка голова була тепер на висоті Миколиного лица. Страшні нерухомі очі гляділи на нього невихитим поглядом, а роздвоєний вузький язик, вихиляючись з рота, нервово дрижав.

Микола відскочив убік. В той момент Андрій, що стояв збоку, рубонув гадюку шаблею. Голова покоялась додола, і довезне тіло впало на землю, б'ючись і звиваючись, наче живе.

Цей випадок дорешти збентежив військо. Всі боляко розглядалися і скупчилися серед поляни, далеко від віття дерев. Але вневдовзі нова тривога охопила людей. Вони зауважили чимало гадюк, що лежали на конарах дерев, або звисали з гілляк, як ліяни. Вони бубледи ледве помітні й виглядали, наче галуззя дерев. А поза тим у лісі почулися страхітливі верески і крики. З-за листя дивилися на людей якісь подібні створіння, з подібними до людського обличчями.

— Індіани, — прошепотів хтось біля Миколи.

— Це мавпи! — спокійно промовив Пізарро, — вони вам не зроблять. Це не люди, а звірята.

Справді, мавпи скоро освоїлися з виглядом незнайомих їм сотворінь, почали стрибати по деревах, звивалися з гілляк і зацікавлено приглядалися до прибувк. Дехто засміявся, згодом усі розвеселились. Мавпи підходили чим раз відважніше, почали кидати овочі й сухими прутиками, пищати й скреготіти. Тільки туди, де лежали й звисали вужі, вони не підходили.

Коли треба було йти далі, Микола перший наважився до лісу, хоч прикрий дриж пройшов його поглядом. Це мабуть від віковичних предків набута ознака людини до гаддя, відізвалась тепер заново.

За Миколою рушив Станько. З шаблями в руках, промощували дорогу вперед. За цими темними гарячими пралісами було сонце, поля і напевне, якісь оселі. Ця думка давала їм силу й надію.

Два дні пізніше, поховали двох пеонів, що їх укусили гадюки. Третій помер ввечорі того ж дня, у важких болях. Він пив воду, що стояла довкола нерухомими зеленкуватими баюрами, зарослими ховським плетивом гнилих рослин.

— Не легко добувати золото й землі, — сказав понуро дон Франціско, відходячи від свіжих могил.

Врешті прийшов день, коли несподівано порідшала зелень, провалилися кудись поза нею лісові мороки, і подорожні гляділи на позолочений соняшним промінням низинний край. Тільки десь далеко над землею синіли в нескінченній далині високі гори з білими сніжними верхами. Всі попадали на коліна, дякуючи Всевишньому за велику ласку.

Перед ними лежала земля, вся золота від піль кукурудзи, і синя від голубого неба. Глянули радісно один на одного й не пізнавали себе. Зарослі, худі внаснажені обличчя, в обдертих лахміттях, з тупими шаблями в руках, стояли на грані зеленого пекла. Враз якась безмірна радість огорнула їх серця. Сміялись, лепетали слова дружні й жартівливі, а в очах були сльози гордості за вдалу пробу їхньої стійкості й твердої волі. Фрай Вісенте проказав коротку молитву вдячності і слова прощання з тими, що залишилися навіки в пралісі.

А потім відпочивали. Обмивали тіло в хрустальному потоці, що плив від піль, скидали лахміття, і за наказом Пізарро, вдягали боеві бляхи. Увійшли в край, який мав належати Іспанії, край, якого паном є їхній капітан, дон Франціско Пізарро.

Пізарро сидів на коні, а біля нього поручник

Альмагро і падре Фрай Вісенте. Гляділи перед собою й кожний мав свої думки. Тут є кордони нової імперії і тут має заяснити хрест, знак перемоги над химерними, призначеними на загибель, поганськими богами.

Відпочивали три дні, а четвертого рушили далі, на південь.

Внедовзі побачили перше селище. Вже здалеку було видно солом'яні стріхи, а згодом, в долині, й цілу оселю. Люди в селищі були боязкі. Коли Пізарро з своїми людьми увійшли в селище, счинився крик і плач. Чоловіки й жінки з дітьми почали тікати в кукурудзяні поля.

Дон Хрїстобаль Марія скочив конем і наздогнав якогось старшого чоловіка та привів його до Пізарро. Він тремтів цілим тілом, склав руки, як до молитви, і з острахом глядів на коней і на незнаних йому людей. Заспокоївся тільки тоді, коли до нього підійшов перекладач. Пізарро повідомив, що вони не вороги, а гості. Поглянуть на цей край і підуть далі. Переказав, щоб до нього прийшов сам касіке, отаман селища.

Індіянці пігнали бігцем у поле. За той час еспанці розбрелися по селищі, розглядали обстановку й господарства.

Микола з обома друзями увійшов до крайньої хати. — Мосяж, — сказав Микола, торкаючи рукою ніж, — але ще більше золота. Глянь на мисник. Це все золоте!

В миснику й на столі стояли золоті тарілки, навіть ножі мали ручки з золота.

За ними увійшли обозові джури й без слів почали забирати золоті предмети.

— Залиши! — крикнув Микола, коли джура сів на золоту тарілку.

— Чому? — спитав той нахабно, із злим блиском в очах. — Адже ж усі беруть золото!

— Поклади на місце! — ще раз сказав Микола. Джура засміявся й збирався вийти з тарілкою. Але Андрій його випередив. Він заступив дорогу джурі, вирвав йому з рук тарілку й поклав на столі.

— Ви що? — осатанів джура і рукою взявся за рукоять ножа.

Тоді Станько вдарив. Здавалося, приклав тільки руку до щоки джури, але той повалився, наче від невидної сили. Підвівся поволі й не дивлячись ні на кого, вийшов із хати.

— Грабіжники! — презирливо сказав Микола.

— Грішний вчинок — грабувати чуже майно, — покивав головою Станько.

Коли повернулись до гурту, Пізарро розмовляв уже з касіке. Це була старезна людина, в брунатному самотканому плащі, що сягав лише до колін. Худі рамена були нагі. Здалека приглядалися гуртові інші мешканці селища. Вони були так само вдягнені, тільки жінки мали одержу, вишиту кольоровими узорами.

Касіке стояв перед Пізарро, що сидів на коні, і слухав слів перекладача. На його лиці відбивалося тепер зачудовання й сумнів. Пізарро ще раз ствердив, що вони відійдуть далі, розпитував про дорогу й про інші оселі. А касіке пояснював, що селища тут рідкі, що їм слід іти шляхом понад море, до великого міста Тумбес, а покищо можуть відпочити в домах або й на чистому полі, де багато краще й холодніше.

На ніч еспанці отаборилися за селом. Пізарро зарядив це ради безпеки, бо все ж таки ніхто не знав, це люди, та чи за їхніми приязними словами не криється якась пастка. Опісля Пізарро закликав Микола й Станька.

— Доповів мені начальник табору, що ви побили джуру.

— За грабунок, — відповів коротко Микола.

— Я вас розумію, канальєрос, але, бачите, ми терпімо голоди, а не сторожі моралі. Кожний з цієї голоди має вже стільки золота, що в Еспанії міг би бути багатою людиною. З цього, однак, що привезуть із собою, тільки частина стане їхньою власністю. Ото ж, вони всі, везучи золото, віддадуть його у великій мірі для скарбу Еспанії.

— Але ж це звичайний грабунок!

— Ваша правда. Бачите, лицарі не грабують. Ми зорганізуємо опісля контрибуцію всього золота для висилки в Еспанію. Отже ж, чи це буде грабунок тих поодиноких джур, чи грабунок законний, — вийде на одне. Врешті, скільки може взяти кожний з них? Невеличку барилку? І все! Це нічого ще супроти скарбу. Вони там уже грабувати не будуть. Скоро наситяться, і просто тому, що їм більше ніяк зі собою забрати.

— Пам'ятайте, — додав, — що я відповідаю за цілість виправи. Коли їм не дозволю на ці дрібнички, їхня жадоба золота знищить нашу спільноту. Тут діють мої накази. Коли ми опинимося знову в Еспанії, почне діяти держава. А це мене вже не цікавить.

Микола мусів признати, що Пізарро думав розумно. Коли грабіжники не зможуть забирати з собою більше золота, злі блиски в очах голоди скоро погаснуть.

— Мені сказали, що джури пограбували тільки перші, крайні хати, — додав Пізарро, — а в інших золото вже залишилося. Хто ж буде його нести? От і все!

— А в містах?

— Там буде інакше. Там буду брати я! Все буде списане, зважене, заховане в скрині. Згодом вишлю кораблями в Іспанію.

До них наблизився монах.

— Що нового, Фрай Регінальдо?

— Ось, капітане,— монах сягнув рукою в мішечок, що мав при собі,— мушу перевірити, чи це правдиві жемчуги. А це,— і він витягнув камінь величини яблука,— бачили коли такий?

Пізарро взяв жемчуг у руки.

— Гм. Чиста есмеральда. Смарагд! Де ви знайшли його?

— Я роздавав у селі святі образки, а вони дали мені в дарунок оці камінці. А цей смарагд індіяни вживали до розтирання зерна в жорнах.

— Дикий край,— задумано сказав Пізарро,— тільки нелегко, мабуть, доведеться нам добувати це золото й ці жемчуги.

Микола почав розмову з Феліпе. Перекладач стояв, як статуя. На ньому було кольорове пончо, бо вечір був холодний.

— Вони бояться вас,— заговорив Феліпе,— хоч уже бачили перед багатьма роками їздців. Тут нема коней. І деякі думають далі, що ви якись незвичайні сотворіння з двома головами, що можуть розділятися надвоє, тобто, коли ви злазите з коня. Вас називають «металева людина»!

— Імперія інків,— говорив далі Феліпе,— складається з багатьох народів, різних звичаями й мовами. Оці тут, біля пралісу, це народ аймара, а їхній цар живе десь далеко на півдні і є сином бога світу. Він зветься Пача Камака.

Миколі сподобалися ці тихі й спокійні люди. Йхня мова здалася йому мелодійною й гарною. Разом із Станьком, Андрієм і Феліпе пішов у село, щоб відвідати жреця цієї оселі. Це була літня людина.

діли тепер перед хатою, і юрба народу обступила пришельців.

— Прахом віє від нього,— сказав Станько, з цікавістю приглядаючись до старої людини.

— Ми чули,— сказав жрець,— що ви не дозволили забрати наші знаряддя й хатні прилади. Хай творець світу Куна має вас у своїй опіці!

Жрець згадав, що перед багатьма роками були тут теж залізні люди.— П'ятнадцять жнив тому назад,— додав,— теж забрали все з селища.

— То ми не є перші? — здивувався Станько.

— Ні, десь тут був раніше і Пізарро й інші, але далі не пішли.

— Ти спитай його, як далеко нам ще йти.

Микола переказав запитання перекладачеві.

Жрець пильно прислухався до розмови Миколи й Станька, а опісля сказав:

— Коли місяць обернеться два рази, можете зайти до міста Тумбес. Це добрий час для дороги, доки бог дощу не прийде на землю.

Жрець знову допитливо глядів на молодців. А довкола них стояли чоловіки й жінки і не спускали очей з несподіваних гостей.

— Що б сказали наші козаки, якби могли нас тепер бачити? — засміявся Станько.

Жрець промовив до Феліпе кілька слів.

— Він каже, що чув уже вашу мову,— пояснив перекладач.

— Козак? — жрець звернувся з запитанням просто до Станька.

— Козак! — відповів здивований Станько.

— Він каже,— знову промовив Феліпе,— що тут був один козак. Каже,— говорив далі перекладач,— що білі люди перед п'ятнадцятьма жнивами залишили тут хворого воїна. Цей воїн казав, що він козак.

— А де він тепер? — спитав Микола.
 — Відійшов у царство тіней,— відповів жрець, але тут є його жінка й донька.

Він звернувся до гурту. За хвилину перед Миколою стала жінка з молодою дівчиною. Виявилось, що жінка козака знає кілька слів по-українськи і трохи розуміє мову.

Козаки не могли відірвати очей від дівчини. Вона не пам'ятала батька й не знала його мови.

— Цілком наша дівчина,— захоплювався Станько,— мати ще молода.

Мати, висока й гарна, з орлиними рисами лица, гляділа на них з цікавістю, але стримано.

Так, її чоловік був козаком, вона знала колись трохи його мову. Тепер тільки розуміє дещо, говорити не знає.

Микола слухав, але не спускав очей з дівчини.

— А донька? — спитав.

— Вона знає, що її батько був козаком,— відповіла мати.

— А хто це козак? — усміхаючись, спитав Микола дівчину.

— Козак — це великий аукі *).

— Як вона називається?

— Іма.

— Іма! — повторив Станько, і це слово прозвучало в його устах дивно ніжно й лагідно.

З дальшої розмови довідались, що козак називався Юрій Полозович.

— Я знаю цей рід,— сказав Микола, звертаючись до своїх друзів.— Семен Полозович — це відомий лицар і боярин. Його свояк Юрій пропав у час походу на турків. Ось, куди забрів!

— То Іма донька боярина Полозовича?

* Аукі — лицар воявник.

— Донька!

Тепер усі були, наче земляки.

З цікавістю слухав Микола історію боярина Полозовича.

Прибув він у царство інків перед роками, з дружиною лицарів-конкістадорів. Пішли вони вглиб Нової землі. З часом меншав гурт здобичників. Одні загинули від недуг, інші пропали без вістки у лісах і горах, а ті, що залишились, увійшли в суспільство великих міст, загубивши надію вернутися коли-небудь до своєї батьківщини. Врешті і суворі закони інків не дозволили їм стояти осторонь безмежного царства червоних людей.

Якісь причини мав Полозович, коли вирішив таки покинути цю землю. Може, була це туга, а може, збройні розправи й непокої, які в останніх десятиліттях руйнували цю дивну державу. І в це прикордонне село прибув він із своєю сім'єю та з почотом знатних людей. Його дружина з достойного роду берегла з великою любов'ю їхню маленьку донечку Іму. Полозович невдовзі занедужав, хирів на очах.

Дружина з Імою залишилась у селі, вичікуючи з року в рік тих змін у далекій столиці, які дозволили б їй вернутися додому. Даремне. Не погасали вогні боїв і повстань, і тільки час-від-часу таємні післанці відвідували шляхетну жінку. Ще не прийшов час вертатися в рідну палату.

Круг людей звузився, здавалося, що кожний з них хотів щось сказати, щось розпитати. Але розмова була трудна, бо всі запити й відповіді треба було перекладати. А час поволі минав, і синьо-золота країна поволі тратила свої барви в темні тропічної ночі. Верталися до своїх мовчки.

— Кажали, щоб ви, проїжджаючи назад, не забули відвідати їх,— мовив Феліпе.

Микола мовчав. Ще й досі бачив великі очі Іми

і її уста, розкриті дещо в німому захопленні. Це ж і не диво, прибули земляки її батька, прославленого, як великий ауки, як лицар далекої країни.

Станько глянув на Миколу:

— Треба буде вчитися нам ще однієї мови.

Андрій підморгнув

— Вже краще хай вона навчиться нашої,— докинув.

— Ну, покищо нема про що думати. Ідемо з Пізарро в глиб краю.

— Колись вернемось, цим шляхом! — підморгнув Станько.— Правда, Миколо?

Микола глянув на свого друга і тільки посміхнувся.

Ішли довго берегами моря. Живилися рибою, а по селах кукурудзою, що її вирощували мешканці цієї країни. Але в оселях, що лежали на їхньому шляху, людей не було. Вони втікали, почувши про прибуття білих металевих людей.

Коли проходили лісами, звичайно, голодували. Думали, що знайшли рай на землі, а тим часом, мабуть, саме пекло відкрило їм свої челюсті. Сонце палило смертельно; в останніх днях від спеки померло двоє пеонів, а Хрїстобаль Марія лежав у гарячці. В лісах мусіли йти обережно, оглядаючи землю й дерева, щоб не потрапити на гадюк, великих павуків і скорпіонів. Боялися сідати на землю, щоб відпочити; адже ж серед трави жили маленькі комахи, що немилосердно кусали. Ночами спали неспокійно. Бували дні, коли сили покидали їх і вони доходили до останніх меж виснаження. Не звертали вже уваги на чудові келихи тропічних квітів, на кольорових велетенських мотилів. З дерев верещали до них мавпи, і дивним писком скреготіли барвисті папуги, папські когуги, як їх звали еспанці. Маленькі тендітні колібрі висіли в повітрі біля квітів, стрибали нагло вбік, і знову

зависали, тримаючись на місці скорим дрібним дри-
жанням своїх крилець. У повітрі пролітали птахи, що
нагадували собою не то відірвані галузки, не то ко-
льорові бинди, птахи з довжезними тонкими хвоста-
ми. А все довкруги було насичене вологістю, і піт
спливав з виснаженого тіла подорожніх.

— Так хіба може бути в пеклі! — схлипнув хтось
із гурту й замовк. Нікому не було охоти до розмов.
Тільки Пізарро йшов уперто вперед, все вперед,
заохочував збайдужілих, картав охлялих, підбадьо-
рував ослаблених. У повітрі, що стало густим від ду-
хоти й запаху загниваючих рослин у надбережних
багнах, не ворухився найменший вітрець.

В пралісах стояла темнота. Лиш угорі горіло
страшне сонце, безпощадне в своєму промінюванні
жаром і ярким світлом, що продиралось крізь верхів'я
дерев.

По якомусь часі прибули в замешкані околиці і,
на диво, тут люди приймали їх добре. Як гостей з да-
леких чужих світів, як богів з двома головами. Конкіс-
тадори, наближаючись до осель, вдягали залізну
зброю. Мешканці селищ доторкались до їхніх шоло-
мів і панцерів та дивувалися такій твердій шкірі.
Давали їм на дорогу золоті предмети, харчі, теплі
пончо на холодні ночі, обдаровували їх, чим тільки
могли.

Під вечір знову доїхали до якогось села. В пер-
шій з краю хаті робітники застали людину, що сиді-
ла при якомусь варстаті й вирізьблювала в брилі зо-
лота постаті воячників і давніх лицарів. Микола ба-
чав, як джури пішли туди, і він глядів на солом'яні
лагідні стріхи й добродушних тихих людей. Раптом
почулися крики. Андрій хотів побігти туди, але Ми-
кола його затримав.

— Чого? Адже ж капітан іншої думки, хай гра-
бують, — сказав Андрієві.

В оселі счинився рух. Люди бігли до хати мистця,
голосно розмовляли, були в подратованому настрої.
Нагло з хати донісся страшний крик.

— Щось сталося! — зірвався Станько.

— Сиди! — наказав Микола.

Вони далі лишалися на місці. Тоді побачили, як
з хати винесли забитих робітників.

Пізарро негайно був на місці. Виявилось, що пе-
они хотіли пограбувати золоті різьби, і за це їх забили.

Дон Франціско закусив губи. Феліпе стояв понуро,
і кожний ждав, що скаже Пізарро.

— Поховати їх! — промовив нарешті Пізарро. —
З хат не вільно забирати силою нічого. Ночуємо в та-
борі, за селом!

Опісля скликав лицарів.

— Ми мусимо перейти цей край без втрат. Не
можемо йти з ім'ям грабіжників і вбивників. Найгір-
ше, що вони вважали нас досі безсмертними. Тепер
побачили, що і ми не є вільні від смерти. А це зле!

Рушили знову кам'яним шляхом понад морем. —
До Тумбес, — казали люди, — тиждень дороги. Але
в стрічних оселях не було вже кого розпитувати. Зав-
часно всі повтікали й поховались у полях і лісах.

Ішли країною порожньою і сумною.

Ніхто не знав, яким способом індієни передавали
вістки про пришельців на сотки миль довкола. Заува-
жили, що деякі оселі були вже завчасно приготовані
до приходу білих людей. В одних селах приймали їх з
божеськими почестями і віддавали їм пошану, наче
справжнім королям цієї країни. А інші села були по-
рожні. Ні однієї людини, нічого з домашнього при-
ладдя, голі стіни, порожні хати.

Якось Пізарро, їдучи на коні, звернувся до Ми-
коли:

— Одні приймають нас, як друзів, інші, як ворогів.

Дон Ернандо де Сото, що їхав побіч, випередив Миколу у відповіді:

— Наслідки домашньої війни.

— Очевидно, — погодився Пізарро, — навіть тут є двоподіл імперії.

— Дивна ця імперія, — сказав Микола, показавши рукою на довкілля, — самі пустелі, ліси, і де-не-де управні поля. Врешті, кілька невеличких сіл. А десь мусять бути міста, військо, уряди.

— Великі простори тут, кавальєрос, — заговорив Пізарро, — а ми ледве на окраїнах цієї землі. Годі навіть думкою огорнути землі, ріки й моря цієї нової частини нашого гльобу.

Їхали довго незайманою височиною, і коли зліва прорвалися хащі й дерева, перед їхніми очима розкрився далекий вид на ріку і долину поміж горами, та на зариси міста, що лежало ще в тумані цього сонячного ранку. Напроти гирла ріки, серед моря, виднів острів, покритий зеленню, з якої вигналися вгору стрункі пальми. На піщаний берег спливали один по одному білі гребні морських хвиль.

Люди згуртувалися довкола Пізарро. Він перевів свій зір знову на місто і вказав рукою на ледве видні обриси будинків.

— Тумбес! — сказав гордо, — а цей острів — Пуна.

— Слава Богу! — промовив Ернандо де Сото, — тут, отже, відпочинемо.

— Кавальєро Ернандо доволі нетерпеливий, — з іронією в голосі відповів Пізарро. Він обернувся тепер з конем до своїх людей:

— Ви забули, мабуть те, що я говорив в Еспанії? Роки, не місяці, а роки важких переправ і боїв ждуть нас тут, на цій землі. А може, й не буде нам

повороту до старої батьківщини! Тумбес — це ледве початок. Це перший етап. Це брама до царства інків!

Дон Франціско звернувся знову в сторону міста. Ще далі стояла мряка, але він уявляв собі далекі шляхи, що йдуть з Тумбес до столиці, валки крамарів, оборонні мури міста, площі, на яких громадились люди, великі будинки й багаті палати, а може, й звичайні доми, криті соломою, як по зустрічних оселях.

— Це місто доведеться здобувати, — промовив знову, наче сам до себе, дон Франціско.

— Може, увійдемо в його мури мирно, без бою, — відповів хтось із гурту.

— Ні! — твердо промовив Пізарро, — мусимо пакувати над цим краєм, а міста ніколи не приймали б опору чужинної влади. Села так, міста ніколи. Тут губернатори, високі священничі чини, капітани, королівські підручні, все те, що належить до міста. Тут є влада залежна від короля імперії. Тут починається світ, якого ще не знаємо. Для цієї зустрічі треба приготуватися.

Пізарро відїхав конем убік і щось роздумував, поглядаючи то на місто, то на острів.

— Казав перекладач Феліпе, що індіани з острова є ворогами тумбесійців. Тепер, певне, наш капітан думає, з ким і проти кого йти, — сказав Микола.

— Трудна справа, — відповів Станько, поправляючи шолом, — я волів би стати союзником Тумбеса, тих, острів'ян.

— Невідомо, як воно є в дійсності. Цей Феліпе, з тумбесійців, і, хто знає, чи можна йому вірити.

— А, може, ми залишилися б десь тут, над морем, міркував дон Альмагро, — хоч на кілька тижнів. За цей час могли б розвідати все, що потрібно. Можливо теж, що ви диваки: з такою малою жменькою лицарів хочемо здобути цілу імперію!

Тим часом Пізарро, що підїхав знову до гурту, раптом обернувся:

— Ні, конкістадор не тримається берегів, а йде у глиб краю! Здобуває, а не животіє!

— Чув? — спитав Микола.

— А чому ж, — глянув на них Андрій, — наші козаки боронять Україну в степах, а не йдуть здобувати царство султанів?

Микола промовчав.

— Може, інші умови війни, може, сил не стає.

— Сил? А він, Пізарро?

— Він? — і Микола глянув на дон Фернанда, — чи я знаю? Заміристий, волю сильну має. Це ж досвід для нас неабиякий!

Розмова нагло увірвалась. Всі звернули увагу на острів. До берега підїжджали човни з озброєними людьми.

Виявилось, що це були послы з самим касіке острова на чолі. Всі були в кольорових одягах, із щитами й тонкими списами з мідяними вістрями.

Перекладач пояснив, що послы запрошують лицарів на острів.

Касіке стояв перед Пізарро. Він поклав руку на груди і глядів на дон Франціско безвиразними очима. Микола не міг нічого вчитати з цих кам'яних рис лиця і з темних скісних очей. Годі було пізнати заміри касіке, які могли критися за несподіваним запрошенням.

Другого дня Пізарро вибрав дванадцять лицарів, в тому числі й Миколу, та поїхав на острів. Касіке зібрав усіх своїх васалів з довколишніх селищ, і в такому почоті привітав гостей. Він мав на голові кольорову опаску з застромленим червоно-зеленим пером.

— Увага! — промовив Пізарро, — вони мають славу добрих ловців і жорстоких людей. Не залишайте зброї, будьте завжди напоготові!

Їли кукурудзу й пташине м'ясо та попивали чічу, напій, від якого можна було сп'яніти, наче від горілки.

Після пиру, касіке запросив їх на ловлю соколів.

— Це очевидна зрада! — заговорив Ернандо. — Хочуть нас убити.

Пізарро засміявся. Не відповів нічого, й годі було знати, про що він думає.

Опісля касіке наказав привести шістдесят ув'язнених тумбесійців.

— Що хочеш, — пояснив через перекладача, — те зроблю з ними на твою честь.

Пізарро звернувся до своїх людей:

— Така честь, кавальєрос, мені підозріла. Зауважте, що індієни мають під плащами заховані якісь предмети. Думаю, що це зброя. Ножі. Тепер будьте чуйні. Увага!

І звертаючись до касіке, додав з приятним усміхом:

— Дякую за таку велику честь. Звільни всіх цих полонених.

Касіке скривився, глянув на своїх, хвилину помовчав, і врешті дав знак рукою. Бранці стояли, сподіючись звільнитися, і прожогом кинулись тікати. Микола глянув на них і бачив, як бігли до берега моря, а там плигнули у хвилі, щоби вплав дістатись на суходіл.

Коли Микола глянув тепер на касіке, зауважив, як його лице скорчилось і він повів скісними очима поглядом поприєвних. Настала якась несамовита мовчанка. Микола мимохіть сягнув рукояті меча. І в цю хвилину пролунали одночасно два вигуки. Щось гукнув касіке, і в той же час Пізарро: — Бийте!

Еспанці були прудкіші. Доки індіанці змогли витягнути ножі з-під плащів, уже впали на них удари мечів і шпал. Микола прискочив до касіке й скрутив йому руку. Мідяний ніж упав на землю, і за хвилину касіке лежав непритомний.

— До човнів! — скомандував Пізарро, і всі побігли в сторону моря. Микола закинув напів живого касіке на плечі і біг разом з еспанцями. Він чув позаду себе крики й голосні накази, але не думав, щоб індіанці готовили напад. Адже ж у них у полоні був їхній начальник роду і касіке острова.

Ледве еспанці добігли до човнів, індіанці опам'яталися й засипали їх стрілами з луків. Втрат не було тільки дон Ернанда ранили в руку.

Ще цього вечора Пізарро наказав окопати табір ровом і наставити сторожу. На шатрі дон Франціска прибили листок паперу з виписаними воєнними законами. Папір підписав в імені імператора Карлоса П'ятого дон Франціско Пізарро, додаючи свої титули. «Губернатор і генеральний капітан», — читав Станько крутий підпис капітана.

Другого дня Пізарро видав рішучий наказ:

— Хто вміє будувати тратви?

Микола зголосився.

— Добре, підберіть людей, до тижня все має бути готове.

Два дні Пізарро майже не виходив зі свого шатра. Інші готували й чистили зброю, відпочивали або гуторили.

Біля полудня сторожа зголосила кількох індіанців. Це були посли з Тумбес. Вони передали листок паперу, кажучи:

— Перед роками прибув до нас чужинець, білий чоловік, і хотів залишитися між нами. Він звався Чор-

на Губа. Згідно з нашим віковим звичаєм, ми офірували його богам. Перед смертю він поклав на цьому листку свої знаки і просив передати білим металевим людям, які сюди прийдуть.

Пізарро читав:

«О, ви, які прийдете сюди коли небудь, знайте, що цей край має більше золота, як Еспанія заліза».

Пізарро наказав повідомити тумбесійських послів, що він має полоненого, касіке острова Пуна. Він передає його містові Тумбес, як дар.

Посли не відповіли ні слова, взяли з собою касіке, і зараз же, за еспанським табором, закололи його ножами.

В загальній тривозі й непевності завтрішнього дня пройшла ніч. Смерть касіке не зробила великого враження. Лицарі оточили свого капітана.

— Що значить те посольство?

Пізарро глянув понуро на своїх людей.

— Означає війну. Хіба не ясно? Склічте всіх на воєнну раду!

Стояли перед ним зарослі, бородаті, в самих сорочках, у засмальцьованих штанях і подертих чоботях.

— Еспанці! — почав Пізарро, — Тепер, або ніколи! Йде домашня війна, одне місто проти другого, один касіке проти іншого! Жахлива ненависть між нами. Той мертвий касіке свідчить про те, що є нагода здобути імперію. До Тумбес краще увійти силою, як сидіти марно й ждати, хто зна на що. І тому ми рушаємо на Тумбес. Еспанія потребує золота! А тут усе спливає багатством. Ви бачили його доволі по селищі. В місті, очевидно, золота куди більше. Там величній постаті богів, вилиті з одної золотої брили, там по домах золоті долівки, жінки й мужі в самоцвітах, в золотом тканих плетінках.

Коли еспанець чує золото — йде вперед і буде боротися!

Еспанці! Ще раз нагадую: Наша батьківщина потребує золота! І ми його здобудемо! Хай живе імператор Карлос П'ятий! Хай живе Еспанія! На Тумбес!

— На Тумбес! — понісся оклик сотні здобичників, понісся понад чужими водами, понад чужою незбагненою землею.

5. ФРАНЦІСКО ПІЗАРРО

— Учора,— розказував Микола своїм козакам,— дон Франціско вислав групу вояків на розвідку. Мають вернутися сьогодні ввечері. Якщо їх не буде, рушаємо. Станько покивав головою:

— Небезпечна розвідка. Хто її провадить?

— Дон Мігуель. Погляньмо, чи не йдуть.

Вони стояли перед табором і оглядали околицю. Мертві гори й поля видніли перед ними. Сухі стовбури кактусів стояли непорушно серед несамовитої тиші. Ні людського голосу, ні співу птахів, ні шереху. Наче ця земля була порожня й ніхто на ній не жив.

— Пустеля — з якоюсь повагою в голосі промовив тихо Станько.

Біля полудня вернулося троє людей з відділу дон Мігуеля. Змучені докраю, розповіли, що індіяти оминали їх, але знали, що вони йдуть і потайки слідкували за ними. Дон Мігуель ішов обережно й остерігав своїх, щоб були пильними, тримали зброю наготові. Згодом вони зауважили, що поза скелями за кущами і стовбурами кактусів, криються озброєні люди. Дон Мігуель обіцяв до вечора вернутися, очевидно, якщо не попаде в якусь ворожу засідку.

Цього дня вони не вернулися. А вдосвіта дон Франціско вирішив покинути табір і підійти під місто. Тратви було збудовано сильно на запорізький взіреть; їх можна було вживати не тільки на ріці, але навіть і на розбурханому морі.

Пізарро поділив військо по тратвах, наладував на коней усе добро та рушив угору, проти течії ріки.

Околиця стала скоро дикою й скелистою. Могутні стіни з червоного граніту окутували русло ріки й закривали вид на довкілля. Вгорі ширяли гірські орли, шукаючи здобичі. Темні тіні панували в цьому глибо-

кому суворому проваллі. Тільки час-до-часу крізь прогалини в скелях, видно було гористу сіро-жовту околицю, або далекі рівнини, залиті соняшним промінням.

Звільна тратви віддалювались одна від другої чим раз більше. Першою тратвою кермував кавальєро дон Уртаго, на другій плив Пізарро з кіньми і двадцятьма людьми, а між ними були й наші козаки. Позаду пливло шість інших тратв. Усі гребли веслами туго і справно, бо поборювати течію ріки не було легко.

Нагло спереду почулися крики. Микола глянув туди, але перша тратва була задалеко і за зламами гранітних скель. Коли ж вони минули закрут ріки, Микола задеревів. У тому місці скелі розступались, і на невеличкій рівнині він побачив гурт індіан, які мучили лицарів дон Мігуеля.

Перша тратва якраз причалювала до берега, але люди не висаджувались на берег. Індіани закидали їх з місця гострими каміннями. Микола побачив, як один з пеонів звалився на тратву, поцілений камінною.

В цю хвилину Микола скочив на коня.

— За мною, хлопці! — крикнув до своїх, і без думи плигнув конем у воду. За ним кинулися Станько й Андрій. Біла піна вкрила їздців, їх залляли хвилі води, але козаки скоро опанували стихію. Цупко тримаючи в руках поводи, вони впливли на берег і чвалом погнали в сторону індіан.

Ворог ніяк не сподівався побачити людей на конях.

— Чудо, чудо! — кричали індіани. Їх огорнула паніка. Кинули зброю і почали втікати. За ними кинулися комонні, сікли шаблями і брали полонених.

Коли вернулись на рівнину, побачили страхітливую картину. Дон Мігуель і двоє пеонів уже не жили. Во-

ни були без рук і з виколотими очима. Інші також кінчали своє життя серед мук і стогону.

На березі ріки вирости перші могили еспанських конкістадорів, загиблих у бою з воїнами царя інків.

Другого дня підпливли до великої рівнини. По правому надбережжі розташувалося велике місто, одна безмежна руїна. Те, що розказував про своє місто Феліпе, — було колись, може, ще перед роком, може, й недавно коли ще домашня війна не пройшла над столицею тієї далекої провінції інків.

Пізарро побачив, що його люди попали в якусь зневіру і втратили бойовий дух. Зразу наказав причалити на другому березі ріки, і ставши на великому надбережному зламі граніту, приглядався висадці. Люди причалювали неохоче, ліниво виладовували тагари, знехотя лагодили табір.

Пізарро не дивувався: смерть конкістадорів, до цього ж смерть не на полі бою, а в неволі, серед страшних мук, потрясла його військом. До цього руїни міста і безлюдна рівнина, засипана рештками знищених мурів і кам'яними звалищами святинь і палат, очевидно, заломили дух вояків. Вони боялися глядіти в вічі своєму капітанові. Працювали мовчки.

Пізарро підійшов до них. Він не міг дозволити на те, щоб зневіра огорнула їх серця, щоб погас вогонь їхньої волі й гону до успіхів. Великі невдачі вимагають великих рішень.

Він наказав суворий перегляд війська.

Говорив коротко і твердо, в імені імператора Еспанії. Опісля прикликав полонених індіан.

— Ідіть до міста, — сказав через перекладача, — і скажіть вашому губернаторові, що ми не прийшли з ворожими намірами. Усі можуть бути спокійні, —

нікому нічого злого не станеться. Тільки вбивники дон Мігуеля і двох моїх вояків будуть покарані!

Індіани скоро, без слова, відійшли в сторону міста. Пізарро чекав цілий день на відповідь. Чекав і цілий наступний день.

Але відповіді не було. Зате поміж руїнами міста появилися відділи індіан, які обсадили переправу і шикувались, напевне, до якоїсь розправи.

Під вечір дон Франціско покликав до себе Миколу й Станька.

— Нині вночі виконаєте раптовий напад на ворога. Кожний з вас дістане десять кінних і тратву. По другому боці вчините якнайбільше переполоху! Ви — гураган, ви — буря, ви — могутня сила, яка торощить ворога безжалісно і суворо. Опісля так само нагло зникнете.

— Яка зброя? Маємо вжити рушниць?

— Ні,— відповів Пізарро,— рушниці — наша остання зброя, останній найсильніший козир. Вони, напевне, бояться гуку, але так само, певне, звикнуть до нього, коли почують нашу стрілянину раз і другий. А тоді що нам залишиться?

— А гармати? — спитав Станько.

— Хто знає, що нас ще чекає! Зберігаймо несподівані засоби до остаточної розправи. Перед нами імперія! Ми не знаємо, яке військо, і які боєві засоби мають інки. Ми взагалі не знаємо нічого про столицю їхнього царства, про його могутність і силу. Нам невідомо, за ким стоїть оте місто, ми не бачили ні одного справжнього королівського воїна. З Богом, кавальєрос!

Микола і Станько проїхали кіньми берегом ріки, вибрали місце для переправи, очевидно, не проти міста, а яких дві милі нижче, та обговорили всю виправу.

Настав вечір. Червоний місяць ще не вийшов з-поза

скель, коли відділ кінних воїнів просувався тихо на місце переправи. Кінські копита були обвинені рештками міхів і одягу. Їхали в тіні скель і корчів, і жодний дзенькіт зброї, жодне слово не зраджувало їхньої переправи. Тратва з двома пеонами тихо попливла рікою. Таку підступну тактику Микола знав ще з козацьких часів, де воєнна хитрість і наглий напад були частіше єдиною зброєю і запорукою успіху.

Так само тихо й непомітно переправилися на другий берег і підїхали під перші руїни міських будівель. Тут засіли в тіні, і Микола, зачекавши до часу, коли все довкруги покрила глибока ніч, вислав Андрія на розвідку. За пів години він повернувся. Міські площі були повні війська. Усі спали спокійним сном, тільки кілька сторожів берегли сонні відділи.

Тоді Микола дав знак до дії. Наскок був, як буває, ніхто з індіан не сподівався кінних людей. Зриваючись зі сну, вони жахалися вигляду несамовитих їзців, що так несподівано появилися серед гущі вояків, сікли шаблями і зникали несподівано в сутінках вуличок, щоб за хвилину знову повторити свій напад.

Індіани переполошилися. Гинули в паніці, затоптували самих себе в утечі, ранили власних вояків стрілами, які випускали з луків у всіх напрямках.

Так само несподівано, як і з'явилися, їзці зникли, немов провалилися крізь землю. Це Микола дав знак до відвороту. Чвалом рушили до переправи, і невдовзі були вже на другому березі ріки. Втрат не було жодних.

Такі й подібні бої тривали вже два тижні. Пізарро рахувався з тим, що підїздовою війною ослабить ворога та змусить його залишити місто. Так і сталося. Полонені розказували, що багато індіан утікає з міста, що всі бояться несамовитих потвор з чотирма ногами й двома головами.

Врешті, одного дня, прибули послы від касіке міста.

Він пропонував мир.

Тепер еспанці стояли перед шатром Пізарра, а він говорив з послами:

— Місто може бути спокійне. Нікому нічого не грозить. Жадаю тільки, щоб наш касіке признав владу імператора Карлоса П'ятого і мене, як королівського губернатора. Все золото є моєю власністю. Люди мають вернутися до міста і до своїх осель.

Опісля Пізарро звільнив усіх полонених і запросив послів на вечерю. Тут вони виговорилися, що мешканці міста змучені домашньою війною та що касіке, напевне, погодиться на умови губернатора. Індіяни не вірять, що зможуть коли небудь оборонитися перед білими людьми.

— Білі люди воюють добре, можуть закінчити нашу внутрішню війну і принести нам мир, — говорив посол, — а золота в нас небагато. Золоті й срібні дома знайдете в місті Інків — Куско.

Ці вістки дуже потішили Пізарра.

— В нагороду за те, — сказав дон Франціско, — ви й ваші дома будуть під моєю опікою. Нічого вам не станеться. Двері ваших хат позначить знаком хреста. Це означатиме для нас усіх, що в тому домі живуть наші друзі.

Коли послы відійшли, Пізарро задумався. Не брав навіть участі в загальній радості своїх людей.

— Не вірю в те, що тепер прийдуть легкі часи. Не забувайте, що це велика держава, і до цього часу ми зустрічали самих лише озброєних селян, тобто якісь певне, пограничні війська. Десь там є полки з капітанами і військовою стратегією, є зброя, є мужі, що керують державою. Це все небезпечно для нас, хоч, справді, справу полегшує нам домашня війна серед інків.

— А все ж, — додав Микола, — маємо вже величкіє місце, звідки можна щось починати.

— Так, маємо маленьку територію нової Еспанії, — вказав Пізарро рукою на руїни міста. Чи не назвати б її Нова Еспанія?

І він, зачекавши хвилю, звернувся до своїх вояків:

— Найближче місто має дванадцять тисяч залогів проти нас, горстки збройних. Еспанці! Чи це не нагода здобути славу конкістадорів? Чи не нагода руйнувати в бій за нашого короля Карлоса П'ятого?

Другого дня в'їхали до Тумбес та розташувалися в небагатьох уцілілих домах. Тепер Пізарро розпочав свою роботу, як губернатор цілої околиці. Він вислав людей по містах і селах, настановляв нову владу, розвідував пляни, відбудовував місто.

В одному з таких роз'їздів, лицар де Сото відкрив шлях через гори. Це була кам'яна дорога, яку збудував інка Уаїна Капас. Інші привезли брили золота і жемчуги, які здобули в боях з гірськими індіанцями. Тепер уже всі повірили в казкові скарби столиці царства інків.

Пізарро висилає до порту Альмагра, щоб привів більше людей. В довколишніх містах нові касіке виконують накази без жодних вагань. Населення слухняне й спокійне. Зібрані скарби залишаються на місцях, під опікою касіків.

Під час одної з таких поїздок Пізарро вибрав місце для будови нового міста.

— В день святого Михайла, цього року Божого місяця п'ятсот тридцять другого, покладу угольний камінь під місто. Надам йому назву Вілія де Сан Мігуель де Пюра.

Ім'ям пана і володаря тумбезійської землі Пізарро роздає маєтки новим вельможам, будує кораблі і висилає золото до Іспанії. До Альмагра і до кавальєра Люки пише листи, щоб приспішили набір війська, бо його сили слабкі: сто сорок людей, до того, лише п'ятдесят кавальєрів. Так минають місяці.

В останніх днях князь Чімо Капас пропонує союз проти узурпатора, інки Атауальпи.

Пізарро приймає цю несподівану поміч. Микола їде до князя на переговори, їде втрюх, зі Станьком і Андрієм.

Дорога важка. Мусять перейти високі гори Морропон і Мотуме, ночувати під скелями і в кактусових галях, до того ж, для коней нема доброї паші. В селах, які тут зустрічають дуже рідко, люди приймають їх добре. Це ж їхні союзники, білі воїни, сини бога сонця. По обох боках дороги бачать кості людей і спалені садиби.

— Кінець імперії! — задумано промовив Микола.

— І народини нових часів, — відповів Андрій, — але чи кращі вони будуть, як ті, що ми тут застали?

Прибули до князя і аж тут відпочили. Тепер мали змогу пізнати цей край і людей, настільки інших від тих, з-поза моря. Із здивуванням бачили, що індіанці не знають возів, а в їхніх будинках нема сходів. Не знають заліза, але зате мають по містах водогони і великі майстерні, де виливають постаті богів із золота й срібла. Не знають грошей, але мають великі магазини харчів, які розділюють справедливо серед населення.

Іли м'ясо з лями і солодку бараболлю-батата, знали кукурудзяний хліб і горох. Часто жували листя з корчів коки, що, як казали, дає силу й відвагу. Любили ходити в оздоблених кольорових одягах і залюбки вбирали на голови пера кольорових птахів. Тільки індіанці з гірських районів ходили в будні ледве з

опаскою на бедрах і розмальовували обличчя в білі й бронзові фарби.

Вечорами сідали біля вогнів і грали на трубах і флейтах. А ночами неслися просторами якісь чудні мотиви, монотонні, а zarazом дивно ритмічні.

— Чуєш? — зривався з землі Станько, коли ще мандрували горами, — чуєш? Це щось несамовите. Вони вставали й слухали. Десь здалеку, наче не з цієї землі, лунали ледве чутні, далекі звуки.

— Б'ють у бубни, — тихо казав Андрій.

— Можливо, але зважте: це не музика. Ось, б'ють скоро, а ось повільно. Тепер перестали.

За кілька хвилин почувся з іншої сторони подібні тони, і так без перерви, з різних боків, з різних сторін світу.

Після довгої важкої дороги, вони прибули на місце. Тепер жили в палаті князя, і тут довідалися багато про місцеві звичаї. Князь був ввічливий і пояснював усе, що їх цікавило. Коли одної ночі почувли знову голос таємничих бубнів, запитали князя, що це означає. Той відповів, що таким способом подають вістки з міста до міста, з однієї оселі до другої.

— За один день знає ціла імперія те, що потрібно. Одне місто подає вістку другому, одне село іншому, і так летять новини повітрям по цілій країні.

Багато дечого могли ще довідатись наші козаки від князя, але час було вертатися назад. Останнього дня, перед від'їздом, князь передав їм невеселі вістки: — «П'ятсот тисяч ворожого війська, добре озброєного і вишколеного, готується до війни. Перші відділи наближаються вже в ці околиці, і треба чекати нових кривавих боїв».

Пізарро прийняв цю вістку з делким збентеженням.

— Це недобре,— сказав.— Ернандо де Сото і мій брат принесли такі самі вістки. Допомоги з Островів Перел немає, а мої еспанці воювати вже не хочуть.

— Знаю,— відповів Микола,— в таборі йдуть розмови про поворот додому. Ціле щастя, що Еспанія далеко.

— Вернулися б усі, якби були кораблі. Багато з них має вже доволі золота, і славу заснування Нової Кастилії залишили б радо для інших.

Коли Микола відійшов, сторожа зголосила, що прийшли індіанські послы. Вони заявили дон Франціскові, що приходять від інки Атауальпи. Пізарро прийняв їх у приязності свого почоту. Розмова була короткою. Один з послів виступив наперед і сказав:

— Инка Атауальпа забороняє вам, під карою смерті, залишати Тумбес. Ніхто з вас не сміє вийти поза місто!

Пізарро не дав пізнати по собі того, що діялося в його душі.

— Перекажіть,— відповів спокійно,— що я рішився йти з моїм військом уперед. Може, я й поверну би, але не можу. Я є представник двох найбільших Сеньйорів світу,— Папи й Імператора. Вони вислали мене, щоб сповістити вам нові правди, потрібні вашій душі й тілові. Ото ж, вам не залишається нічого іншого, як прийняти мене, як гостя і пана.

Послы не зворушилися словами Пізарра. Переказали погрозу інки: «Як прийдуть, уб'ю їх!»

Коли послы відійшли, Пізарро скликав раду кавальєрів. Слова інки були важкі. Деякі з лицарів радили покинути місто й отаборитись в Сан Мігуелі. Інші висловлювали думку, що взагалі слід залишити фантастичні мрії про підбій імперії.

— Це божевілля! Нас кількадесят проти незчисленних тисяч. Скоріше, чи пізніше, пропадемо!

Пізарро стиснув губи. Те, що його тривожило, було не ворог, а єдність його людей. Він бачив, що деякі з лицарів не мають охоти йти на дальші авантури і, що більше, вони можуть підмовити інших. Ясно, що це було розумно добувати імперію з такими слабкими силами. І досвід капітанів і їхній розум наказували в якийсь спосіб з честю завернути з такого непевного шляху.

— Нікого не затримую,— заявив Пізарро після короткої мовчанки.— Хто хоче, хай збирається до Еспанії. Звільняю їх від служби.

Чотири лицарі і шість пеонів зголосилися до повороту.

Вневдовзі залишили Тумбес і рушили в глиб краю. Без боїв зайняли міста з кам'яними домами. Це була територія союзників. Пізарро докладно вивчав торговельний рух між містами. Всі товари мали устійнені ціни, на основі взаємовиміни. Діяли митні урядовці, були добрі дороги, порядок і спокій. Пізарро бачив довгі валки індіан, які несли на головах тондин в місто. Возів вони не знали. Йшли гусаком, тільки за фдним, з велетенськими міхами, наче муравлі. Лицько теж якесь своєрідне письмо, сплітаючи у вузлах кольорові шnurки.

Минаючи міста, Пізарро довідався про ворожі наміщепти. Ходять слухи, що білі люди не є такі сильні, як це здавалось. Навпаки, вони слабкі й не мають витривалости. Тому вживають звірят, щоб рухатися вперед. Їх можна забити куди легше, як індіанця. Тільки треба поцілити в відкрите місце.

— Це дуже небезпечні слова,— сказав Пізарро задумався. Він здавав собі справу, що великі небезпечки йдуть на нього і його людей.

розумна і лагідна, як Шехерезада. А далі згадав ко-
раблі, що везли його в цю країну інків і козацьку
доньку, струнку і смагляву Іму.

— Княжого роду,— прошепотів, і нагло огорну-
ла його якась дивна туга. Подумав, що дав би багато
за те, щоб бути близько неї.

Раптом почув своє ім'я. Пізарро, що їхав наперед,
дав їм рукою знак. Хлопці підірвали коней. Стояли
тепер на верховині, біля Пізарра. Дорога йшла далі
вниз, а там, у долині, побачили зариси великого і роз-
логого міста.

— Кахамарка! — сказав тихо Пізарро.

Наближався вечір. Було спокійно. Сонце ховало-
ся за скелі. Люди гляділи на місто, наче заворожені.
Здалеку золотом блищали дахи домів і копули палат,
багрянті міддю великі площі, але все довкола було
порожнє і мертве.

— Що це? — промовив згодом Пізарро, — не-
вже ж сплять оборонці? Не знають, що лицарі далеко-
го імператора стояли біля міста?

Біля них згуртовалися тепер усі воїни Пізарра.
Ще хвилинку чудувалися видом Кахамарки, аж Пізар-
ро наказав готувитися до нічлігу і воєнної дії. Сам
зорив далі місто й околицю.

Коли розпалили вогнища, сторожа зголосила пос-
лів інки Атауальпи. Передали від царя-узурпатора
десять лям і харчі, та заявили, що інка прийме завт-
ра Пізарра в своїй палаті.

Дон Франціско похвалив інку і додав:

— Це добре. Я висланник царя, що має під сво-
єю рукою більше вассалів, ніж інка Атауальпа. Я
маю заснувати тут нову державу мого імператора.
Проголосити заповіді Божі. А тоді піду далі у гли-
боку країни, аж до другого моря. Коли Атауальпа не схо-
че бути моїм союзником, між нами стане одне тіль-
ки слово: війна!

Коли послі відійшли, Пізарро нагло змінює свій
план. Наказує погасити вогні і з усім відділом під-
ходить на одну миль дороги від міста. На невелич-
кому горбі шикує своє військо в три відділи, а сам
стоїть і споглядає Кахамарку. З цього горбка, на яко-
му зупинився тепер Пізарро, можна бачити на пло-
сах міста білі шатра вояків і великі відділи озбро-
єних людей.

— Тисячі їх,— шепоче сам до себе Пізарро. А
за містом, на левадах, пасуться цілі стада лям. Ще вид-
но золоті дахи палат, але темна ніч наступає скоро і
все покриває своїм чорним покривалом.

Пізарро був свідомий, що завтра вирішиться йо-
го доля. Тут зачиналася гра не тільки за його життя
і життя його лицарів. Це велика конкіста, велика іс-
торична хвилина. Від неї буде залежати формуван-
ня і велич його батьківщини на довгі-довгі століття.
Це наближається день слави або поразки. І холодний
вітер виступив на його чолі.

Позаду Пізарра стояло військо у бойовому шикі.
Станько злегка торкнув рукою Миколу. Обидва глянули
на свого капітана. Він схилив поволі коліна і склав
руки.

Пізарро молився.

Сонце вже вийшло високо на небо, і гострі тіні
вистігли в заламах гранітових скал, коли Пізарро дав
наказ увійти в місто.

На самому переді їхав на білому коні Дон Фран-
ціско, біля нього домініканин фрай Вісенте з хрестом
в руках. За ним письмом у руках. За ними гарцювали на ко-
нях молоді лицарі: дон Ернандо, Микола і Хрісті-
ан Марія. А далі їхало військо по відділах, опісля
артилерія, табір, і, врешті, тиловий швадрон дон Хуа-
на Сальседа.

Коли проїхали величаву браму сонця, збудовану з тугих брил різьбленого каменя і викладену золотими плитами, Микола глянув на їздців. Були бліді і руки тримали на шпадах.

— Це слава, або смерть! — подумав Микола і в умі почав благодіти Всевишнього про поміч.

Темним суворим блиском ламалося соняшне проміння на шоломах і зброї, на людських і кінських бронебляхах. Їхали поволі, крок за кроком. Здивування відбилось на їхніх обличчях, коли зблизка побачили красу міста. Проїздили обширні площі і парки, з зачудуванням оглядали кольорові доми і чудні різьби на камені. Здивування їх, було ще більше з тієї причини, що досі не стрінули ні однієї людини ні однієї тварини. Тільки згодом побачили якусь стару жінку, що сиділа в дверях хати. І більш нікого.

В'їхали на велику площу і затримались перед палатою, обкладеною плитами золота. Феліпе пояснів, що це є резиденція Атауальпи. Довкола площі, в тінях дерев, стояли розкішні палати і доми з водограями й садами.

— Величне місто! — промовив з тихим захопленням дон Хрістобаль, — навіть в Іспанії такого немає.

Микола хотів щось відповісти, але Пізарро дав знак, щоб зсідали з коней. В супроводі фрай Вісенте і трьох кавальєрос, Пізарро рішучим кроком увійшов у палату.

Микола поклав руку на штилет, готовий кожної хвилини до оборони. Станько і дон Хрістобаль теж були наготові, щоб відбити кожний скритий наступ.

Але в палаті не було нікого. Вони минули колом, ни з різьбленими обличчями богів і увійшли до дальших кімнат палати. Золотий поміст дзвенів під їхніми кроками, що лунали несамовитою порожнечою.

голос Пізарра заломлювався тисячами металічних тонів:

— Тут зачекаємо на царя імперії! Дон Хрістобаль, передайте людям мій наказ: Повна тривога, усі зброї, суворе поготівля!

Затрималися серед золота і срібла, різьблених богів і престолів, укритих багатотканими килимами. Пізарро тихим голосом промовив до Миколи:

— Учора я бачив з гори сотні білих шатер на цій площі, перед палатою. Хай Феліпе розвідає, де інка з військом!

За хвилину Феліпе сказав:

— Дві жінки, які готувлять напій для вояків інка кажуть, що військо опустило вночі місто. Атауальпе в таборі, на південь від міста, за мурами.

— Дон Ніколяс, поїдете до інки. Скажете йому, що не знаємо, де замешкати, а не хочемо робити нічого проти його волі.

Микола вийшов. Пізарро глядів йому вслід, думався задумано на тугі плечі Миколи, вкриті лискунами бляхою, на високі викладені чоботи з великими острогами. «Більше таких лицарів, — думав дон Франціско, — і він міг би бути спокійніший доло Перу, нової еспанської землі.» Йому не по-бались скриті блиски в очах деяких еспанців, коли давав важкі накази, і коли умови походу сягали раз понад межі людських сил.

За хвилину Микола зголосив, що вибирає до по-ства Станька, Андрія, де Сото, і дванадцять

Пізарро кивнув головою. Усі вийшли перед па-

Коло Микола, на чолі свого почоту, від'їхав,

— Це недобре! Ніколяс і п'ятнадцятеро людей, —

же мало проти тисяч вояків. Може, будуть потре-

бувати помочі. Несподівана поява нових людей завжди бентежить ворога. Бери, Ернандо, двадцять людей, і їдь за ними. Коли прийде потреба, знаєш, що робити! Не жалуй шабель, ні життя!

А тим часом Микола виїхав за мури міста і втедзві побачив перед собою великий табір, що розташувався на обширній гірській долині. Здалеку, посередині, видніло велике біле шатро, оздоблене в'язанками кольорових пер.

— Чвалом! — скомандував Микола і рвонув конем уперед.

На вигляд кінних лицарів, індіани, які стояли біля своїх шатер, розбіглися з жахом. Микола гнав конем вільним проходом, і за хвилину стояв перед шатром інки Атауальпи. Атауальпа сидів ліниво на золотому троні, в оточенні князів, лицарів і державних достойників.

За п'ять кроків перед інкою Микола стягнув поводі так сильно, що кінь став дуба.

З криками переляку індіанські достойники відбігли вбік. Тоді Микола під'їхав на два кроки до Атауальпи. Інка сидів далі нерухомо на троні, але Микола зауважив його темні руки, які корчем охопили поруччя трону, і рясний піт, що краплями спливав йому з чола і скронь.

Тоді Микола витягнув рапіру, віддав салют інці і покликав Феліпе.

— Пан губернатор в'їхав до міста Кахамарки і стоїть з військом на площі, перед палатою. Казав заявити через мене, що його радує невимовно приязнь з великим царем цієї країни, та що очікує великого інку в палаті. Казав теж запитати, де він має замешкати?

Атауальпа довго мовчав, глядів тільки пильно своїми вузькими темними очима на Миколу. Врешті сказав горловим неспокійним голосом:

— Казав мені один касіке, що ви погані воїни і злі люди.

Микола розумів уже дещо мову індіан і сам навчився трохи від Феліпе говорити, тож не ждав на переклад, але самовпевнено засміявся:

— Шкода, що ти не бачив, як ми воюємо! Ось, хто з вас є ворогом пана Пізарра, губернатора цієї імперії, хай вийде! Побачиш, хто ми!

Шпада Миколи зі свистом майнула в промінні аскравого сонця.

В цей момент почувся тупіт кінських копит. Ерандо зі своїми людьми пригнався на площу і став збоку шатра. Атауальпа коротким поглядом оглянув нових їздців. Ні один порух лиця не зраджував його зворушення. Але нове скріплення вояків Миколи він зрозумів, як погрозу. Байдуже повернув голову до достойників, які стояли біля нього, і голосно сказав:

— Я бачив, як тут, біля мене, втікали воїни від білих людей. Наказую зловити боягузів і негайно покарати їх смертю!

Опісля з усміхом звернувся до Миколи: Хто знає, які ви є в бою! А ось, за чотири дні дороги звідси є ворожі племена. Можете піти зі мною і допомогти їх подолати?

Микола легковажно віддуб губи:

— Нас, десять їздців вистачить, щоб розігнати все військо цієї землі!

— Побачимо, — відповів спокійно інка, — піду і подивлюся на вас. Скажи, хай ваш пан замешкає в трьох кімнатах палати, залишаючи середню для мене. А інші хай мешкають в домах, позаду палати!

Опісля послам подали на великих тацях золоті кубки з чічою-горілкою, а на закінчення Атауальпа ще раз голосно звернувся до своїх:

— Хто буде втікати, або ховатись від білих їздців, того покарати смертю. Оголосити мій наказ усім!

Поволі верталися лицарі табором і розглядали військо Атауальпи.

— Скільки їх тут зібалося, дон Ніколяс? — спитав де Сото.

Микола подумав:

— Якщо взяти під увагу, що шатро інки стоїть посередині, то думаю, буде їх з сорок тисяч.

— Так і я оцінюю сили Атауальпи. Це дуже неприємно, але правдиво.

Пізарро вислухав звіт, розпитав докладно про табір і сказав:

— Не говоріть нікому про силу інки. А тепер приготувати вогнепальну зброю, рушниці і гармати!

Надійшов вечір, а з тим скоро, як завжди в цій країні, запала ніч. Після спеки стало раптом холодніше і непривітно. Серед чужих мовчазних мурів і нещасливих вулиць стояли тепер готові на все, вони, леви Іспанії і конкістадори таємничих земель, та сторожили, як ніколи дотепер. Про відпочинок і сон ніхто не думав. У повній зброї походжував по площі Пізарро, особисто доглядав поготівля, перевіряв вогнепальну зброю, а особливо гармати.

Поволі повертався він у палату. Нагло відчув якусь велику самотність і поглянув на людей. Захоплювалося враз йому поділитися з кимось своїми думками й сумнівами, своєю вірою й зневірою, усім тим, чим була сповнена його неспокойна душа цієї таємничої ночі. Ще раз обійшов свої відділи, заховані на деревах і мурами домів. Усі вони стояли дрібнички гуртами, може шепотіли між собою про свої особисті справи, може, звірювалися в тайнах своїх сердець. Тільки він, капітан цих людей, не мав свого особистого життя, і ніхто не цікавився тривожним тремтінням його душі. Він ішов і шукав очима когось,

до кого міг би втекти від своєї самотности, і не находив нікого. А час ночі волікся поволі, наче б вічність відкрила перед ним свої челюсті.

Спертий об різьблену колюмну якогось дому, стояв Микола.

— Ходи зі мною, Ніколяс! — тихо промовив Пізарро.

Увійшли в палату і сіли біля відкритого вікна, з якого було видно мертву площу і тіні вояків біля домів.

Спитав:

— Багато світу бачив? Як ти дістався до Еспанії?

Микола розповів про свої пригоди, розповів про свою руську землю і козацтво, про неволю і бій на морі, про Станька й Андрія.

Пізарро слухав уважно, зацікавлений словами Миколи.

— Ти ще молодий, — почав дон Франціско, коли Микола розповів свою історію до кінця, — але я маю шістдесят чотири роки. Я пережив часи слави і ганьби, тріумфу й упадку, і знаю тепер, що найгірше — є вмерти серед безсилля і забуття. Ні! На вершці тріумфу смерть — це горде закінчення життявої мандрівки! Скільки років ти вже у мандрах? Десять? Це нічого, коли ти їх не змарнував у безділлі або у благих справах. Живи славно й відважно! І хай далі твоє життя йде шляхом лицарів, шукай чести для своєї батьківщини і слави для твого роду! Коли вернешся до своїх, знай, що ці роки дали тобі небувалий досвід, який можеш зужити для оборони твоєї країни.

Микола не хотів переривати потік слів дон Франціска Пізарра, а губернатор відчув душевну потребу висловити все, що було в ньому незаспокоєне і закрите.

Тепер вони проходили перед палатою, у тіні дерев, і Пізарро говорив Миколі:

— Не хочу вмерти без тріумфу. А ця холодна ніч рішає успіх цілого мого життя! Це ніч слави або забуття. Коли я в думках переглядаю моє життя, бачу, що ще ніколи не стояв я так близько від моєї цілі. І однаково близький від упадку.

Пізарро спинився і склав руки на грудях:

— Моє життя було чисте. Я бажав служити Еспанії і бажав успіхів для себе. Хотів бути багатим, і ніколи не був, хотів любови, і ніколи не любив. Ціле життя віддав батьківщині. Нині рішається сенс мого цілого життя. В цих вирішальних годинах я потребую когось, потребую особливої потіхи...

— З вами, дон Франціско, ми до кінця! — промовив Микола.

— Дякую! — відповів твердо. — Ти, певне, хотів би вернутися в руську землю?

— Так, — відповів Микола, — час уже нам стати знову в обороні рідної землі.

— Добре, цього року можеш бути вільний. За твої і твоїх друзів прислуги, належить тобі поважна кількість золота. Це не заплата, бо за загрозу життя, лицарську честь і вірність не можна платити золотом. Це тільки дрібна увага від твоїх друзів.

І Пізарро ще раз потиснув руку Миколи.

— А тепер, — сказав, — поклич до мене фрай Вісенте. Потребую потіхи від Всевишнього.

Микола вийшов у ніч. В місячному сяйві стояли будинки міста з фантастичними різьбами, з золотими статуями, що тепер блищали зеленувато-золотим тоном, і незнані дерева з чудними велетенськими квітами. Він стояв тепер біля палати, покритої щирою золотом бляхою. Десь шуміли вітри й чути було далекий голосіння, може орлині крики, може, останні стогони жертв таємничим богам цієї землі. Мідяне

коло місяця посувалося спокійно тим безмовним світом, і його проміння безслідно тонуло в темних проваллях гранітових скель.

Ранком донесла сторожа, що у війську інки Атауальпи помітно великий рух. На коні прискакав Андрій:

— Ідуть. Рушили в сторону міста!
Всі стали на місцях, готові до бою.

Першими прийшли послы Атауальпи. Їх прийняв Пізарро.

— Великий інка йде до вас, але з ним прийде військо, бо й ви прийшли до міста з військом.

Пізарро подумав хвилину і глянув у вічі послов:

— Хай інка приходить, як хоче. Я його прийму!

— Військо наше йде під проводом великого лицаря Румінагі,— сказав посол.

Пізарро знизав плечем, а посол продовжував:

— Прийде великий інка з двором своїм. Бажає, щоб ви приготували йому дім, званий вужем, від золотого вужа, зображеного при вході.

Послы відійшли. Пізарро наказав гарматчикам, щоб були готові до бою. Опісля сказав до фрай Вісенте де Вальверде:

— Фрай Вісенте, що сьогодні не сталося б, я призначаю вас єпископом цієї землі.

Фрай Вісенте стояв з хрестом у руці, щось говорив про кінечне затвердження цього призначення духовною владою, але Пізарро вже не слухав його слів. Зі свого місця він бачив, як з гір підходить до міста військо Атауальпи.

Вневдовзі прийшли нові послы.

— Великий інка став під брамою міста. Нині вже пізно зустрічатися з білими людьми. Він іде спати. Прийде до вас завтра.

— Хай приходить, коли хоче,— відповів з дostoїністю Пізарро.

Знову минув день, і надійшла ще одна неспокійна ніч. Еспанні не сплять, фрай Вісенте сповідає й причащає вояків, Пізарро сидить самотньо в кріслі Атауальпи й думає, думає...

Рано залунали труби і бубни, та тонко зазвучали монотонні тони флейт, зроблених з морських мушлів.

До міста увійшло військо без зброї; стали на площі, біля палати, та зробили місце для інки.

Микола глянув на своїх. Були всі на конях, у бойових бляхах із спущеними шоломами. Зліва від себе зауважив Станька й Андрія, оподалік — де Сото, Хрістобала Марію, дон Ернанда. А далі його зір перешов на індіанських воїнів, що наповнили тепер половину площі. Вони мали мідяні шоломи, криті шкірою ягуарів, а на тілі короткі понча бронзового кольору та плиткі мокасини на ногах.

До Миколи підійшов Андрій:

— Глянь на індіан,— сказав,— вони, здається, мають, як звичайно, зброю під пончами.

Микола бисто глянув туди. Справді, щось було не в порядку. Накидки індіан якось відставали, мабуть під ними були заховані бойові булави або бронзові сокири. Миколі пригадався пир на острові і суворі очі касіке.

В цей момент вісім індіан внесло на площу відкрити лектику, в якій на розкішних килимах сидів Атауальпа. Його чоло прикрашувала червона бинда та багато кольорових пер; на плечах мав накинене барвисте пончо, а в руках тримав золотий топірець.

Довкола лектики йшли достойники з жовтими опасками на голові, ознаками князівських родів. А за лектикою — п'ятсот найдобріших вояків, прибічна сто-рожа інки.

Микола пошукав зором Пізарра. Губернатор ще не вийшов з палати. Лише вони, лицарі-конкістадори, стояли тепер самі проти тисячі ворожих воїнів.

Атауальпа розглянувся довкола.

— Де є губернатор? — спитав голосно і широко засміявся.

Тоді з палати вийшов дон Франціско Пізарро в повній зброї, в товаристві Фрай Вісенте де Вальверде і перекладача Феліпе. Фрай Вісенте з хрестом і Святим Письмом поважно й поволі пішов у сторону лектики.

«На смерть!» — подумав Микола, стискаючи в руці шаблю.

Атауальпа звернув голову до священника і здивовано глядів на нього. Дивувався, що хоче ця людина, без бойового виряду і без зброї. А фрай Вісенте підійшов до інки, підніс хрест угору і промовив по-еспанськи:

— Муй ексцеленте сеньйор! *)

Тут священник хвилинку помовчав, і почав говорити далі, тепер уже мовою індіан:

— Христос, син Марії, своєю смертю визволив людей від гріха. Бог, який сотворив світ...

— Звідки знаєш ти, чужинче, хто сотворив світ? — нетерпеливо перервав Атауальпа, і в його словах відчули всі ноту глибокої погорди.

Було тихо, ніхто не ворушився, напруження зросло до крайніх меж. Кожний відчув, що в цю хвилину рishається доля світів і доля кожного з них, здобичників і лицарів великої Іспанії.

Голос священника звучав спокійно і мирно:

— Написано в цій книзі, — відповів домініканин і подав Атауальпі Святе Письмо.

*) Високодостойний пане!

Інка взяв книгу в руки. Було видно, що чогось по-дібного дотепер не бачив і не знав, що з тим зробити. Він оглянув її з усіх боків і з погордою кинув на землю.

— Геть! — крикнув, — геть з вами!

Це був уже виклик до збройної розправи. Кожному стало ясно, що мирного полагодження інка не бажає. А все ж, люди ще чекали. Тільки індіанськими відділами пройшов погрозовий шум. Еспанці стояли далі непорушно, заковані у важке залізо.

Домініканин ішов спокійно в сторону палати, не звертаючи уваги на ворожі пошуми багатотисячної юрби індіан.

Тоді проти нього вийшов дон Франціско Пізарро у повній зброї, з відкритим лицем.

— Не знає Святого Письма. Кинув його на землю. Це означає, що мирним шляхом не досягнемо нічого.

Атауальпа хоче війни.

Губернатор вислухав слова фрай Вісенте:

— В такому разі, — сказав спокійно, — ми почнемо перші.

І підняв у гору руку.

Пізарро рушив скорим кроком у сторону інки. Атауальпа догадався, що до нього підходить сам губернатор. Він підніс угору золотий топірець.

В цю хвилину страшний боєвий клич індіан рознісся в повітрі. Еспанці зауважили, як з-під пончі й накидок індіанських вояків появилися списи, топори й луки. Вони стояли тепер готові, ждали останнього наказу Атауальпи.

А інка, певний того, що готовість його війська до бою викличе переполох у рядах вояків Пізарра, звернувся в сторону губернатора. Зі здивуванням побачив він, однак, що Пізарро далі наближається до нього. Без зброї, тільки зі шпадою при боці відважився він вийти сам на королівську площу.

Близько Атауальпи, Пізарро відвернувся від інки, оглянув своїх лицарів і, затримавши зір на гарматах, підніс руку вгору.

Його гострий і рішучий голос сколихнув вояків: — Сантьяго і Еспанія!

Це був боєвий клич еспанців.

Страшний гук роздер повітря. Це випалили гармати. Одночасно лицарі з оголеними шпадами чвалом рушили в атаку.

З божевільним криком жаху індіанці кинулись урозтіч. Тепер аркебузери дали сальву з рушниць і мушкетів. Залізні їзди рубали втікаючих. Ще раз загреміли стріли мушкетерів.

Атауальпа зірвався з місця і стояв тепер у своїй золотій лектиці, скам'янілий від жаху на вид утечі своїх найкращих відділів. До нього під'їхав чвалом збройний лицар і замахнувся на інку шаблею.

Це був Андрій.

— Стій! — крикнув Пізарро, — його життя належить мені.

Інка ще далі стояв нерухомо, з боєвим топором у руці. А дон Франціско переживав одну з найкращих хвилин свого життя. Велика імперія інків стала в цій хвилині власністю Еспанії і її імператора Карлоса П'ятого.

Пізарро підійшов до інки, вхопив його за руку і шарпнув додолу. Атауальпа спотикнувся об золотий виступ своєї лектики і впав на землю. В цю хвилину Андрій скочив з коня, підніс інку і скрутив йому руки назад.

Великий інка Атауальпа, цар безмежних просторів і вождь багатьох тисяч воїнів, став невольником еспанського конкістадора, дон Франціска Пізарра.

Інка Атауальпа в задумі проходжувався по найбільшій залі своєї палати. Перед його очима ще далі стояла картина страхітливої події на площі міста: його вояки у мідяних і дерев'яних шоломах, добре узброєні довгими копіями, булавами, топірцями і ножами. І мала горстка білих людей...

Що, врешті, сталось? Його військо просто перелякалося гуку. Чули його вже не раз, коли він виходив з-під землі. Тоді падали скелі, вогниста гора кидала жаром, валилися доми і палати, тряслась і тріскалася земля.

Білі люди ув'язнили підземну силу. Це було ясно. Але як вони це зробили? Було б добре довідатись про це і самому наказувати вогневі і гукові.

Тепер він уже не думав про вояків, якими погорджував за їх переляк. Що буде далі? Він ув'язнив свого брата, правдивого інку, а його ув'язнили білі люди. Вікна до цієї його кімнати забиті золотими бляхами, через те така зелена відтінь світла. З-зовні, при дверях, стоїть сторожа.

Ані один м'яз його лица не задрижав, коли він, думаючи про своє становище, дійшов до висновку, що його не заб'ють. Його ще будуть потребувати білі люди.

В другій великій залі сидів Пізарро і переглядав золоті речі, що їх знайшли в палаті інки. Ці скарби перевищували сподівання губернатора. В одній лише скрині нарахували золотих виробів на сто тисяч дукатів.

Дон Франціско відклав папері і закликав Хрісто-баля Марію:

— Попросіть, кавальєро, інку Атауальпу на обід до мене.

Довго глядів Пізарро на інку, на його темне лице і вузькі скісні очі, в яких не бачиво ніяких порухів, ані хвилювань душі.

— Таємничі очі,— думав Пізарро,— що в них криється? Зрада, ненависть чи резигнація?

Він чемно попросив інку сідати і закликав перекладача.

— Де твій брат?

— В Куско, ув'язнений.

— Чому ти кинув Святе Письмо на землю?

— Я думав: вас легко побороти. Ви не воїни. Маєте слабі груди і слабі ноги. Через те їздите верхи на звірятах, а вночі йдете спати.

— Ти помилився. Ми маємо іншу силу, якої ти не можеш бачити. Але ми не прийшли до вас з війною. Пам'ятай: де наша нога стане, там є земля нашого імператора! Ви мусите його визнати, як найбільшого володаря на землі. І нашого Бога на небі.

Атауальпа мовчав. Тепер він був уже певний, що його не заб'ють. Можна визнати їхнього далекого інку і їхнього Бога, можна теж відкупитися золотом, за яким вони так шукають. Врешті, невірник у царстві інків це крам, і так, певне, є в цілому світі, отже, теж і в тих білих людей.

— Я хочу,— сказав Атауальпа, наче не дочуваючи слів Пізарро,— щоб ти поступав зі мною, як з царем цієї країни. Складемо умову. Ти залишиш мене тим, чим я був, а я наповню цю кімнату золотом, на висоту мого зросту!

Інка встав, підійшов до стіни і витягнув руку.

— Так високо!

Стояв і глядів на білу людину. Бачив у її очах недовір'я і радість, і подумав, що коли б він згодився, ціна була б дешева. Вистане золота, не треба визнавати ні нових царів, ні нових богів. І є час придумати, що робити далі, як знищити напасників.

Пізарро оглянув кімнату. Десять кроків ширини, шіснадцять довжини. Чи можна зібрати стільки золота?

Він встав і витягнув штилет.

— Згода!

Штилет черкнув на золотій стіні глибоку позему лінію.

— Коли наповниш кімнату аж по цю лінію, будеш вільний.

Атауальпа відійшов від стіни й сів біля стола.

— Добре! — сказав. — Але я мушу мати трохи свободи. Мені треба вислати людей до моїх князів і касиків, мушу видати накази.

— Скільки часу потребуєш?

Атауальпа коротко глянув з-під повік на Пізарро:

— Два місяці.

Пізарро був задоволений. Ціле пополудне сидів і думав. Нечувані казкові скарби вишле він до Іспанії. Сам залишиться в цій країні. Збудує міста, церкви, замки. Створить нову державу.

Як вона буде називатися? — майнула думка. Вирішив, нарешті, назвати цю землю Новою Кастилією.

Ще того дня видав наказ, щоб прибрали з вулиць і площ забитих, щоб і сліду не залишилося від ворожнечі між індіанцями й еспанцями. Оголосив наказ, щоб мешканці повертались до своїх домів. Можуть тепер спокійно жити і працювати. Хто бажає співдіяти з новою владою, хай одягає на руку перев'язку, позначену хрестом.

Ввечері Пізарро мав довгу нараду з фрай Вісенте. Розглядали пляни церков, які домініканин привіз з Іспанії. Вирішили зараз таки другого дня почати будову. Це було цілком зрозуміло. Пізарро прийшов у нову землю не для того, щоб нищити, а щоб творити, не руйнувати, а будувати, не воювати, а жити в мирі.

В тих тижнях Атауальпа приймав послів і розсилав своїх людей по всіх містах держави. Приїжджали до

ув'язненого інки вассали далеких земель, князі і полководці у повному боевому виряді. Пізарро не цікавився ними. Хіба цілком випадково ставав свідком розмов і запізнавався з підвладними достойниками інки. У своїй гарячковій праці Пізарро забував, що все таки індіанці можуть виступити проти нього. Наказував собі докладно звітувати, чи багаторічній опаску з хрестом, і які настрої серед населення. Зорганізував розвідку, головню, в місяцях, звідки приїздили послы до Атауальпи. В цей спосіб довідувався, на що натякав інка в розмовах з висланниками, і чи не задумав якої дії проти еспанців.

У розмовах з фрай Вісенте, Атауальпа розпитував про нову віру. Він ще вагався прийняти християнство. Не сказав своєї думки про те, що чув від священника; мовчав, порівнював і думав. А фрай Вісенте не змушував його міняти віру.

— Залишім це часові! — говорив до Пізарра.

Але одного дня прийшов несподівано до губернатора з двома севірами Атауальпи. Це були князівна Інеско. Нова віра і нові люди зацікавили обох князів. Вони погодилися прийняти християнство, і фрай Вісенте радісно повідомив про те Пізарра.

Дівчата говорили вже дещо по-еспанськи. Пізарро вів з ними розмову, наче з еспанськими князівнами. Був ними задоволений. Вони питали, чи губернатор дозволить з християнами прийняти ймення Анхелі й Інес.

Пізарро дав свою згоду і прохав, щоб обидві сестри частіше заходили до нього.

Фрай Вісенте був такий щасливий зі свого успіху, що дозволив навіть Атауальпі приймати у себе чаклунів, тобто служебниць бога сонця Інти, які виконували в святинях релігійні танці.

Микола бачив цих дівчат, коли вони відвідували інку, або проходжувались містом. Вони носили легкі, мов павутиння, суконки фіолетової барви з золотим паском. Волосся мали коротко підстрижене і зіпняте догори жемчужними обручами.

Тим часом будова міста швидко поступала вперед. Пізарро розкидав вали, збурих оборонні мури і старі доми, і на їх місце поставив нові, в еспанському стилі. Але серед тієї праці він все таки не забув, що населення далеких околиць, навіть і індіани, що живуть недалеко від міста, ставляться до нових володарів неприязно, а то й вороже. Він довідався, що близько, в недоступних горах збираються індіани на таємничі наради. Начальний вождь Румінагу збирає полководців і готує край до оборони. Пізарро знав, що інка не думає так легко піддатися білим людям, та що все, що він робить, має за мету виграти на часі.

В тих днях донесли губернаторові, що посланці інки не лише збирають золото, але й розвозять на кази та звітують Атауальпі про воєнне поготівля.

Це насторожило Пізарра. Одночасно з цими вістками прибули до нього таємні послы від ув'язненого справжнього інки з Куско. Пізарро довго розмовляв з ними, опісля пішов до Атауальпи. Застав його у великій залі. Инка стояв посередині просторої кімнати з закладеними за спину руками, і глядів на золото, що лежало на долівці.

— Великі скарби! — сказав, указуючи на золото. Пізарро глянув на дорогоцінний метал.

— Все як таки, ти не зібрав досі й десятої частини, — сказав губернатор.

Дон Франціско знав уже, що Атауальпа перерахувавсь. Він упав жертвою позірних величин. На перший бо погляд виглядало можливим наповнити цю залю до висоти людини. Але звичайний раху-

нок виказав дон Франціскові, що золота, вміщеного в такому об'ємі залі, Атауальпа ніколи не зможе доставити. Мабуть і сам інка бачив уже свою помилку, яка могла для нього скінчитися трагічно. Він сам уже побоювався, що не зможе додержати умови.

— Йдеться про те, — думав інка, — щоб повстанські війська були готові до дії скоріше, ніж настане день, призначений до віддачі золота, тобто, щоб до цього дня він міг бути вільним.

Хід його думок нагло перервав Пізарро.

— Звільни свого брата, Уаскара. Хочу його бачити.

Атауальпа глянув підозріло на Пізарра. Инка посміхнувся. Цю можливість він узяв уже до уваги. Коли Пізарро говоритиме зі справжнім володарем цієї держави, він Атауальпа, пропаде. Втратить свою вартість, а з тим і життя. І щоб попередити такий крок Пізарра, він опрацював плян оборони. Вирішив убити брата і вже давно послав людей до Куско з наказом отруїти в'язня.

— Уаскар не живе! — відповів інка, пильно дивлячись на дон Франціска. Хотів знати, яке враження зробить ця вістка на губернатора.

— Це неправда! — відповів спокійно Пізарро. Тепер уже Атауальпа знав, що губернатор не тільки чув про його брата, але й бачився з якимись послами брата, або і з ним самим.

— Чому неправда? — відповів швидко, щоб приховати свій неспокій. — Я сам убив його власними руками!

— Брата?

Атауальпа знизав плечем.

— Відкрий ось цю скриню. Там є келих з черепа мого другого брата, оправлений в золото. Я його перемиг у війні і вбив! Якщо б я програв бій, то він, оцей мій брат Атока, пив би вино з мого черепа.

Тепер думав Пізарро. Він догадався, що Атауальпа має намір убити свого брата Уаскара. Можливо, що цей уже й не живе. Все ж таки, Пізарро вирішив перевірити цю справу, тим більше, що Куско — столиця головного жреця країни, славиться казковим багатством храмів. Дон Франціско ще раз оглянув кімнату.

— Збереш усе золото?

— Зберу, — відповів Атауальпа, але Пізарро відчув сумнів у його словах. Не сказав проте нічого, щоб не викликати ніякого підозріння в Атауальпи.

Ще цього самого дня дон Франціско покликав до себе Миколу. Сказав йому, щоб вибрав собі людей і рушив до Куско.

Ввечері сповістив Микола, що бере зі собою Станька, Андрія і двадцять індіан.

— Якщо хочеш, кавальєро, вертатися на свою батьківщину, то ця виправа буде остання в моїй службі. Не радо звільняю тебе і твоїх побратимів, та що зробиш.

— У трудах конкістадорів, дон Франціско, ми зжились, але туга сильніша! І моя батьківщина, певне, в більшій военній потребі, як Іспанія. Тут уже налаштований порядок і йде будова нової держави. Тут починається мирне життя. Було б нечесно лишатися з вами, дон Франціско, коли батьківщина потребує лицарів.

— Добре, кавальєро, лицарська служба вітчизні важніша для вас, це я розумію. А про мирне життя тут говорити рано. Йдуть ще важкі часи!

Пізарро говорив ці слова, наче б передчував події, що збиралися над його головою. З далекої виправи вернувся саме дон Ернандо, з возами, навантаженими золотом. Він розповів, що в далеких гірських провінціях, з наказу Атауальпи, збирається велике військо під проводом двох визначних вождів —

Калькучіми і Кіркіса. Одночасно приїхали гінці з порту, які повідомили, що дон Альмагро приплив з Еспанії з новими лицарями, пеонами і кіньми та наближається вже до Кахамарки.

Ця остання вістка давала дон Франціскові можливість створити кілька нових відділів війська; все-таки він сильно занепокоївся. Ввечері, коли прибув дон Альмагро, губернатор відклав виїзд Миколи і скликав лицарську раду. Він повідомив про свої плани й сумніви. Питанням майбутнього був Атауальпа. Коли його звільнити, він, скоріше чи пізніше, розгромить еспанців. Коли інка загине, все одно треба числитися з повстанням під проводом полководців інки, або когось з королівського роду. Як би не було, населення цієї країни, як і кожний народ, волею своєю владу, чим чужу, хоч би й найкращу.

— Поза тим, — говорив далі Пізарро, — панове кавальєри, як знаю, на своїх виправах у глиб краю ви виявляли цілком зайво незвичайну жорстокість. Наші відділи, а навіть ті, які прибули з Еспанії, вбивали населення, палили оселі, мучили людей. Золото, яке ви, панове, привозите, є скроплене людською кров'ю, хоч могло бути чисте, як сумління малої дитини.

Дон Альмагро знав, що ці слова стосуються в більшості до нього. Це він привіз нових вояків, і він був начальником різних виправ по золото, він давав накази бути жорстоким і невгнутим. В час, коли Пізарро займався будовою міста і роздумував над долею обох інків, він кермував збройним захопленням країни, дбав про доплив нових військових сил і мав під своєю владою кращих воєнних начальників. Слова докору, що їх висказав Пізарро, його до краю образили.

Альмагро почервонів з люті і, не стримуючи своєї ненависти до губернатора, відповів:

— Ви, дон Франціско, хіба будете вчити нас, досвідчених конкістадорів, як здобувати край. Нас є мало, індіани вже не бояться коней і не вірять більше, що ми божі сини чи висланники неба. Нині не ті часи, коли ми увійшли в царство інків! Ви про це не знаєте, вас цікавлять нові будинки, ваша палата і золото. Але я відповідальний за нашу силу, а ця сила — військо!

— А врешті,— закінчив після хвилини,— індіани ми тримаємо в послуху тільки страхом. Поза тим робимо те, що личить войовникові і до його звання належить!

Ці слова звучали вже, як повчання для Пізарро. А, може, і як погроза. Губернатор зрозумів своє становище. Він устав і без слова вийшов. З другої кімнати приніс звій пергамену і розгорнув його перед собою. Лицарі з зацікавленням очікували дальших подій. Тільки Альмагро сидів понуро, спертий обома руками на свою шпаду.

— Подаю до відома лицарській раді, що імператор Карлос П'ятий іменував мене цим документом — володарем Нової Кастилії.

Пізарро поклав пергамен на стіл і глянув на лицарів. А потім заговорив поволі, карбуючи слова:

— Я є паном вашого життя і вашої смерті! Не стерплю ніяких спротивів і бунтів! Свої особисті амбіції хай кожний спрямує для добра нашої батьківщини, а не для внутрішньої боротьби між нами. Мені відомо багато, кавальєро Альмагро, і ви не думайте, що я займаюся лише будовою міста. Ні, я стою на чолі цієї держави! Я є начальником усіх вас, у моїх руках сходяться справи держави. Я знаю не тільки те, що роблять індіанські вожді, але теж і ваші наміри, кавальєро Альмагро.

Тепер Пізарро глядів просто на Альмагра. А опісля сказав:

— Ви хочете стати на моєму місці? Це не буде ніколи, Альмагро! Чуєте? Ніколи!

Альмагро зірвався і стиснув рукою шпаду. Слова губернатора вивели його з рівноваги. Він засміявся:

— Ха, ха, дон Пізарро,— сказав з іронією.— Скільки вам років? Шістдесят п'ять, шістдесят сім? І ви маєте відвагу говорити тут, перед нами, наче б ви були мужем у силі віку? Чи ви маєте силу керувати державою? Ви полагоджуєте всі справи в тайні перед нами, і одного дня, коли вас не стане, ми залишимося самі, бездарні і несвідомі розпочатих вами діл. Ви дбаєте тільки про себе! А чому ви не визначили кого-небудь з-поміж нас на свого заступника? Кого призначив імператор вашим наступником? Нікого! Бо ви не хочете! А кого визначили ви? Теж нікого! Ото ж, не дивуйтесь і не беріть нам цього за зле, що тепер ми самі мусимо подбати про долю цієї землі — після вашої смерті!

Обидва противники гляділи тепер один на одного з ненавистю в очах. Пізарро наказав би радо ув'язати дону Альмагра, але перший раз у житті побоювався. Не був певний свого лицарського кола, не знав, скільки прихильників має дон Альмагро.

— Ваші слова — це слова людини, яку роз'їдає особиста амбіція і жадоба золота! На таких людей я не звертаю уваги! Сеньйорес, ось декрет короля!

Пізарро розгорнув ще раз пергамен і почав читати:

— «Маркіз дон Франціско Пізарро, наш губернатор і генеральний капітан провінції Нової Кастилії.

Наше рішення
Потверджуємо...»

Читаючи королівський декрет, Пізарро відчув, що його протиудар слабкий і не робить належного враження. Пізнав це по гудінню голосів у залі. Аль-

магро іронічно посміхався над слабкістю цього старця, що боючись вирішити справу, як належить вождеві, ховається за особу і підпис короля.

Микола переглянувся зі Станьком. Настає ворохобня, — подумав. У той час, коли ворог об'єднується і готується до удару, лицарі починають взаємну крамолу. Дивна ця мішанина жадоби особистої слави, золота, віри і любови до батьківщини — в еспанців.

— «Дано в місті де Мопсон. Я, король...»

Тому, що ніхто більше не говорив, Пізарро розв'язав нараду, і всі розійшлися.

На площі, перед палатою, Микола затримався.

— Це не добре, — сказав до Станька, — поїдемо до Куско, повернемося і попросаємося з Пізарром.

— А разом і з Новою Еспанією! — додав Станько.

— Таки час уже вернутися на рідну землю!

Їхню розмову перервав радісними вигуками Хрістобаль Марія. Давно вже не бачив своїх друзів. Він їздив з Альмагром до порту і тільки тепер повернувся.

Привіталися сердечно і щиро.

— Тут, приятелю Станько, маю для тебе писемо! — сказав і витягнув невеличкий звій кольорових шнурків.

— Індіянське писемо, — зауважив Микола.

— А це вже знає сам Станько, — засміявся Хрістобаль Марія, — бувайте! Маю ще діла!

Микола здивовано глянув на Станька, а той почав виправдуватись:

— Я, бачиш, поцікавився тією дівчиною, пам'ятаєш? З того першого села, що її батько був козаком...

— Розумію! — відповів Микола.

— Я просив Хрістобаля, щоб її відвідав. І він привіз писемо від неї.

— Хто ж його прочитає?

— Треба піти до індіянського писаря, чи як його звати.

— Я знаю одного, ходім! — сказав Микола.

В той час Пізарро сидів, задуманий, у залі нарад. Воякові, що стояв на сторожі, заборонив пускати до себе людей. Хотів побути на самоті.

Слова Альмагра вразили його глибоко; не тільки тому, що той воїн образив його особисто; головне, що на лицарській нараді появилися перші ознаки бунту, а тим самим його влада, як губернатора, стала сумнівною. Його можуть усунути такі свої безоглядні люди. Мало того, йому грозить в'язниця, а то й смерть. Ворог, якого він бачив тільки серед індіян, є вже у власних рядах.

Ствердивши це, Пізарро почав думати, що йому робити, на кого спертися. Перевірив у думках усіх лицарів, і врешті мусів признатися, що ні в кому не був певний. Зробив помилку, не цікавився цими людьми, уважав їх досі, як знаряддя для себе, забуваючи, що вони мають особисті бажання і власні примхи. Альмагро, може, виступив сам, а може, й ціле лицарське коло стояло за ним. Хто його знає? Не звертав досі уваги на власних людей, і сьогодні глядить у темне майбутнє. Не знає, хто з ним, а хто проти нього.

Наступник губернатора? Не думав про це ніколи. Взагалі, ціле життя стояв сам і звик до цього. Не має ні сім'ї, ні приятелів. Тому, певне, й не одружився.

А якби тепер? — подумав нагло, — змішати свою кров з кров'ю інків, королів цієї землі? Йому пригадалася молодечі постаті сестер інки. Анхеліка? Інес?

Він зауважив, що давня рішучість охопила його знову, і він негайно пішов до Атауальпи.

Микола і Станько сиділи біля писаря, який розгорнув індіанське письмо і розклав його на столі. Обидва побратими з цікавістю приглядалися до голубої бинди й кольорових шнурків з багатьма вузлами.

— Великий войовнику, молода дівчина прислала тобі цю кіпу, щоб ти знав її думки.

Писар, амаута, що означало «той, що розгадує вузли», почав перебирати в руках шнурки, довші й коротші, бронзові, чорні і білі. Його пальці рухалися скоро і затримувалися тільки хвилину на вузлах письма.

«Великий мій брате і славний аукі землі мого батька!»

Так починався цей лист дивний і зворушливий, від далекої молодої дівчини, доньки руського боярина. Вона дякувала за пам'ять і просила не забувати її та завітати до села, коли козаки будуть проходити тим шляхом. Писала далі, що живе тепер сама, без матері, яка недавно померла від якоїсь дуже важкої недуги. Не поміг їй навіть напій з додатком золотого порошку.

— Тут немає що багато думати! — сказав Микола. — Все ясно!

Станько кинув амауті золотий гріш і заховав у кишеню письмо Іми. Як вийшли, на площі Микола нагло спинився.

— Ти, Станьку, — сказав, — погано поставився до мене. Чому ти ховав у тайні переді мною свої наміри щодо Іми?

Станько зніяковів.

— А що я мав казати? Я сам досі не знав про неї нічого. Тепер, коли маю вістку — інша річ.

— Інша річ! — відповів, іронізуючи, Микола, — це я тобі скажу про іншу річ, про те, над чим я вже віддавна думаю. Але ходім до Андрія.

Вони сіли втрюх і Микола поділився своїми плянами.

— Ти чув, що сталося нині на лицарській раді? Це не добре! Коли еспанці почнуть ворогувати між собою, або, чого гіршого, взаємно себе нищити, нам немає між ними місця! Я думаю, що ми повинні звільнитися зі служби в Пізарра й їхати додому.

Так говорив Микола. Станько й Андрій потвердили, що й вони віддавна думали про те саме.

— Врешті, як довго ми вже на чужині?

— Десять років, — відповів Микола.

— А я — двадцять і три! — всміхнувся Андрій.

— Ото ж то й є! Досить уже нашої мандрівки по світі, — твердо говорив Станько, — гроші маємо, бо ж за нашу службу належить нам немало золота. Спокійно можемо покинути цю Нову Еспанію.

— Тим більше, — додав Микола, — що чимраз більше еспанців находить сюди. Їх манить золото. І життя стане тут вневдовзі спокійне і мирне. Люди будуватимуть хати і творитимуть сім'ї... Врешті нам ніколи зайво встрявати в боротьбу їхніх партій.

— Пора вже нам стати статечними людьми, — додав Станько. — Отже ж, їдемо додому! Очевидно, беремо зі собою Іму! Ходімо до Пізарра.

Губернатор, що знав про їхнє рішення вже раніше від Миколи, наказав приготувати належні їм папери, потвердження на золото, яке везли з собою, та звільнення від данини, бо все це майно не здобич, а почесна нагорода за лицарське діло. Як було умовлено вже давніше, наші побратими мали ще завдання перед собою: відвідати Куско.

— Це для мене важне, — мовляв Пізарро, — хочу знати докладно, що думають великі жерці і дошкільники інки. — А позатим, — додав, прощаючись, — кода мені, що не будете на мойому вінчанні. Інесса Атауальпи, стане мою дружиною. Фрай Ві-

сенте учить її нашим звичаям і шляхетній двірській етикеті. Сам Атауальпа погодився прийняти християнську віру.

— Але я знаю,— продовжував Пізарро,— що він зрадник. Куско проти нього. Ваше завдання — перевірити, чи це правда, і яку силу мають вороги.

Ще того самого вечора вони виїхали до Куска. А в Кахамарці події пішли скоро. Пізарро готував усю будову церкви. Відчував, що не має багато часу. Діяв рішуче і самовпевнено.

— Пізарро живе на вулкані,— промовив Андрій, їдучи з іншими на чолі виправи,— проти нього Альмагро і Атауальпа.

— Він це, мабуть, знає,— додав Станько.— Я чув, що між еспанцями існує сильна партія альмагристів.

— Пізарро,— сказав Микола,— повинен берегти себе, думаю, що його життя zagrożене. Еспанці здібні на все, коли ними керує жадоба золота або слави. Альмагро такий, що вбити кого-небудь, навіть і Пізарра, для цього не є великою справою!

Їхали кам'яним шляхом. Один з інків побудував цей шлях перед сотнями років, перекопав гори, вирівняв скелі й провів вигідну дорогу від берегів моря через Кахамарку до Куска, а, може, ще й далі, в незнані білим людям землі. Шлях, викутий у скелях, підносився на верхи, вибігав у доли, майорів, як нескінченна лента, на обр'ях. Час від часу проходили ним індіанці. Йшли з важкими тягарями, часто несли золоту до Кахамарки. Були це велетні, одягнені в леопардову шкіру довкола бедер. В їхніх темних скісних очах Микола відчитував віковий спокій старого народу і мовчазну погорду до білих завойовників.

По дорозі зустрічали руїни міст, свідків братовбивчої війни і фанатизму. Серед знищених просторів жило де-не-де неторкнене війною село або містечко. Якимось дивним збігом обставин, залишалися цілими доми і господарства, люди жили неначе поза часом, не зазнавши на собі потворних нещасть.

В час подорожі Микола відізвався:

— Ми вже близько Куска. Дивіться в долині ріка Уатанай, а ці дві гори звуться Сасаюаман і Коясуо. Внедовзі побачили столицю царства інків. Місто лежало у великій долині, а над ним могутнів вигаслий вулкан; на ньому ще й дотепер було видно застиглу течію чорної ляви.

Доки в'їхали в місто, скинули боеві бляхи, що служили їм, як охорона перед несподіваним нападом, і вдягнули святочні м'які вамси. Шоломи залишили на возах, а на голови вбрали м'які шапки, що звалися «капе люхо».

— Масмо врешті нагоду пізнати столицю, її людей і спосіб думання! — вдоволено говорив Микола. Ми досі воювали, здобували землі, а тепер послухаємо, що нам розкажуть про науки й досвід цієї великої держави. Цим разом не будемо проголошувати своїх прав, а будемо слухати й спостерігати те, що знають у країні інків.

Микола глядів на вечірню темну синь далеких гір і говорив:

— Стара індіанська легенда каже, що колись усі люди були рівні.

— Може, колись так і було,— відізвався Станько,— але тепер цього бути не може. Доки є дурні і розумні, люди рівними не будуть! Цікаво, звідкіля ці люди тут взялися?

— Доки інки прийшли у цей край, тут уже була старіша держава. Були вже побудовані святими міста, були викуті в скелях боги. Казав де Сото,

що в горах бачив голову якогось бога таку велику, як чотири будинки разом. Тут, де є тепер Куско, застали вони місто Тіяанако. На його руїнах постали святині бога Сонця, що був першим з роду інків; бог і предок царів. Старі індіани розповідають, що це місто Куско боги збудували за одну ніч!

— Коли я їздив по горах, — сказав Андрій, — зустрічав різних індіан. Одні з них темні з лиця, зі скісними очима, інші жовтавої барви, ще інші — білі, як і ми. І мову мають різну. Я бачив таких, що говорять подібно до турків, або греків.

— Так, так, і я бачив таких, — відповів Станько, — що розмовляють, як жиди в Україні.

— Хто його знає, що це значить і звідки ті різні мови тут узялися!

Проти них вийшла група стройних людей. Це були посланці, радпаші, тобто ті, «що скоро біжать». Їх вислав найвищий жрець, щоб попросили білих людей зайти до його палати. Посланці йшли тепер напереді і вказували дорогу до міста.

Скоро настала ніч. На небі з'явилися чотири куті зоряного Південного Хреста. Темними вулицями міста вели прибулих посланці жерця. Вони проходили площі й сади, їхали широкими алеями і врешті затримались перед палатою, біля якої стояла могутня святиня бога Сонця.

Головний жрець з роду аукі, князівсько-королівської крові цієї землі, прийняв їх увічливо й приязно. Кімната, в яку увійшли, була освітлена чашалю, і довкола панував таємничий присмерк. Сам жрець був одягнений в білий вовняний плащ з довгими чорними рукавами. На стінах висіли взористі килими й макати.

Жрець склав руки на грудях, що означало глибокий поклін. Він звернувся до Миколи:

— В святині Коріканча, де стоїть золота статуя Інті, бога Сонця, очікують вас священники й соняшні панянки, щоб привітати білих людей, про яких згадує стара легенда інків. У тебе, великий сину, є на грудях білий лист від твого пана. Там сказано, що маєш забрати статую Інті, яка від віків стоїть у святині.

Микола мимоволі торкнувся нагрудної кишені. Він ще й досі не розпечатав листа Пізарра, де було написано докладно про все, з чим вислав їх Пізарро до Куска.

Жрець простягнув руку до Миколи.

— Не питай, звідкіля я знаю те, чого ти ще не знаєш. У тебе буде багато часу, щоб пізнати нашу землю і наших людей. Тепер підемо до святині Сонця.

Святиня містилася серед садів, біля інших менших святинь, бога місяця Кілія. Перед храмом зібралися жреці й соняшні панянки в голубих легких сукнях. На знак привіту, всі вони приклали ліву руку до серця, долонею назовні.

Сонно дрімали статуї богів у тінях велетенських дерев, а в саду легко гомоніли мелодії флейт, коли лицарі з жрецем входили до святині.

Перед велетенською статуєю бога Сонця горіли смолоскипи й олив'яні лампади. Жрець звернувся до Миколи:

— Це золото є ваше. Сказано богами, що руїни заберуть нам богів; горітимуть вони й будуть стоплюватись золотими сльозами в огнях пожеж. Ми кинемо білому цареві золото, нам залишиться слава, туга й легенда.

Микола підступив до жреця.

— Залишаю вам золотого бога! Не маю змоги забрати його з собою. Мене врешті не цікавлять золоті скарби, що дають існування легендам і народам. Ми всі троє не йшли за химерами багатства. Кинули

старий світ, бо новий — цікавий! Наче не з цієї землі, наче з-перед тисячі років.

Жрець підійшов ближче до Миколи:

— Хай Інті береже тебе й усіх твоїх! Але те, що призначено, не зможе ніхто оминати. Сказано в переданнях, що прийдуть сини Сонця, білі люди з-за моря, і знищать наших богів. Заберуть Інту і повезуть кораблями туди, звідки прибули. Але корабель безумних, який буде везти Інті, рокований на загибель. Спочиватиме Інті на дні моря віки вічні, і людська рука не зможе більше його торкнути!

Опісля жрець розповів, що пророцтва говорять уаки, тобто мумії жреців і інків, які зберігаються в підземеллі святині.

Пішли туди. Слуга ніс смолоскип, і червонаве світло залило темну підземну залу, повну скорчених невеличких постатей.

Було моторошно.

— Діти? — прошепотів Микола.

— Ні, але ми наповнюємо наших предків зелами і солями, і їхнє тіло корчиться й маліє. Дали нам це знання стародавні боги перед довгими віками.

Жрець взяв у руки маленьку мумію, одягнену в кольоровий стрій.

— Прадід інки Атауальпи, той, що збудував кам'яний шлях через гори.

Мумія була невеличка, наче новонароджена дитина. Збереглися скам'янілі засохлі риси старої людини, голова була не більша від п'ястука, висохла й темна.

— Це, — говорив далі жрець, показуючи на іншу мумію, — перший інка. Манко Капак, що провів водяні канали через цілу країну, щоб збагатити збогати піль і забезпечити народ перед посухою. А це, — мумія великого жреця Ічурі, який дав закони обертання зізд і навчив прозрівати долю людей.

Станько наглив, щоб вийти скоріше на гору, на повітря.

Згодом запросив їх жрець до себе, на вечерю. Ули цанку, святий хліб і м'ясо лями, опісля овочі.

Після вечері пішли до найбільшого алаути, вченого країни. Він звався Олянта, жив самітно на вежі, що стояла на штучному горбі, і рідко коли показувався поміж людей.

Станько й Андрій попрощалися й пішли до себе. Микола натомість разом з жрецем рушили до вежі вченого. Миколу дивувало, що на вежу треба було йти похилою мурованою стежкою, яка йшла все вгору, всередині вежі.

— Чому не зробите сходів? Вигідніше було б сходити на гору.

Виявилось, що і в столиці сходів ще не знали. Аж тепер Микола пригадав собі, що, справді, в цілому краю не бачив сходів. Отже ж, індіани не знали ні коней, ні возів, ні сходів, ні заліза. А головне — не знали колеса й осі.

Олянта привітав гостей, і почалась розмова, про те, що цікавило Миколу. Він довідався, що індіани ніколи не б'ють дітей, вважаючи, що це велике варварство. Гість для них є святий, з такою ж пошаною ставляться вони до старців. Коли їдять або п'ють молоко, перший ковток присвячують сонцю, землі, місяцеві, або іншим високим силам. Дітей учать не плакати, щоб ворог не почув та щоб не страшити плачем звірят. До обіду й вечері сідають за устійненим порядком: на найпочеснішому місці батько, сини ліворуч, доньки направо, мати при дверях.

Природа для них є приязною силою. А коли стається щось зле, це вина людини. Для усунення лиха йшли роздумувати на лоно природи. Полонені воєни, після закінчення війни, ставали братами. Могли залишатись у чужому роді й одружуватись. Не бо-

ються ні мертвих, ні смерті. Померлі вертаються у природу й опісля в тіло живих. Предки — це добрі друзі й дорадники в житті.

В царстві інків кожному приписано, що має робити. Вони не знають, що це любов до батьківщини, а відчують тільки прив'язаність і послушенство князеві й інці. Тому, коли не стане князя, нема ніякої спільноти, а на полі бою військо біжить урозтіч. Все в них базується на силі однієї людини, а не на силі спільноти.

— Це так, — думав Микола, — давні законодавці зробили людей щасливими. А в дійсності вони є якимсь мертвим бездушним знаряддям у руках інки.

Вчений спитав Миколу, що він думає про їхню долю.

— Якщо я маю бути щирий, — відповів Микола, — ви всі робите на мене враження мертвої скам'янілої сили. Ви залишилися при тому, що дали в перекази ваші предки. Ви не записуєте нічого зі страху, щоб ваше знання не попало в руки ворога. І ви стоїте на місці. Ви можете будувати канали, як тому тисячу років, ви будуйте дома з кам'яних брил так, як би ніхто не робив цього у старому світі. Ваше мистецтво досягло zenіту, але ви не можете дати щось нове. Тому в мене враження мертвого зайвого життя.

Вчений згідливо похитав головою:

— Скажу вам ще більше. Ми мали лікарів, які зміogli робити складні операції костей і тіла, наші доньки будуть стояти ще й тоді, коли ваші давно змиряються так, як ваше залізо.

Вчений вдарив у гонг.

— Ми знаємо обороти зір, — казав далі, — і зміємо обрахувати вибухи вулкану на віддалі землі від сонця. Але ми не знаємо, що з тим знанням зроби-

ти. Ми колись уміли прозрівати прийдешні події. Сьогодні робимо помилки, і тільки старі жінки віщують ще долю молодят.

В залю увійшов індіянин у білому плащі, з золотим обручем на чолі.

— Ось цей син королівської крові, — казав дали учений, — знає напам'ять старинні перекази. Послухайте.

Молодий вчений почав розповідати. Чим довше говорив, тим більше дивувався Микола. Він почув те, що вже знав. Про сотворення світу, про перших людей, про вигнання з раю і про потоп та Ноя. І далі розповідав молодий вчений, як мудрі мужі прогнівалися на народ і покинули його, а мужі ці мали білу шкіру й були божими синами. Вони повернуться знову за багато-багато років і знову будуть з народом. І це прийде тоді, коли востаннє вийде вогонь з землі, і трус землі знищить багато осель.

— Бачите, — промовив Олянта, — перед двома роками вогниста земля завмерла, і з вашим приходом сповнилося давнє віщування.

— Сповнилося, — промовив Микола, — тільки чи принесемо вам щастя?

Вчений поглянув на зорі:

— Щастя? Хто може знати, що таке щастя? Хто знає, чи воно призначене людині? Все ж таки, прийде відродження. Ви збудите мертву країну, яку поневолило сонце. Ви розіб'єте богів з мальованими очима й устами, а глиняних воїнів з жемчужними голубими очима поставите колись на видному місці, щоб оглядали їх нащадки. Але з тим ви дасте нам надію і змисл життя. Свою снагу і свого Бога.

Коли Микола вийшов, повітря стояло свіже й чисте. Тисячі комах брели над землею, і великі лилики носилися в просторах. На сході зійшов великий червоний місяць.

В долині біля святині, все ще стояли соняшні паньки з білими квітами в волоссі. Жрець ішов до святині, щоб відправити молитву богу-Сонцю, а з ним довгим рядом ішли старі жрекині, щоб відбутися свої чари й віщування.

Раннім-ранком прийшов до Миколи індіянин і переказав від жрекинь:

— Твого пана хочуть убити!

— Хто їм про це сказав? — спитав здивовано Микола.

— Уаса, з мумій предків.

Три місяці проминуло, доки Микола повернувся до Кахамарки. За цей час місто змінило свій вигляд. Сотки індіан працювали над будовою нових домів, і багато з них були вже майже готові. Старі хати індіан еспанці руйнували і на їхніх місцях ставили нові. Залишилися тільки багаті доми з кам'яних плит і блоків. Микола зауважив багато незнайомих йому лицарів. Це були люди, які прийшли останніми місяцями. Рух на шляху до порту був, отже ж, не малий.

Коли Микола прийшов до Пізарра, той працював у саду. Він садив еспанські деревця, які привезли останнім кораблем.

— Пересаджую стару Еспанію, — засміявся Пізарро, не відриваючись від праці. — Звіт дає мені, Ніколяс, пізніше, може, завтра, — сказав, беручи обережно в руки молоде деревце. — Тепер відпочивайте собі спокійно.

— Добре, капітане, — відповів Микола, — я хотів тільки сказати, що жрекині бога Сонця казали, наче б то ваші вороги вирішили вас убити. Обережно, дон Франціско!

— Перше, мушу посадити деревця, бо зів'януть, — відповів губернатор, — прийди пізно ввечері, поговоримо про цю справу.

Вночі сиділи обидва серед овочевих дерев у саді. Пізарро вислухав короткий звіт Миколи, не перериваючи його ані одним словом. Здавалося, що губернатор взагалі не слухав того, що говорив Микола.

— Це добре, — сказав нарешті, — що ти бачив справжнього інку. Як він називається цей брат Атауальпи?

— В Куско звуть його Тупак Юпанкі.

— Він знав уже про нас?

— Усе. Погодився співпрацювати з нами. Я віддав його під опіку високого жреця бога Сонця.

— Ми зробимо його інкою! Тобто на чолі держави буду стояти я; інка — хай буде посередником між народом і мною, так, як я буду посередником між Новою Кастилією і нашим імператором.

— А що буде з Атауальпою?

Пізарро хвилину помовчав.

— За час, коли ви були в Куско, сталися в нас великі зміни. На моє життя справді існує змова. І то навіть подвійна. Перша — це альмагристи, яких тут є більшість. Вони чекають тільки нагоди, щоб мене позбутися. Друга — це заговор Атауальпи. Він готує повстання в цілій країні, і тут, у Кахамарці.

Пізарро говорив це спокійно, наче б то не йшлося про нього; без зворушення і без особистої тривоги розповідав Миколі про події, що все ж таки торкалися його життя.

— Дуже важним для мене є те, — говорив далі Пізарро, — що буду мати нащадка. Коли буде син, він стане моїм наслідником і володарем цієї країни.

Микола подумав, що це найслабше місце в плянах губернатора. Глянув на Пізарра. Він давно вже перейшов шістдесятку. Як же він зможе оборонити право свого сина впродовж двадцяти наступних років?.. Врешті, право стати наслідником губернатора потребувало затвердження збоку короля Іспанії. Але Пі-

зарро, мабуть, не дбав про це, уважав себе за некоронowanego володаря цієї країни, і свій титул переносив на сина. Микола подумав, що такі пляни — це вже витвір фантазії, а не тверезого підходу Пізарра до останніх подій.

— Тепер я придумав таке, — продовжував губернатор. — Так звану владу над індіанцями перейме інка Тупак Юпанкі. Він виконуватиме всі мої накази. Він буде мати військо, а це скріпить мене проти альмагристів.

Настала хвилина мовчанки, яку перервав Пізарро.

— Атауальпу я найрадіше залишив би у в'язниці, адже ж він все таки є братом моєї Інес. Але мої дорадники є за те, щоб покарати його смертю. І вони мають рацію. Він зрадив мене, снував повстання, врешті, не склав усього золота, а колись убив одного зі своїх братів...

— Куско ставиться вороже до Атауальпи. А все ж це столиця! Жреці теж є по стороні справжнього інки.

— Власне, це є найважливішою причиною нашого ставлення до Атауальпи. Доки він живе, ми завжди можемо сподіватися повстання проти нього, а з тим і проти нас. Ми є союзниками Атауальпи, тим часом він сам не ставиться до нас щиро. Ось, недавно ми зловили одного з його вождів, Калькучіпу. Він виявив нам, що свої головні скарби Атауальпа наказав сховати у глибоких горах. Поза тим інка не признався нам, що існують великі копальні золота і дорогого каміння в околиці Каліяс. Нині, отже, наше становище таке, що Атауальпа не тільки зайвий, але й шкідливий. Тому вчора на нараді більшістю голосів засуджено його на смерть.

Микола зрозумів. Ця смерть — потрібна еспанській імперії. А Пізарро, подаючи руку на прощання, додав у задумі:

— Я ще не підписав присуду. Хто знає, де є правда, і де справедливість?

Коли Атауальпа довідався про присуд, зрозумів, що свою гру програв. Щоб рятувати себе, він обіцяв тепер справді доставити все золото, виявив місце, де заховав скарби і повідомив Пізарро, що погоджується негайно прийняти християнську віру. Це все переказав Пізарру і сподівався, що тепер урятує своє життя.

Пізарро не відвідав Атауальпи, як це робив, звичайно, кожного дня.

— Я хочу бачити губернатора! — сказав інка вартовому. Але вояк мовчав. Настирливі прохання інки не мали жодного успіху. Пізарро не приходив, і Атауальпа почав знову боятися за своє життя.

Другого дня, під вечір, прийшов до нього священик і вів з ним довгу розмову, яка тривала до пізньої ночі. Опісля охрестили інку і назвали його християнським ім'ям — Хуаном.

Прощаючись зі священиком, Атауальпа ще раз заявив, що хоче говорити з Пізарром.

— У справі золота, — додав улесливим голо-
сом.

Священик обіцяв переказати це губернаторові. Але і він знав, що справа тут уже не йшла про жовтий метал, а про еспанські володіння в Перу.

В четвер, ранком, велика юрба народу зібралась на площі, перед домом губернатора. Посередині збудовано з дерева підвищення — місце смертної кари для Атауальпи. Довкола, у вигляді прямокутних лав, стояли еспанці, позаду них кінні відділи. А далі цілу площу заповняли індіани.

Врешті вдарили в барабани. В супроводі священика йшов Атауальпа на страту. Коли зійшов на еша-

фот, до нього негайно приступив кат і наклав на шию залізні рами, в які була вкручена велика шруба.

Хтось з еспанців прочитав присуд, підписаний Пізарром. Після цього кат, скорими рухами закручує шрубу, задушив інку.

На площі почулися вибухи плачу. Навіть противники Атауальпи виявили жаль по втраті інки. Казали опісля, що багато індіан відібрало собі життя, інші зникли з міста. Мабуть пішли в гори до тих людей, які ще й досі не визнавали чужої влади і готували повстання.

На видовище страти Пізарро не прийшов, не було теж і трьох українських лицарів. Розійшлася чутка, що в час, коли на площі виконували присуд, Пізарро молився в каплиці, молився і плакав.

— Це через Інес. Він дуже любить свою молоду жінку, — пояснив Миколі Хрїстобаль Марія.

Микола зрозумів, що Пізарро, підписуючи присуд, приніс теж особисту жертву; губернатор відчув цю подію дуже глибоко. Від дня смерти Атауальпи, Пізарро вдягався тільки в чорне вбрання.

Атауальпу поховали в новій церкві Сан Франціска.

Йшли тепер старинним кам'янистим шляхом до моря, що його відкрили еспанці. Зліва залишали гори, вкриті снігами, нагі скелі, безіменні землі і дрібні гірські оселі. Чергувалися назви багатьох племен: чімусів, атакам, мантів, конгів і багатьох інших. В долинах, якими проходили, рясніли зелені гаї, багаті овочами пізньої осені. А зразу за долинами зривалися вгору велетенські скелі, викинені в прадавні часи шаленим вогнем з нутра землі. Тепер ці скелі стояли холодні й самотні, серед буревіїв і подихів осіннього вітру цього великого прадавнього континенту.

Під вечір стали табором і розпалили вогнища. Темінь укрила чужу землю. Сонно плив місяць крізь хмари, відбиваючи свою ясність у водах нерухомого озера. В місячному світлі білів кам'яний шлях, створений прадавніми богами і першими володарями цієї землі, про яких залишилися тільки перекази і стародавні оповідання.

Микола глядів на цей тисячолітній шлях, що в'юнився недосяжними горами і плодючими долинами, сягав від одного океану до другого і врівався там, де землю надавав недоступний праліс.

За собою залишили брами міст, застиглих у непорушній незмінності, і мудрість людей, що стали на грані й не знали, як їм бути далі, залишили жорстких, закованих у залізо конкістадорів, які закріплювали цю землю за своєю батьківщиною.

Хтось з пеонів бренькав на цитрі, а хтось інший співав у невибагливих тонах старинну лицарську балладу. Микола зауважив, що легкий південний вітер приніс з далеких піль запах дикого полину. Андрій зі Станьком перевіряли сторожу: край був ворожий, проїжджали землею, де жили войовничі племена, які не вагалися навіть нападати на озброєних білих людей.

Валка, що нею командував Микола, складалася з п'ятидесяти людей і сімдесяти возів, на яких везли золото для короля Іспанії. Один тільки віз був власністю наших лицарів, і там було їхнє майно, вдячний дарунок Пізарро.

Микола приліг на землі і вдивлявся в жевріючі кусні дерева. Думав про своє життя. Справді, цими лицарськими роками він міг пишатися: був твердим, здобував, поборював. Навчився йти шляхом заліза й небезпеки, знав вагу і ціну суворого вояцького життя. Пригадалися йому перші самостійні роки на Січі, славний бій проти султанських військ і полон у турків.

Усміхнувся на згадку про бея Цаде. Щось приємне зворушило його думку, коли згадав Зулейку, гарну турецьку дівчину.

— Живе вона? Згадує мене ще? Пам'ятає? — думав, і обіцяв собі колись розвідати про неї, а, може, й побачити її, як любого, щирого друга.

А далі нагадалися подорож по морі і Іспанія, і Пізарро, лицар бідний на гроші, але багатий задумами, лицар, який не завагався йти у незнане й стати з кількома такими, як і він, віч-на-віч з невідомою імперією нового світу.

Миколі причулися сурми. Підніс голову. Ні, це була інша музика. Робітники при возах, тихо торкаючи струни, грали на гітарах, наспівуючи якусь жагучу і тужну мелодію.

Микола був задоволений, що відходить від цієї країни вигоди й безруху; в глибині душі він не вірив гарячим південним ночам і п'янкуму запахів орхідей. Не цікавили його люди, сліпо віддані своїм золотим богам.

Між ним і його батьківщиною лежить тепер тільки простір безмежного океану і країни європейського суходолу. Пройти їх не так тяжко, як раніше.

Він любив у житті відвагу, чин, перемогу. Таке життя карбує народ в пам'яті. Легенди й казки про багатирів, про їхні чини й перемоги живуть віками. Чи золотий власник кольорових людей не був колись великим лицарем, що давав закони, будував міста і створив імперію?

Микола встав і одягнув шолом. Розбудив решту людей, бо вже час у дорогу. Рушили далі, гартовані боями і простором.

По тижнях прибули на край пралісу. Тут шлях ставав ледве видною стежкою. З дивною швидкістю ростуть тут дерева і розвивається рістня. В боротьбі людини з природою — людина є слаба.

Відпочивали два дні, і потім рушили в глиб лісу. Спочатку йшли ще без труду, але чим далі, тим важче було продиратися крізь зелень. Обережно проходили біля грубих дерев і в'юнких ліян, уникаючи гадів і павуків, що кидалися на них із смертоносним жалом. Остерігався спокійних чорних вод і незнаних тварин, які приносили недуги і рани.

Коли в полудень затримались на короткий спочинок, почули раптом крики й верески. В присмерку праліса пробігли повз них темні тіла звірят. Утікали також і дрібні тварини, дивним скреготом гомоніли на деревах папуги й мавпи. З шелестом просунулись побіч них, не чіпаючи нікого, велетенські чорні вужі.

Микола зірвався.

— Що це? — вигукнув він.

Люди ухопилися за зброю. Коні почали стригти вухами й непокоїтись. В хащах, біля поляни, коло якої спочивали, почулися нагло шелести. Станько пішов у сторону хащів.

— Гляньте, гляньте! — закричав, і всі помчали туди.

З-поміж дерев і зелені висунулася темна маса великих муравлів. Несчисленні тисячі чорних комах сунули вперед, однією великою лявиною.

Станько з Андрієм наблизились до муравлів, з цікавістю спостерігаючи невидану подію. Микола ще не встиг остерегти перед небезпекою, як уже їх обсіли сотки дрібних сотворінь.

— Тікайте, тікайте! — закричав Микола. Він знав з оповідання індіан про небезпеку зустрічі з муравлями.

Станько й Андрій відбігли від загроженого місця. Почали обтрушуватись, але муравлі вже встигли добратись до їхнього тіла, гризучи їх та впускаючи в їхню кров пекучу їдзь. Лише після довшого часу, при

помочі робітників, обчистились обидва козаки від докучливих комах.

З дороги, якою йшли муравлі, ще довго було чути дивний монотоний шелест. Це мільйони малих сотворінь гризли і нищили все, що стояло їм на дозозі; частина їх гинула, але решта йшла далі, гонена невідомою силою до невідомої мети.

— Маємо щастя, що шлях муравлів не йшов через наш табір. А то з нас і з наших коней не залишилося б нічого, — промовив Станько.

— Страшна сила, ці муравлі! Звір, який вчасно не втече, загибає, і за коротку хвилину від нього лишаються тільки сухі кості. Згризають комахи і листя та молоді паростки корчів.

Коли після якогось часу муравлі пройшли, і шум у пралісі стих, мандрівники рушили далі. Шлях тих малих сотворінь можна було тепер пізнати по сухому бадиллі і голих галузках корчів.

Валка пустилась далі, прорубуючи дорогу, яка звужувалась так, що годі було проїхати не тільки возом, але й поодиноким їздцям. Трималися разом гурту, бо згубитись у пралісі не важко. На кілька кроків віддалі голос розходиться гомоном, і тоді годі узнати напрям, звідкіля він походить.

Пройшли швидко вільним простором біля чорної стоячої води, над якою задумано бовваніли великі білі птахи.

По кількох днях трудів і спеки, вийшли на упоранні поля.

Вечорі сидів Станько з Імою біля хати. Вона дивилась на нього своїми великими темними очима і слухала оповідань про далеку його батьківщину.

З порту дістали вістку, що кораблі відпливають до Іспанії за два місяці. Микола і Станько залишилися в селі, Андрій з робітниками відвіз золото до портового митного уряду.

Микола відпочивав. Мандрував околицею, розглядав востаннє краєвиди землі могутніх колись інків. Блукав сам, бо Станько перебував цілий час з Імою. Зрідка ходили на прогулянку втрьох. Тоді Микола спостерігав високий розчерк брів дівчини, її смагляве личко і струнку постать, що так ярко вирисовувалась у білій полотняній суконці.

Сиділи при останніх проміннях сонця. Станько слухав її зальотний шепіт, тримаючи її руки в своїх долонях.

— Беремо Іму з собою, Миколо? — заговорив Станько. — Де буду шукати кращої?

— Не виправдуйся Станьку, — засміявся Микола, — цілком ясно всякому, що Іма їде з нами.

Коли небо почали протинати жевріючі метеори, в Кахамарки приїхала валка воїнів. Радісно привітав Микола свого друга, Хрїстобалья Марію.

— І я їду до Іспанії! — промовив лицар.

Микола здивувався. Адже ж недавно його друг не хотів покидати країну інків.

— Тому, — казав далі Хрїстобаль Марія, — що Пізарро не живе.

Ці слова сильно вразили Миколу.

Хрїстобаль Марія розказав, що ворожнеча між Пізарром і Альмагром дійшла до крайніх меж, і кожний уже бачив, що щось мусить статися бо так далі бути не може. Пізарра остерігали перед небезпекою, але він ставився до всього якось байдуже. Цілими днями перебував біля дружини і дитини, і поза сім'єю не цікавився вже нічим.

— Як же ж це так? — здивувався Микола. — Пізарро завжди був повний снаги і чину. Може, поставився, може збайдужнів, осягнувши свою мету?

А Хрїстобаль Марія казав далі:

— Одного дня, коли Альмагро з двома прибічниками прийшов до Пізарра, ніхто не думав, що в цю хвилину губернаторові призначено закінчити свою земну путь. Альмагро рвучко витягнув з піхви рапіру й крикнув, заслонюючи своє тіло пончом, закинутим на ліву руку:

— Боронися, Пізарро, прийшов твій кінець!

Пізарро не встиг уже сягнути по зброю. Упав, поколотий гострою зброєю Альмагра.

— Це ж убивство! Це не лицарська справа! — обурився Микола.

Хрїстобаль Марія хитнув головою.

— Багато наших не виправдує цього діла. Вони повернуться в Іспанію. А я вирішив зараз же покинути цей край. Альмагристи почали погане діло, і гіркий буде їм кінець.

Якось примчали до Миколи кінні післанці від Альмагра і вручили йому письмо губернатора, запечатане чорним воском з відбиткою сигнету самого Альмагра.

Микола розламав печаті.

Губернатор писав про останні події і про свої наміри піти походом у глиб краю. Хотів пройти сотні, а то й тисячі миль, та добитися берегів другого моря. Виправдував у листі себе: найвищий час було покінчити з старим, охлялим Пізарро, який став уже нездібним з належною силою володіти таким розлогим краєм. Врешті просив Миколу, щоб повернувся до нього. За лицарські заслуги назначить його володителем Куска, столиці царства.

Микола відмовив.

Два дні пізніше приїхав Андрій. Усі почали лагодитися в дорогу до порту.

Владна і струнка стояла Іма біля них. Гляділа на океан, що шумував і бив хвилями в надбережні скелі, колихав кораблями так, що аж тріщали і скрипіли дерев'яні бантини. Всі готувалися до далекої плавби: вантажили харчі, воду, золото і міхи з різnorodним крамом.

Другого дня, вдосвіта, коли ще ніч не уступила з землі, всі стояли на березі. Микола, Станько з Імою і Андрій, а біля них робітники, що зносили різний вантаж.

Поволі з морських хвиль виринуло червоново-золоте світло. Море почало прибирати нечувано гарних барв. Мінилося золотим блиском і металевою зеленню, темним гранатом і прозорою блакиттю.

Микола глянув на Іму. Її личко порожівіло від далеких ясних світел.

Щогли кораблів сяяли черволавим світлом, глибокі ліси набрали краски відтінку свіжої зелені і на небо маєстатично вийшло велике сонце.

Микола був гордий. Гнатиме вітер їхні кораблі безмежним океаном, туди, де лежать землі Старого Світу. Ще багато днів мандрівки чекає їх. Минатимуть гори й долини, великі міста й селища, заселені різними народами. Аж прийде день, коли стануть на рідних кордонах своєї батьківщини.

Угорі, над кораблями, розгорнулися білі вітрила.

ЗМІСТ

1. Товариш військовий	4
2. В царстві «Тисячі й однієї ночі»	52
3. Поклик простору	83
4. Боги й золото	114
5. Франціско Пізарро	143

Юрій Тис
РЕЙД У НЕВІДОМЕ

Пригодницька повість

Друкується за виданням 1955 року

Художник *Борис Крюков*
Художній редактор *М. Яців*
Технічний редактор *Р. Лігун*
Коректор *Л. Якимович*

Здано до набору 16.01.92 р. Підписано до друку 12.02.92 р. Формат 70×100 1/32. Друк офсетний. Гарнітура таймс. Папір друкарський № 2. Умовн. друк. арк. 8,45. Умовн. фарб. відб. 8,3. Тираж 30 000 прим. Зам. 102-2. Ціна договірна.

Видавниче підприємство «Червона Калина»
Львів, Пекарська, 11

Львівська книжкова фабрика «Атлас»
290005, Львів, Зелена, 20

*Із липня 1991 року у Львові
виходить відновлений щомісячний
історико-краєзнавчий журнал*

«ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ»

- Видання зацікавить кожного, хто не байдужий до рідної історії;
- Журнал призначений для педагогів і учнів, для студентів і людей старшого віку, які пам'ятають «Літопис Червоної Калини», що виходив у 1929—1939 р.р.;
- Наш журнал — це школа патріотизму, любові до рідної землі.

«Літопис Червоної Калини» можна придбати в книгарнях споживчої кооперації та книготоргів, а також у магазині «Червона Калина» у Львові на вулиці Миру, 23.

И

І

И

И

